

Pot do združitve v osvobodilno fronto

VIKTOR STOPAR

Pot do združitve vseh naprednih in demokratičnih sil v Sloveniji v Osvobodilno fronto je bila dolga. Premagati je bilo treba nešteto težav, ker smo bili Slovenci po prvi svetovni vojni razcepljeni v nešteto različnih političnih strank in organizacij. Komunistična partija pa je po upadanju revolucionarnega gibanja (po letu 1920) preživljala resne krize glede na nastalo situacijo v Evropi in doma ter ni bila sposobna obdržati povojnega revolucionarnega razpoloženja množic. Domača buržoazija se je čutila okrepljena, brž ko je kontrarevolucija zmagala na Madžarskem in v Nemčiji, zato je poostrila teror nad naprednimi ljudmi.

Obznana in zakon o zaščiti države sta onemogočala legalno delo Komunistični partiji, znotraj pa so jo hromila razna leva in desna odstopanja. Stabilizacija kapitalizma je omogočala izživljanje meščanskih strank, katerih boj je bil usmerjen edino v to, kako priti iz opozicije v tej ali oni obliki na oblast. Po letu 1929, ko je gospodarska kriza zajela ves svet, tudi nam ni prizanesla. (Pred tem je monarhistična diktatura kralja Aleksandra onemogočila vsako legalno obliko boja za demokratične nacionalne in socialne pravice.) Tako je poleg terorja delovni človek v mestu in na vasi nosil na svojih ramah še breme gospodarske krize. V takih okoliščinah je Komunistična partija spremenila delo. Jasno je bilo, da »individualni teror« in geslo »ven iz meščanskih strank, organizacij in društev« nista omogočala enotnega nastopa za nacionalne in socialne pravice. Takrat so napravili prve korake, da komunisti začno ponovno delati med množicami v legalnih organizacijah in društvih. Toda še pri majskih volitvah leta 1935 dolgo ni bilo jasno, ali se pri volitvah vzdržati kakor leta 1931 ob Živkovičevi diktaturi ali pa voliti združeno opozicijo z Mačkom na čelu. Maček ni hotel sprejeti ponudbe, da bi na njegovi listi (združene opozicije) kandidirali komunisti ali katerikoli opozicionalni politiki izven njegovih vrst. Tik pred volitvami je Partija izdala navodilo, naj se komunisti udeleže volitev ter glasujejo za združeno opozicijo. Uradno je zmagal na teh volitvah Jeftić, nosilec liste vladne politike (Jugoslovanske nacionalne stranke). Združena opozicija je trdila, da je rezultat ponarejen, da je vladna stranka ponaredila nad pol milijona glasov v svojo korist. Volitve so bile »veljavne«. Jeftić je moral po kratkem času odstopiti, za njim pa je prišel Stojadinović, najbogatejši človek Jugoslavije in velik pristaš Mussolinijevega fašizma.

Režim se je zavedal nevarnosti, ko je Partija spremenila svoje delo. Prepričan je bil, da bo pridobila simpatije med ljudmi, ki so bili v opoziciji. Zato je spremenil svoj odnos do nacionalnih opozicijskih strank (Hrvatske seljačke stranke, Slovenske ljudske stranke, Zemljoradničke stranke Srbije itd.) ter njihove predstavnike povabil k sodelovanju. Toda razočarane množice so se odvrnile od svojih voditeljev in se vedno bolj približevale Partiji.

Slovenski politiki so se menjavali v režimski vladi, toda situacija se zanje ni boljšala, temveč slabšala. Mnogi pristaši Slovenske ljudske stranke so obsojili Korošca, ker je šel v Beograd, in nadaljevali program svojega dela brez njega. (SLS je bila z januarsko diktaturo prepovedana.) Tako se je dogajalo vsem meščanskim politikom, ki po vseh kompromisih in paktiranjih niso več imeli množic za seboj.

Ker je Partija pridobivala vedno večji vpliv na množice, jo je hotel režim omajati in uničiti. Prvič je pripravil pozimi leta 1935-1936 široko akcijo za aretacijo komunistov, ki so bili še na svobodi (v zaporih jih je bilo več sto). Policija je takrat zaprla mnogo komunistov po vsej državi (v Zagrebu 170, v Ljubljani 40, v Beogradu 80 itd.). Uspeh je bil neznaten. Materiala, ki bi kompromitiral, policija ni dobila v roke in je bila v glavnem odvisna od izjav provokatorjev in vrinjencev, ki jih je uporabljala pri aretacijah. Za sodišče pa to ni bilo dovolj. Večina komunistov je bila samo policijsko kaznovana in izgnana v kraje, kjer so imeli domovinsko pravico. Komunisti pa so v tem času — povezani z naprednimi ljudmi — organizirali protestne akcije, zbirali podpise in prek društev, organizacij in vplivnih posameznikov intervenirali pri vladi ter protestirali proti aretacijam in postopkom, ki so jih uporabljali na policiji (mučenje). Obsojali so režim kot napad na demokracijo in človeške pravice. Med drugim so obiskali člane PEN kluba, saj so ti imeli velik vpliv glede na članstvo v mednarodni organizaciji književnikov. Protestno pismo, ki je bilo naslovljeno na takratnega notranjega ministra, je prvi podpisal župnik Franc Saleški Finžgar. Brez pomisleka je pristal na podpis tega pisma in obljubil, da bo tudi druge pridobil za podpisnike. Tako je podpisala protestno pismo večina članov PEN kluba. Bil pa je tudi primer, ko član PEN kluba, in celo »socialist«, ni hotel podpisati pisma z izgovorom, češ da nič ne ve o mučenju in ubijanju v zaporih.

Drugi poizkus za uničenje Partije je bil, da so osnovali koncentracijska taborišča za komuniste in tudi druge demokratične ter napredne ljudi. Ustanovitve taborišča v Bileći pa je naletela na ogorčen odpor prebivalstva, znani komunisti pa so se umaknili v ilegalo. Drugo taborišče je bilo v Ivanjici, temu pa so dali videz vojaškega vežbališča. Vsi, ki so prišli v to »vežbališče«, so ostali pod stražo, obdani z žično ograjo, brez orožja in brez uniform. Režim v taborišču pa je bil podoben režimom v nemških koncentracijskih taboriščih.

Ne glede na situacijo, ki je nastala po prvi svetovni vojni in po januarski monarho-fašistični diktaturi, se je vedno bolj kovala enotnost delovnih ljudi od spodaj. Različne akcije so neprenehoma združevale ljudi v skupnih nastopih. Vedno bolj redki so bili primeri, da bi bili ljudje različnih političnih smeri odklonili skupno akcijo, če je ta potekala v interesu demokratičnih svoboščin in socialnega izboljšanja. Najbolj enotne akcije so se pokazale pri delavcih. Široko stavkovno gibanje po letu 1935 je zajelo veliko delavcev ne glede na politično prepričanje. Tudi prvomajske manifestacije so delavci enotno organizirali. Kraje za svoje proslave so izbirali tako, da so se delavci in kmetje vedno bolj povezovali med seboj, saj so jih trle enake težave. Manifestacije delavskega praznika so potekale med vojnama različno. Ko je vladala diktatura, so nastajali hudi izgredi, ker sta policija in žandarmerija nastopali brutalno ter hoteli preprečiti vsako proslavo. Nekaj let pred vojno so praznik slavili precej mirno, to pa je v glavnem zasluga dobro organiziranih in programiranih proslav ter obsežne enotne organizacije.

Stiki z ljudmi iz nacionalnih in katoliških organizacij pa so se vedno bolj krepili na raznih demonstracijah. Ko je prišel v Ljubljano general Živković, so komunisti takoj začeli organizirati demonstracije ter povabili tudi druge politične stranke. Čeprav vodstva niso bila navdušena, se je članstvo teh meščanskih strank udeležilo demonstracij. Da pa se vodstva ne bi preveč kompromitirala, so dala »blagoslov« za sodelovanje z opozorilom, naj ločeno demonstrirajo in naj ne sodelujejo pri vzklikanju komunističnih gesel. Vsa ta »navodila« in »opozorila« niso nič pomagala in ljudje so se strnili v enotno množico pred kolodvorom ter potisnili peščico Živkovićevih pristašev proč, njega pa sprejeli z gesli, ki jih ni pričakoval od »predanih Kranjcev«. Isto se je zgodilo s Korošcem, ko ga je svobodoljubna Ljubljana prav tako sprejela. Moral se je obdati z žandarji, s policaji in zvestimi »stražarji«, če je hotel priti do hotela Union, kjer je imel najavljen govor. Kljub straži pred vrati v dvorano so prišli vanjo demonstranti, na cesti pa je nastal pretep.

Že leta 1919 je obstajala organizacija komunistične mladine, od leta 1920 pa je delala v ilegali. Leta 1935 pa je bila organizacija »razpuščena« in mladi komunisti so »životarili«, ker ni bilo jasnih organizacijskih oblik dela. Partija pa je ugotovila, da brez najbolj revolucionarnega dela prebivalstva, to je mladine, ne more uspešno delati. Zato so se pri nacionalnih komitejih Komunistične partije ustanovile komisije, nato pa samostojna vodstva. V Sloveniji je bil organiziran Pokrajinski komite Zveze komunistične mladine; ta je organiziral in vodil okrožna in rajonska vodstva teritorialno tako, kakor je imela organizacijo Partija. Oblika dela z mladino je bila široka in kmalu je bila mladinska organizacija pollegalna. Mladina se je vključevala v vse organizacije in društva, v njih aktivno delala in v večini primerov prišla do vodilnih mest. Aktivnost mladih komunistov se je posebno pokazala v organizacijah Sokola, Društvu kmečkih fantov in deklet, med študentovsko in dijaško mladino in celo v strogo katoliških fantovskih odsekih in marijinih družbah. (Vodstvo Društva kmečkih fantov in deklet — Kristan Franc, Mira Tomšič-Svetina, Vojko Nemec, Ferdo Godina itd. — seveda brez mladega JNS-anja Kronovška so skupno z vsem članstvom prestopili v Zvezo komunistične mladine ob ustanovitvi Mlade OF.) Tako široko razpredena organizacija in tesno sodelovanje z vso mladino ne glede na politično in versko pripadnost pa je dala osnovo za ustanovitev Mlade OF, ustanovljene takoj po ustanovitvi Osvobodilne fronte Slovenije, ki se je pozneje preimenovala v Zvezo mladine Slovenije. Prednost mladinske organizacije je bila v tem, da je bila to enotna organizacija že ob ustanovitvi, ne pa kakor OF, ki je bila v začetku koalicija raznih strank in skupin.

Ob monarhofašistični diktaturi kralja Aleksandra, ko je prevzel predsedstvo vlade general Živković, so fašistični voditelji hoteli napraviti iz »Jugoslovskega Sokola« osnovno bazo svoje fašistične organizacije. Toda gibanje znotraj same organizacije, podprto od naprednega prebivalstva, je zatrlo vsak poizkus fašiziranja Sokola. Nikdar niso mogli režimi prisiliti organizacije, da bi ne ostala zvesta naprednim — demokratičnim težnjam, ki jih je gojila od ustanovitve. Tudi vstop vse mladine Sokola, po aprilskem zlomu Jugoslavije, v ZKMS (zvezo komunistične mladine Slovenije) je dokaz njenega naprednega in demokratičnega duha.

Kmečka politika Mačka na Hrvaškem je že po volitvah leta 1935 izgubljala simpatije, posebno med delavstvom. Njegova izolacijska politika do drugih narodov Jugoslavije in s poudarkom, da je njegova politika — politika kmetov in Hrvatov — (dejansko pa je paktiral s protiljudskim režimom

v Beogradu) je resno izgubljala ter je odbijala delavce in inteligenco doma ter mnoge demokratične ljudi med drugimi narodi Jugoslavije. Rahli stiki med nekaterimi »kmečkimi« voditelji v Sloveniji in Mačkovu HSS (Hrvatsko seljačko stranko) niso imeli posebnega vpliva. Hoteli so, da Slovenci napravimo po njihovem vzoru kmečko stranko. Naši »kmečki« voditelji so vedeli, da to ne gre. Vsi napredni in demokratični ljudje so bili povezani z delavci, ki so stali na čelu Partije. Šele pozneje, posebno pred volitvami 1938. leta, so začeli ustanavljati kmečko gibanje po vzoru HSS. Toda snovanje kmečke stranke ni bilo uspešno, zato so »dovolili«, da se vanjo vključijo tudi delavci. V Ljubljani smo se delavci vključili v to gibanje in po nekaj mesecih je kmečko gibanje dobilo naziv »kmečko-delavsko« gibanje, kmalu zatem pa »delavsko-kmečko« gibanje. Ko se je to gibanje razmahnilo iz Ljubljane po vsej Sloveniji in so komunisti povsod aktivno delali, je »vodstvo« kmečkega gibanja odstopilo od »delavsko-kmečkega« gibanja. V »delavsko-kmečko« gibanje pa so se nenehno vključevale nove organizacije in društva naprednih ter demokratičnih ljudi med delavci, kmeti, inteligenco in študenti (Vzajemnost, Sokol, Društvo kmečkih fantov in deklet, Slovenski klub idr.). Ker je imela Slovenija razporedeno mrežo mnogih organizacij, se je prek teh »delavsko-kmečko« gibanje zelo razvilo. Moč gibanja se je kazala v akcijah pred napadom na Jugoslavijo, pa naj so bile čisto politične ali pa socialne.

Največje akcije po vsej Sloveniji so bile protidraginjske demonstracije. V Ljubljani se je te akcije udeležilo nad deset tisoč ljudi. Demonstracije so potekale pred magistratom, tu so ljudje popolnoma zasedli prostor od škofije do tranče in tromostovja. Izpred magistrata se je razvila povorka po Miklošičevi cesti, Dalmatinovi ulici do Figovca, kjer so se demonstranti mirno razšli. Demonstracije pa niso bile samo proti draginji, temveč so vzdikali tudi »proti vojni«, »proti fašizmu«, »proti Ljoticu«, »za obrambo Jugoslavije«, »za ljudsko fronto«, »za pakt s Sovjetsko zvezo« itd. Čeprav je policija provocirala in hotela izzvati nered, tako da je poskusila aretirati nekatere vodilne komuniste (Tone Dolinšek, Mica Draksler idr.), množica ni nasedla provokacijam, preprečila pa je aretacije. Te demonstracije je vodilo »delavsko-kmečko« gibanje (ljudska fronta) pod vodstvom komunistov in so prišli nanje delavci iz tovarn ter kmetje iz vasi (Polje, Zalog, Ig itd.). Čeprav so bile demonstracije v delavnik (v torek ob 11. uri) in je deževalo, je prišla nanje velika množica. Vse demonstracije, od zbiranja in govorov pred magistratom do razhoda pred Figovcem, so potekale po načrtu.

Prav tako so se tudi slovenski kulturni delavci okoli naprednih revij, člani PEN kluba, gledališki delavci, umetniki, časnikarji, člani naprednih študentskih organizacij in drugi povezovali in skupno sodelovali s komunisti v organizacijah. Pobiranje podpisov, da bi Jugoslavija priznala Sovjetsko zvezo, je zajelo vse kroge v Sloveniji. Kolikor se spominjam, je podpisalo listino nad 42.000 ljudi, nato pa sta odločno posegla vmes policija in žandarmerija ter večino pol s podpisi zaplenila in preprečila nadaljnje podpisovanje. Tu se je pokazala velika solidarnost kulturnih delavcev in inteligence z delavci in kmeti. (Kolikor podpisanih pol je bilo rešenih, jih je odnesel Jože Vidmar v Beograd na sovjetsko ambasado.)

V Ljubljani je vodil kmečko politiko dr. Lončar. Sestajali so se pri Pavlu Kraitzerju v Trnovskem pristanu. Tam sta delala tudi Rudi Rojc, delavec-pesnik, in Jože Slak, študent-kmečki sin iz Dobrniča; pozneje sta padla v NOV. Na sestankih odbora so v glavnem obravnavali samo kmečka vprašanja (v gospodarski krizi je mnogo kmetov obubožalo, »šli so na boben« in se

proletarizirali). Za nas je bilo to delo preozko in kmalu smo začeli razmišljati, kako bi vprašanje razširili. Kmečko gibanje ni imelo razporedene organizacije razen v Beli krajini, kjer je bil aktiven trgovec Koren in imel stike s HSS. Partija je menila, da je gibanje važno, zato je pozneje poslala v »delavsko-kmečko« gibanje svojega najbolj sposobnega organizatorja, Toneta Tomšiča.

Akcije v letih (okoli 1937) so skovale enotnost naprednih demokratičnih sil. Uspehi so se vedno bolj kazali. Poznal se je tudi vpliv gibanja v nekatere evropskih državah pri skupnem nastopu proti fašizmu in diktaturi. Veliki uspehi ljudske fronte v Španiji in Franciji so navdajali ljudi z zaupanjem v zmago demokracije nad fašizmom. Dejstvo, da se bi je boj za zmago demokracije proti fašizmu v Španiji, je imelo zelo močen vpliv pri nas. Jugoslavija bi bila imela najmočnejše prostovoljske enote v Španiji, če bi ne bil režim z vsemi silami preprečeval odhoda prostovoljcev, ki so se prijavljali za odhod v Španijo. Tja so uspeli priti le tisti, ki so pobegnili ilegalno prek meje, ali pa tisti, ki so zmogli sredstva za potni list za ogled svetovne razstave v Parizu, od tam pa so odšli v Španijo. Celo konzul republikanske Španije v Ljubljani je odklanjal vize za Španijo. S tem hočem poudariti, da je ljudska fronta — predhodnica Osvobodilne fronte — imela spodaj zelo močne in enotne korenine. Potrebno je bilo kovati to enotnost tudi zgoraj. Do te enotnosti je moralo priti zaradi vedno večjega pritiska od spodaj in vedno večjega terorja od zgoraj. Seveda so notranji dogodki vplivali na razvoj.

Ob izdaji letaka »Manifest delovnim ljudem« je policija aretirala vse podpisnike in v zaporu so se znašli poleg komunistov tudi drugi (duhovnik Jože Lampret i. dr.).

Vedno pogostejša izmenjava politikov med Beogradom, Rimom in Berlinom ni obetala demokratičnim ljudem nič dobrega. Volitve decembra 1938 so izoblikovale močan skupen nastop proti vladi Stojadinović-Korošec. Vedno več je bilo razgovorov med predstavniki meščanskih strank in predstavniki Komunistične partije. Na listi združene opozicije so se znašli kot kandidati: predstavniki Partije, socialnih demokratov, krščanskih socialistov in drugih opozicionalnih strank. Ni bilo več »strahu« pred sodelovanjem s komunisti niti se niso »sramovali«, ko je režimski tisk napadel meščanske politike, da paktirajo s sovražniki Jugoslavije številka ena. Z vodstvi JRZ (Jugoslovanske radikalne zajednice) in JNS (Jugoslovanske nacionalne stranke) Partija ni hotela sodelovati zaradi protiljudske in nedemokratične politike Jeftića, Stojadinovića, Korošca, Spaha in drugih, ki so bili njihovi voditelji. Ta vodstva niso ničesar ukrenila, ko so se, posebno po priključitvi Avstrije k Nemčiji, pojavili na naših mejah izzivači in je bila Jugoslavija preplavljena z nemškimi »turisti«. Ničesar niso napravili, ko so narodi Jugoslavije v velikih demonstracijah zahtevali vsaj moralno pomoč Češkoslovaški in so se mnogi prostovoljci hoteli javiti za njeno obrambo. Bilo je nekaj licemernih izjav v njihovem tisku, v praksi pa so neprestano paktirali z Rimom in Berlinom.

Ob nemški zasedbi Avstrije, Češke in Poljske so se pri nas ljudje dokončno odločili, za koga so. Dosledna politika in ugled Partije v zadnjih letih sta prepričala ljudi, da je boj za obstanek, demokracijo, socialno in nacionalno svobodo v njihovih rokah, zato so se vključili v ljudsko fronto in poverili Partiji vodilno vlogo kot edini stranki, ki je tudi v ilegali nenehno delala za blaginjo ljudi.

Režim pa ni ostal prekrizanih rok. Enotnost, ki se je kovala v teh letih, jim je bila trn v peti. V sindikatih so hoteli razbiti delavsko enotnost z ustanovitvijo »rumenih« sindikatov (Jugoras), ki so jih organizirali po vzorcu italijanskih fašističnih sindikatov. Tudi JNS, ki je bila v opoziciji proti JRZ, je poizkušala pobeglo članstvo zopet pridobiti ter je »pomladila« svoje vodstvo z mladimi nacionalisti. Toda vsi poizkusi niso mogli več razbiti fronte, ki je zrastle in se krepila dolga leta v nenehnem boju proti diktaturam in osovraženi politiki menjajočih se režimskih strank.

Čeprav je Partija med obema vojnama preživljala tudi notranje krize, pa je njena vloga nenehno rastle in premagala je vse težave in vedno bolj kovala enotnost svojih vrst.

Povezovanje interesov demokratičnih in naprednih ljudi v mestu in na vasi je združilo vse prebivalstvo v enotno Osvobodilno fronto ob izdajstvu predstavnikov protiljudskih režimov aprila leta 1941.

Prispevek ni zbran na podlagi dokumentarnega gradiva, napisan je po spominu in ni namenjen za polemiko, kdaj in kako se je kaj zgodilo in organiziralo. Namen prispevka je v tem, da opozori na dejstvo: že pred ustanovnim sestankom predstavnikov različnih političnih strank, grup in organizacij 27. aprila 1941 (ali 26. aprila), je obstajala močna napredna in borbena Ljudska fronta, ki se je kovala med obema vojnama pod vodstvom Komunistične partije in je zbrala pod svojo zastavo delovno ljudstvo ne glede na versko ali politično pripadnost ter je prerastla — zaradi okupacije — v vseljudsko gibanje, v Osvobodilno fronto slovenskega naroda.

Med zatišjem

M A T E V Ž H A C E

V štabu divizije so bili tiste dni zaskrbljeni, jezni in čemerni. Kaj bi ne bili! Podrejeni štabi niso izpolnjevali nalog tako, kakor bi bili morali. Nekateri so brez njihove vednosti razdelili brigade na bataljone in jih razposlali v kraje, kjer so bili že drugi.

Novinci so v tistem času dezertirali kakor za stavo. Približevale so se akcije, večji boji z domobranci, divizija pa ni imela pregleda nad svojimi enotami; ni dobro vedela, kje so in koliko jih je.

»Čudno, da ni iz divizijskega spremstva nihče dezertiral!« sta ugotavljala komandant in načelnik, njima pa sta se pridružila tudi komisar in njegov pomočnik. Temu so se čudili tudi operativni oficirji in kulturniki.

Intendant, bivši trgovec, delaven in skrben, varčen in skop, oprezen ter iznajdljiv, je gledal, da je štab imel vedno dovolj cigaret in ješprenja. Pravočasno je oskrbel in poskril zalogo ter potem premišljeno hranil štab s spremstvom. Gledal je, da ni nič ostalo. Pregarjal je tiste štabne kurirje, ki so zviška gledali na vse druge, tako na rajonce kot na gospodarske komisije.

»Sem štabni kurir,« so divizijski kurirji na rajonih in komandah mest pri obveščevalcih in novincih izrekli vsaj desetkrat na dan. Zaradi svoje drznosti in iznajdljivosti so uživali ugled. Beseda »divizijski kurir« je mladim vaškim dekletom poganjala kri po žilah in rade so se pomenkovala z njimi. Divizijskim kurirjem ni nikdar zmanjkalo cigaret, toplih jopic in nogavic, hrane ter priboljškov. Marsikatero čedno dekle je rado prenočilo mladega kurirja. Skoraj vsa so naivno mislila, da imajo v diviziji takoj za štabom poglobitno besedo kurirji, nekako tako, kot mislijo ministranti, da so v fari prvi za župnikom in kaplanom.

Neko bledolično dekle s čudno lepimi, velikimi modrimi očmi je mislilo, da bo kurir Silvo, ki ga je imela rada, prisoten tam in takrat, ko se bodo predajali nemški generali in bo njen Silvo katerega dobil na »prevzgojo«.

Kurirji so bili lepo oblečeni in vsi dobro oboroženi. Strahu pa niso poznali. Zato so tudi postali kurirji. Natančno so vedeli, kje se dobro ali slabo je in pije. Vedeli so za vsako vas, za vsako hišo, kjer so živela lepa dekleta in kakšna je katera. Vedeli so tudi za vse grehe štabnih ljudi.

Posebno neugnan je bil lepi in postavni kodrolasec Silvo. Bil je tudi pevec in plesalec. Marsikatero dekle je oprezalo okrog štaba, da bi videlo, srečalo ali govorilo z lepim Silvom. Kadar je v brigado nosil pošto, ga je spremljalo dekle, če je bilo še tako slabo vreme. Zaustavljala sta se in si delila sladkosti, potem pa sta na moč tekla, samo da je Silvo pravočasno prišel v brigado. Tak neugnanec je bil Silvo. Če ni bilo bojov in nevarnosti, ni hotel biti brez dela in predvsem zabave.

Tudi tistega novembrskega in snežnega dne je Silvo iz divizije nesel pošto v brigado. Bil je na konju, mimogrede kadil cigareto ter gledal v debele snežinke, ki so zasipale valovito pokrajino. Srečal ga je obveščevalec Mirko. »Kam?« ga je vprašal.

Silvo mu je posmehljivo odvrnil: »Tolažit grem tisto Francko, ki ima liso pod brado.« Silvo je vedel vse.

Obveščevalec Mirko je zazijal, ker je že nekajkrat hodil okoli nje. Ni mogel verjeti, da bi se Silvo sploh zmenil za Francko. Zase je vedel, da mora biti

z njo zadovoljen, ker si boljše ni mogel dobiti. Saj mu še na misel ni prišlo, da bi se ozrl za kakšnim čednejšim dekletom.

»Lahko tebi, Silvo. Dekletu rečeš: ‚Divizijski kurir sem,‘ pa jo že imaš. Jaz pa vlečem kratko, kamor le pridem.« Postrani je pogledal kurirja, pljunil v stran in ošvrknil počasnega konja.

Silvo je spodbodel živahno žival in kmalu pustil obveščevalca za seboj.

»Oba sta počasna, on in konj. Bog mu požegnaj tisto Franco, če mu je ne bo odnesel Zevnik,« se je smejal.

Ob križpotju ga je čakalo dekle. Zlezel je s konja, ona pa je skočila k njemu. Potem sta konja prijela vsak na eno stran in ga peljala k bližnjemu kozolcu.

»Silvo, vzemi me s seboj! Tudi jaz bi bila rada kurirka,« je vzdihovaje šepetalo dvajsetletno dekle.

»Bog nas varuj, Lenka moja,« jo je odvrčal Silvo. »Danes vzamejo k nam samo taka dekleta, ki znajo pisati na stroj ali prepevati, kakor tiste v propagandi.«

»Tudi jaz znam peti. Alt sem pela v cerkvenem zboru.«

»Beži no, Lenka, otročja si. Cerkev je pač za vernike, divizija pa je zato, da se vojskujemo. V diviziji ne prepevamo nabožnih pesmi. Mejdun, to bi gledal komisar. Kar k zdravniku bi te poslal, Lenka, če bi mu zapela kako tako.«

»Nimaš me rad, Silvo,« mu je prigovarjala Lenka. »Rečem ti: Če me vzameš v divizijo, bom tvoja, če ne, si bom še premislila!«

Stegnjena sta ležala drug ob drugem. Skušal jo je objeti, a ga je trmasto odrinila od sebe.

»Lenka, veš kaj! V četo pojdi, pa se bova dobila,« ji je tiho prigovarjal. »Tako je treba in tak je red pri nas. Če bi znala pisati na stroj, bi se še dalo kako urediti. Tako pa nimam besede! Komisar izbira, koga lahko vzamemo.«

»Mislila sem, da imaš večjo besedo. Zdaj pa vidim, da si uboga para. Pisma prenašaš, to je vse. Mislil si si: Kadar bom hodil mimo Staničeve hiše, bo Lenka pritekla ven, šla pod kozolec in me objemala. Še enkrat ti rečem: če bom prišla k vam, se bova imela, če ne, Silvo, bom za zdaj ostala kar sama!«

Poljubil jo je na lice, jo skušal stisniti k sebi, pa se mu ni pustila.

»Pri meni to ne gre kar tako, kakor pri tisti Tinki ali Francki. Rada te bom imela, ko bom s teboj pri vas, prej pa ne. Lep si, čedne lase imaš in tudi korajžen. To pa še ni vse. Za pismonošo si v diviziji. Veš, pismonoše pa so bili od nekdanj uboge pare.«

Vstala je in si s krila otepla slamo. Konj je nemirno hrzal. Stisnila sta si roke.«

»Trmasta si,« je dejal in jo lovil z dolgim pogledom.

»Čakati je treba. Kar sem rekla, bo držalo. Zbogom, Silvo!«

Stekla je. Bilo je prvo dekle, ki ga je odbilo. Zamišljeno je jahal dalje v brigado. Tam je zagledal Elico, ki je bila načelnikovo dekle. Sama je bila v sobi. Oddal je pošto, se sklonil k njej in ji zašepetal v uho:

»Elica, leto dni mislim nate, ti pa imaš onega. Oba sva postavna in mlada, Elica, koliko časa bom še čakal?«

Dvignila se je in ga poljubila brez besed. »Silvo, ti ogenj vroči!« Soba okoli njiju se je kar zavrtela, a dekletu se je že mudilo.

France Mihelič: Mati, 1934, litografija

Potem mu je obrnjena proti sliki Matere božje rekla: »Silvo, da ne boš kje govoril o tem. Načelnik bi te še ustrelil! Drži jezik za zobmi, jaz ga bom tudi!«

Silvo je presenečen obstal pred njo. »Preklete, da bi me ustrelil zato, ker sem ti ustregel! Misliš, da smo junija dvainštiridesetega? Zdaj mi je zares žal! Oprosti, to se ne bo več zgodilo. Da jezik znam držati, pa tako veš!«

Popravlil si je kapo, vmes pa je obžaloval, da ga je tako zaneslo k dekletu, ki mu je zdaj še grozilo.

S prstom se je potrkal po čelu in si mislil: »No, ali mi je bilo treba tega juriša? Norec!« Primerjal jo je z Lenko. Žal mu je bilo. Zdaj si je še bolj zaželel njene bližine.

Odjahal je nazaj proti divizijskemu štabu. Spotoma je srečal več ljudi.

Za ovinkom se je skoraj zaletel v načelnika brigade in ga pozdravil. »Pošto sem oddal, Elica pa tipka, da je kaj,« je dejal Silvo.

Načelnik ga je pozorno pogledal in mu odvrnil: »Že dobro, že!«

* * *

»Obveščevalna ne gre in ne gre,« se je na seji divizijskega štaba hudoval komandant. »Ni poročil, kakršnih je treba, in še ta, ki jih imamo, so menda iztresena kar iz rokava! Nič pravega ne vem, kaj namerava sovražnik. Dezer-tacij pa toliko, da se bog usmili! Kaj le delajo četni in bataljonski komi-sarji.«

Oba, komisar Stane in njegov pomočnik Klemen, sta se zazrla vanj, kakor bi mu hotela reči: »Ti, kaj pa komandirji in vodniki pa tvoji operativni ofi-cirji? Premisli malo!«

»Za prevzgojo novincev nam manjka kadra,« je počasi spregovoril komisar Stane in si gladil brčice, na katere je bil silno ponosen.

»Jaz pa mislim takole,« je premišljuječe začel Klemen. »Najprej moramo napraviti red v svoji hiši. Da, temeljit red. Kar pogledajte, kakšni so ti naši ku-riirji, na primer. Videl sem Silva, ki je v skednju objemal Francko. Isti dan je šel še z enim dekletom. Pa mu potem zaupaj važno pošto!«

»Res je. Tak zasluži kroglo!« je dvignil glas načelnik.

»No, no, tako hudo pa spet nisem mislil. Naših ljudi ne bomo streljali za vsako malenkost,« je zadržano odvrnil Klemen. »Zaradi tega že ne! Ženske so vedno iskale moške, moški pa ženske. To ni nič čudnega in za naše fante, kadar mirujejo, tudi ne. Vendar je prvo delo. Za to gre. Kaj misliš, da si jaz ne želim kaj lepega. Zdrav sem in močan, a kako naj si dovolim, pa kakemu dekletu rečem: 'Daj, pojdiva na sprehod, lepo nama bo.' Mislite, da ne bi šla? Toda, mi damo nekaj na sebe. Moramo! Zadržujem se zaradi te naše 'linijske' potrebe. Delo nam je prvo! Sem zato,« je Klemen zvišal glas, »da vse kurirje in obveščevalce, ki so neugnani ženskarji, pošljemo v čete. Zaradi teh zadev nimamo pravega pregleda. In ne samo kurirji. Operativcu Cenetu sem samo namignil, da je tu blizu na slabem glasu neka ženska. Kaj je naredil? Večkrat se je zgubil k njej in ni mu bilo slabo! No, pa sem mu potem tudi povedal, kar mu gre. Moj se je skesal in poboljšal se bo. Obljubil je in verjamem mu. Zdaj je vendar zatišje! Moj predlog je zato takle: S Stanetom bova sklicala vse naše fante in jim povedala, kar jim je treba. Zahtevala bova red ali pa naj gredo v čete.«

»Vraga in tako stanje,« je zamrmral Stane. »Kar načelnik naj napravi red. Vse, kar je lenega, nedelavnega in slabega, naj požene k hudiču.«

»Naj pride obveščevalni oficir Slavnik,« je tedaj ostro dejal načelnik in po mizi vrgel neke papirje.

»Dezertacije, dezertarji, skrivači! To je kar na dnevnem redu. Obveščevalna menda sploh ne ve te stvari.«

Obveščevalec Slavnik, srednje velik mož s pristrizženimi brčicami, je prišel takoj, obložen s papirji in zemljevidi. Pozdravil je in odsekano dejal: »Prišel sem, čeprav vseh podatkov še nimam obdelanih. Od vsepovsod prihajajo poročila o ustanavljanju domobranskih enot. Velika večina tistih, ki so nam med zadnjo ofenzivo ušli, je zdaj v domobranskih vrstah, ostali pa se skrivajo po gmajnah, v senu in drugod. Nimamo dovolj ljudi, da bi vse polovili.«

Zdaj se je zresnil komisar Stane in med prižiganjem cigarete ostro začel:

»Nismo zadovoljni z obveščevalno. Ni dovolj, če človek reče nekaj splošnih besed: 'Domobranci se zbirajo, ustanavljajo posadke!' Kje, kdaj, kdo jih vodi, kakšna je oborožitev, oprema, morala, zdravstveno stanje, socialno poreklo, ofenzivnost domobrancev in še vrsta drugega! To nas zanima! Vojaki, domobranski oficirji, podoficirji! Potrebujemo točne in nagle podatke, vse drugo so pravljice Krištofa Šmida. Smo se razumeli, tovariš Slavnik?«

»Delamo, kar in kolikor pač moremo,« je tiho odgovoril Slavnik in sedel na ponujeni stol.

»Očisti obveščevalno mrežo,« je mirneje dodal Klemen in se zazrl v zaskrbljeni obraz obveščevalca Slavnika, ki je slovel kot delaven, zbran in preudaren človek. Bil pa je premlad, premalo zahteven, to pa so izkoriščali njegovi podrejeni ter so ga 'okrog prinašali', da je bilo veselje. »Bolje je imeti manj obveščevalcev, pa tiste dobre, kakor pa celo četo, ki ne opravlja tistega, kar bi morala,« je dodal Klemen.

»Že, že,« je odvrnil Slavnik, »sam pa tudi ne morem biti povsod. Okrožje in rajoni nam tudi ne gredo dovolj na roko. Tako ne vemo za vsako hišo, če je za nas ali proti nam. Mislim pri tem,« je Slavnik dvignil prst, »da je nasprotna obveščevalna tudi okrepljena. Žene, sestre in matere domobrancev so njihove vestne obveščevalke. Rajoni bi morali bolje sodelovati! Paziti bi morali na premikanje ljudi. Neka čedna ženska, ki so jo predvčerajšnjem ujeli naši pri Pijavi gorici, je nesla v Ljubljano točen spisec o naših četah, o oborožitvi, morali, materialu, odnosu ljudi do vojske in vojske do terena.«

»Kje pa je zdaj tista ženska?« je oživel Klemen in razširil oči.

»Gnali so jo na okrožje. Prosila je, naj jo pustijo na potrebo, ker ji ni dobro. No, medtem ko sta se bataljonska obveščevalca na cesti pogovarjala in jo čakala, jo je ona popihala v goščavo.«

»Slabi obveščevalci, ko zaupajo taki ženski toliko!« je dejal Stane. Klemen pa je hitro dodal:

»Če bi bil jaz obveščevalec, bi stal tik za njo! Meni že ne bi ušla! Še posebej pri lepih ženskah je treba biti buden! Lansko leto smo jih belim obveščevalkam nekoč dali po deset po zadnji. Ozdravili smo jih tistega letanja okrog belih postojank. Leskova ali drenova palica tudi zaleže. Ni dovolj, če tako žensko ostrizeš, tudi po zadnji plati jih ji je treba naložiti, da še sesti ne more nanjo. Bolje, kot bi jih pobijali! Ko pa bo več osvobojenega ozemlja, bomo takšne ženske pošiljali v delovne čete in hajd na njivo z njimi! Motiko v roke in srp, škaf ali jerbas, krtačo in vodo, pa h kravam in prašičem. Žagajo naj drva, ribajo pode, čistijo vrata, okna in stranišča. To jih bo spametovalo, da bodo znale pretehtati, kaj smejo in kaj ne,« je zaključil Klemen.

Stane je med Klemenovo pripovedjo zmajeval z glavo in nagajivo dejal:

»To je vse premalo, pošteno delo. Jaz bi imel drugačen predlog. Vsem lepim nasprotnikovim ženskam bi poslal najbolj postavnega obveščevalca in druge fante! Potem bi bile kakor ovčke in z navdušenjem bi delale za nas. Takih fantov ženska ne pozabi zlepa!«

»Beži no,« ga je zavračal Klemen. »Bistra ženska zlepa ne joka za moškim. Imamo vrsto primerov, da je kako čedno dekle ljubimkalo z belčkom ali z Italijanom, ko pa smo prišli mi, so znale zavrteti naše objemov željne fante, ki so prišli iz gozdov. Taka je ta reč. Samo delo lahko ozdravi še tako vneto nasprotnico, lepo in grdo, staro in mlado. Sem za to, da tovariš Slavnik izdelava načrt in predlog za bolj točno, prilagodljivo in boljšo obveščevalno službo!«

Stane se je zresnil.

»Dobro! V ta namen,« pri tem se je komisar Stane ozrl v Klemena, »bi midva stopila do okrožnih komitejev, da bi delo bolj povezali. Tako bo več uspehov. Pravzaprav bi tudi njihovi obveščevalci morali služiti našim namenom. Vojska mora biti obveščena o tem. Tako pa se ti rajon ali okrožje premakne, in te o tem niti ne obvesti. Potem pa jih išči in išči.«

Klemen je z zemljevida dvignil glavo proti Stanetu: »Veš, tudi mi jih nismo obveščali redno, kadar smo se kam selili. Vračali so nam, to je točnejša ugotovitev.«

Zunaj se je v okna zaganjala burja, da je šklepetalo steklo. Tedaj je v sobo prihitel kurir in zasopel poročal, da so v podkrajski šoli Nemci. Vsi so skočili pokonci in grabili za brzostrelkami. Kmalu je bilo slišati prasketanje orožja.

Po Snežniškem pogorju so se podili oblaki in naletaval je sneg. V daljavi so enakomerno bobneli topovi.

Vsi so se zbrali pred hišo, kjer je bil nameščen divizijski štab: kurirji in obveščevalci, intendanti, kulturniki, operativni oficirji, zdravniki in njihove pomočnice, tipkarice in starejše kuharice, telefonisti, vezisti, važni in manj važni ljudje iz odredov in oddelkov. Vse se je gnetlo in prerivalo na vrtu pred veliko hišo.

Komandant divizije z najožjimi sodelavci je stal posebej. Tiho so razpravljali. Konji, ki so jih konjevodci držali ob oglu hiše, so neučakano hrzali. Vse je bilo pripravljeno za odhod. Kam?

Medtem je streljanje ponehalo.

Kmalu je na konju pridrvel kurir Polde, zelo vesten fant. Poročal je, da so se v osebnem avtu mimo vseh straž in patrolj, obveščevalcev in drugih pripeljali štirje Nemci, se ustavili ob mostu ter streljali na kurirja Silva, ki je jahal na konju. Silvo je takoj streljal, enega Nemca ranil in — ušel.

Čez deset minut se je upehan in srečen pojavil tudi Silvo:

»Tovariš komandant, dovoli, da gremo za njimi na dveh motorjih. Prekleta so drzni, da so se pripeljali tako daleč!«

Načelnik je naglo odredil osem kurirjev, ti pa so sedli na motorje in se pognali na cesto.

»Vsi nazaj noter!« je rezko zapovedal komandant.

Klemen se je obrnil, pljunil in zastokal: »Ja, prekleta obveščevalna. Pod psom je!«

»Bolje je bilo takrat, ko smo bili še v brigadi,« je ugotavljal jezni Klemen.

»Razbili bomo nekaj domobranskih postojank, pa bo konec njihove baharije,« je tedaj zamrmral komandant in s prstom brodil po zemljevidu. »Pred-

lagam, da bi s štabi brigad imeli posvet in da čimprej preidemo v ofenzivo! To bo najboljše zdravilo!»

Kuhar je prinesel pečenega petelina. »Dala nam ga je dobra kmetica. Star je že bil in poreden.«

»Kakor naš Silvo,« je pripomnil komisar Stane in dražeče pomežiknil Klemenu.

Kuhar je prinesel še krompirjevih žgancev ter jih preli z juho. Zraven je vsakemu dal še dve trdo kuhani jajci.

»Kaj bi jih kuhali,« je pripomnil Klemen, ki je že navsezgodaj rad pil sveža jajca, za druge dobrote pa mu ni bilo dosti mar.

»Ta petelin pa je trd kakor meso dvajsetletne krave,« je zamrmral Stane ter obračal petelinje bedro.

»Ko bo prišla ofenziva, bo pa spet vsak dan pel krompir in konjsko meso, če sploh bo,« je dodal načelnik in pogledal intendanta: »Ti, ja, ti si kriv, če zmanjka hrane za nas, vodilne!«

»Kadar je ofenziva, smo si pač vsi enaki,« je intendant branil načelo enakopravnosti.

»Po četah jedo najboljše, to sem opazil,« je dodal Klemen. »In kar privoščim jim: najboljše naj jedo tisti, ki hodijo v zasede in borbe, v patrolje in rekvizicije.«

Umolknili so in se zamislili v bistvo izrečenih besed, in v načrte, ki bodo razbili trenutno zatišje.

Golob gruli gluhi četi

JELO GASPERSIC

Za njima so v gozdu nad deprjo padali streli. Ostro, neurejeno. Ko da bi dvajset furmanov pokalo z biči in naznanjalo, da bo zelena drhal vsak trenutek prihrumela navzdol in ju posekala do nog.

Pribežita do reke. Na bregu obstane okamenela. Otrok, ki ga je poprej vlekla za roko, se ji prilepi ob bok. Vsi so že prek. Čolnič, ki jih je nosil čez, se pozibava na nasprotni strani. Trga se od kolca, kamor je nekdo v hitrici namotal verigo. Obliv se mu peni ob boku.

Sprva ne more razumeti, da je ostala pozabljena, kos prtljage, ki pade z voza. Nihče se ne ozre, da bi ga pobral. Njeni se pehajo v strmec onstran reke, razpuščeni po vsem bregu. Oddaljujejo se, rinejo, da bi kar najhitreje dosegli varni gozd. Streli jim dajejo pospešek.

Samodejno potisne otroka predse. Zakrije ga, da ga ne bi pičila katera izmed čebel, ki frče visoko nad deprjo. Obupana si seže v lase in nemočno iztisne:

»Joj, tovariši, ej ..., počakajte!«

Usta zasloni z dlanmi in še večkrat ponovi z vso močjo. Maha, roti, steguje roke za ubežno ptico. Živi vlak ljudi je ne sliši, drvi, melje s travnate terase na teraso, zavije v les. Nepovratno. Ni ga mogoče priklicati nazaj. Skrušena zamahne za njim in v sveti jezi pomisli: »Prekleta četa gluha in tovariš-

tvo! Sem morda kaj zagrešila..., sva tak škart..., sem morda slabo kuhala...? Kar drvite, o, le kar drvite..., pol zadnjice bo že vsak prinesel do četrte armade...!»

Pograbi otroka in se spusti do vode. Reka drsi mirna, globoka, čista kakor zrcalo. Jutranja sončna loščava prši nanjo skoz jelševje in kotali rumene tolarje po njenem dnu. Pri kraju burijo gladino podvodne čeri. Brez pravega smisla bega z otrokom po bregu gor in dol, da bi našla plitvino in jo prebredla. Prav tako si brez pravega namena, da bi pač v stiski nekaj počela, sezujeta čevlje. Poskušata. Reka ju požre do pasu, otroka še čez, in jima zavre ob telesu. Nekaj sežnje od njiju se zeleni globina. Splašeno odkobacata h bregu. Tam ječi:

»Oh, da ne znam plavati..., oh, le zakaj ne znam plavati!«

On, ki se peha med zadnjimi v gozd, jo zasliši. Znan glas. Glas kotla in hrane. Zanesljivo ga prestreže. Učinkuje kakor povodec. Opoteče se, matast od napa. Hlastno pomisli: »Eden izmed naših je zaostal..., to bo njen glas!« — Ozre se po četi. Drvi, zagnana na zadnjo obalo. Med ljudmi je spričo pridruženih okrevancev, terencev in beguncev prav toliko razpuščenosti, da ni mogoče napraviti nikakršnega reda, dokler ne pridejo iz ognjenega območja. Pomišlja, čuti, kako se misel prevaguje na nekem vršičku v odločitev. Kakor vedno, kadar mora na hitro ukrepati sam. Od daleč zakriči vodniku:

»Stojte, nekdo izmed naših je zaostal! Slišim ga z one strani!«

Vodnik se površno ozre, zamahne:

»Kaj še, kaka prestrašena ženska kokodajsa na njivi!«

On vztraja:

»Marjona, slišal sem jo, grem nazaj!«

»Ne hodi, videl sem, vsi so šli čez!«

»Grem, brž pošlji ljudi z mitraljezom, da me bodo krili!«

»Ne hodi, norec, sezuli te bodo, to je neka civilna ženska!«

Streljanje je domala pojenjalo, ko je prevagala dobra misel. Nazaj do čolna. Za vsako ceno. Na parobku obstane, da se pripravi za skok na čistino. Čuti, kako je lahek in zbran. Pot, ki jo ima pred seboj, se mu pred očmi bliskovito odmota v cikcaku strele. Skoči. Zaprasketa z zakasnitvijo. Ve, da jih je presenetil in da so ga vzeli na muho. Prestrezajo ga s posamičnim ognjem iz pušk. Začuti se v živem stiku z njimi, ki nabijajo z vrhnje terase nasprotnega brega. Loteva se ga nekakšna pobalinska objestnost, ko vozi slalom po drči in izziva smrt.

»Zdaj sem nekakšen narobe golman, ki ne sme nobene prestreči,« pomisli. Kar naprej ob strugi smrti, poglavitno je, da mitraljezec spi! V travi, ki se zapraši nedaleč pred njim, začuti šiv dolgega rafala. Potem šele sliši drdranje. Telebne v zaklon travnate kraške kotanje. Vojaški refleks. Prižme se k zemlji. — »Kako lepo si hrapava, kotanjasta,« pomisli. — Tedaj zasliši goloba. Visoko nad njim v bukovju ljubeče vabi grivar. Spreleti ga mehkoba: »To mora biti poseben golob, da ne sliši bitke. Hudo zaljubljen golob. Poslušal bi ga, moj duh, da bi ga poslušal.« — Golob utihne kakor bi odrezal. Tudi streljanje preneha. Napeta tišina ga vrne v trezno razsodnost. — »V najslabšem primeru imam dve prednosti,« si reče. »Prvič, streljajo proti soncu. Sonce je na moji strani. To je zame dobro. Drugič, dvakrat si bodo premislili, preden se bodo spustili v deber. Mislijo, da jih na tej strani čaka cela armada, ki jih bo v grapi predelala v krvavice. Motijo se in to je zanje slabo, kot je zanje slabo, da jih

France Mihelič: Mrtvi kurent, 1938, olje — tempera

pod četrta od morja v brlog. Ena izmed skrivnosti vojskovanja je v tem, da uganeš, kaj namerava sovražnik... Naši bi pa vseeno že lahko začeli streljati. Zakaj so tiho, zakaj vodnik čaka, ne enkrat, desetkrat bi se bili že lahko pripravili! Oni me čakajo, kakor sem tu, da bi me sneli. Mitraljezec si zakriva oči pred soncem in išče z vizirjem.»

Oprezno se privzdigne od zemlje in skoči. Nadleti ga zakasnel snop — »Ne smem ga navaditi na te svoje cikcake,« ga prešine! — Udere jo naravnost navzdol. Prikotali se v senco obrežja. Ve, da ga bo varovalo toliko časa, dokler se onim ne bo zljubilo na rob, da bodo videli v grapo. Teče vzdolž reke, kjer se mu zdi, da so pustili čoln. Z nervoznimi vrtljaji odmotava verigo in kliče:

»Marjona..., Marjona...!«

Zagleda ju, kako se tiščita pod grmom. Skoči v čolnič, ki ga spominja na banjo za goljenje prašičev. Jata postrvi splašena šine iz sence po reki na-

vzgor. Odrine od brega. Odganja se s scefanim kolcem, ki komaj seže do dna. Jezi se na čoln: »Najslabši čoln, ki sem ga kdaj videl. Rakev brez pravega rilca. Najslabše, najbolj nepripravno veslo, ki sem ga kdajkoli imel v rokah. Potreboval bi pripravno veslo. Če bi vedel, da ga bom potreboval zdaj, bi ga bil izrezoval vse življenje in si ga postavil sem. Veliko je reči, ki bi jih moral rezljati in tesati v življenju in si jih razpostaviti po vseh prihodnjih poteh, da bi jih imel pri roki o pravem trenutku. Nekaj zavrženih minut, ki sem jih kdaj potrefnal po nemarnem, bi mi tudi prav prišlo. Še najbolj prav. Nekaj zapravljenih trenutkov lenarjenja.«

Pusti, da ga voda malo zanese navzdol. Ona in otrok tečeta vzporedno z njim. Ko s silo butne ob obrežje, sta že pri njem.

»Ja Marjona, kaj pa počenjaš, kje vendar hodiš? ...

»Jezusna, kaj sem pa hotela! Otrok je moral na potrebo ... Si sam? ... Zakaj si pa sam?«

»Dajta, dajta, hitro, naši nas krijejo z boka!«

»Hvala bogu ..., sem že mislila, da je po nama! ...«

Z nogo doseže obrežje in se razkorači tako, da z drugo ostane v čolnu. Tako ne gre. Skoči do pasu v vodo. Pograbi otroka in ga strpa v čoln. Pomaga še njej. Srečno odrinejo. Spreleta ga občutek zmagoslavja. Plen jim bo odpeljal izpred nosu. Prepusti se toku, pomaga se previdnimi sunki, da bi pristal nižje, kakor pa je odveslal. Čolnu je voda domala do roba. Otrok čepi na dnu z ritko v vodi. Gleda svetlo, prestrašeno. Ona se sklonjena drži za stranico, neuspešno vesla z eno roko in otroka samodejno zakriva. Šele zdaj opazi, da ima kapo nabito na glavo kot pleskar, obrnjeno narobe z zvezdo navzad. In velika kurja očesa na bosih nogah. Gre mu na smeh. Kar tako mu uide:

»Marjona, popravi si kapo, saj si ko kakšna ,bejž brigada'!«

Ona presliši in ne spremeni izraza. Njemu se zazdi, ko da je v cerkvi zalajal pes. Umolkne in se ugrizne v jezik.

S težavo usmerja čolnič, da bi strugo presekala v slabem kritju loka, kjer reka rahlo zavija. Na skrajnem pomolu loka čoln malo zadrži, da bi se razgledal. Ozre se po debri, ki se na zgornjem koncu tesni v obliki velikega U. — »Do zdaj smo imeli srečo, veliko srečo, da smo sploh odrinili,« pomisli. »Če jih pa naši ne bodo našgali z druge strani, bo kak božji vrag prej ko ne pokazal roge tam zgoraj in usekal po reki. Kak gumpec, ki se v tej vojni še ni dovolj nastreljal, nas bo na vsem lepem poturčal prej, preden bomo sploh imeli matersko mamico zemljo pod sabo!«

Upre se z vso silo, vso ravnotežo čolna drži in čuti v nogah. Čoln ga posluša. Voda brbota na vsako stran topega rilca. Gumpec, ki ga je imel v mislih, pa useka po debri še prej, preden je pričakoval. Šiv dviga curke vode in drdra čez vrbje in jelševje po travi navzgor. V srdu pomisli, da njegovi sploh niso postavili mitraljeza in da jih nihče ne krije. Ona in otrok se zdrzneta in zganeta ob streljanju. Čolnič izgublja ravnotežje, maje se in neumno vrti. Še nekaj sežnjev je do rešilnega brega. Dno zaškriplje pri udarcu ob čer. Čoln se nagne, voda zagrga čez robove, potone. Škroftotajo po plitvini. Otrok pomalja glavo iz vode in izginja. Ujame ga, ujame celo njune čevlje. Speha ju na suho. Otrok se davi in joka.

Potem ne gredo v breg. Beže ob reki. V škornjih mu žmaka voda. Ko se mu zdi, da so se dovolj oddaljili, ju potisne v zatišje grmovja, da si malo oddahnejo. Ona ne sede, obrne se in požuga tistemu, ki še vedno poropotava z vršička, kjer se deber tesni:

»Rep hudičji, kar opletaj, prej boš guznil kakor pa mi! ... Kar tako se pa ne damo ..., moj mož je bil star komunist! Ta fant je njegove šole!«

Vrže mu še nekaj kletvic, kakršnih od nje še ni slišal. Zdi se mu smešna z zvezdo navzad in preneznatna za to, kar je rekla s strastjo obsojenca, ki je pobegnil rablju izpod vislic na nepristopno višavo. Ne, ni je še videl take. Doslej se mu je zdelo, da ji spreletava obraz nekolikanj skrivnosten izraz. Vedno je nekje na meji prostodušne prismojenosti in prijazne prepredenosti. Človek, ki leže in vstane z nasmeškom.

Kakor bi se vrnila iz zamaknjenosti, polne sovraštva in gneva, se obrne k njemu in mirno vpraša:

»Kje so bili pa naši? Rekel si, da nas bodo krili.«

Pogleda ji v oči in se je ustraši. Vidi strogi obraz spovednika.

»Streljali so, saj si jih slišala,« reče.

Pomisli, da se je znebil lepe laži.

»Streljali, praviš, da so? Ne vem. Če so streljali, potem so merili malo krivo.«

Beži od njenih besed, od svedra, ki vrta.

»Popravi si kapo, ne morem te gledati take, obrni si jo frontalno,« reče v posiljenem smehu.

Do gozda gredo v velikem loku. Na reko se več ne ozirajo. Reke so na svetu za to, da ne moreš čeznje.

Nad seboj zasliši švist perutnic. Vidi goloba, kako leti nad debrjo. Urno striže zrak. Pada s krila na krilo. Na utripajočem pepelu ptice pobliskujejo bela ovratnica in okenci na perutnicah. »Star golob,« pomisli. »Zdaj bi ga rad poslušal, prav lahko bi ga poslušal.« — Golob izgine za drevjem.

Četo dohitijo precej daleč. Ljudje počivajo porazgubljeni v praproti, kakor se komu zdi. Ona reče, da bi bilo dobro, če bi pogledal za ljudmi, ki so jih krili. To mu je prav. Gre in poišče vodnika. Obračun. Vodnik se spreneveda:

»Pa vendar ni bil kdo izmed naših?«

»Ne, ne, bila je neka civilna, neka povsem tuja ženska.«

Govori s strupenim glasom, ki ne pusti blizu, slači do golega. Vodnik začuti posmeh, v pogledu ostrino sablje. Menca.

»Nisem si mislil, kako pa naj bi vedel?«

»Mene si pa videl ... menda! ...«

Vodniku padejo oči na tla.

»Saj, saj ..., kdo bi pred koncem nosil glavo naprodaj ... Pri nas na Barju so pa svoj čas pravili, da celo žerjavi nadletajo obstreljenca, da bi se dvignil in potoval z njimi.«

Vodnik spodviije rep in se hoče izmuzniti. Ko potepen pes, ki se boji koro- bača. Pokliče ga nazaj. Zabiča:

»Ampak, da veš. Ti si poslal mitraljezca in nekaj ljudi. Še sam si bil poleg. Res, streljali ste malo krivo, v glavnem pa dobro. Izmisli si lepo štorijo, ki jo boš natvezel Marjoni, razumeš!«

Konča, ko bi odsekal poleno. Vodnik neumno obstrmi.

Sprevidi, da ga ni razumel: Fant je zagledan v Svobodo. Čudovito dekle. Vse bo zmešalo. Tu se ne da nič storiti.

Vrača se s počasnim korakom. Ona in otrok sedita na sončni jasi in se sušita. S skrbjo vpraša:

»So se vsi vrnili?«

Prikima: »Vsi, do zadnjega..., živi in zdravi.«

»Hvala bogu.«

Spusti se na gozdno zemljo in si izlije vodo iz škornjev. S pleči in glavo se nasloni na deblo bukve. Pripre oči in se izgublja v zelenem ostrešju drevesnih krošenj. Razpuščen, izčrpan, prazen, utrujen po dejanju. Spet zasliši švist perutnic. Oživi. Siva puščica leti nad drevjem s pridržanimi krili. Prestreza jo z očmi. Na nebu med vejami. — Vrača se, golob se vrača, nekje bo pristal.

Malo se privzdigne. Čaka, kakor da se bo kaj zgodilo. Ne čaka dolgo. Golob zagruli v bukovju. Ljubeče dopoveduje. Teši žejo, poživlja. Gozd dobiva globino in prostranost. Odmev se kodra v žametnih oblikah.

Uživa, pije.

Poškili na Marjono. Otrok ji z glavo počiva v krilu in si s kazalcem šari po nosu.

Vrže čez praprot:

»Marjona, slišiš?... Konec!...«

Ona pokima in se nasmehne. Obraz ji je zopet, kakor ga je poznal.

»Kaj, malo prej se ti je pa glava majala, in še s kapo narobe... Jutri, pojutrišnjem se v četrti prigrasiva k mornarici. Na Kras.«

»Saj,« reče ona in si kapo končno obrne.

Po zvezi pride povelje. Milijonkratna, zdaj niti ne preveč mrzka beseda »pokret« se spreleta po gozdu in dreza v ljudi. Ko mu nekdo pomigne, naj vstane, zamahne, kakor da se ga to ne tiče. Pusti, da se vsi dvignejo, in šele ko krenejo, vstane. Sklene, da bo odslej hodil zadnji. Za njo in otrokom, da bo dlje slišal goloba.

Na obisku pri slikarju Francetu Miheliču

MILENKO ŠOBER

Vsak atelje je zanimiv — za slikarja in za laika. Miheličev atelje ni nič bolj v »božanskem neredu« kot številni drugi, nasprotno: urejen je, še malo ne podoben tistemu, kar si ponavadi zamišljamo kot »atelje«. To je kratko in malo delavnica. Delavnica, v kateri nastajajo resna dela, v kateri poteka trdo delo, ki se mora najprej poroditi v človeku, prekrasiti mora umetnika in šele potem zadobi zunanjo podobo kot lahek list. Grafika, včasih oljna podoba, skica.

Kadar ga obiščemo, je zgovoren — slikar se bo prav rad pogovarjal o vseh mogočih rečeh. Duhovito, iskriivo. O sebi bo povedal le kakšno besedo, pa še to tako mimogrede in še pri tem pristavil: »To ni važno.« In morda ima tudi prav — zakaj za ustvarjalca je edino pomembno njegovo delo — to, kar bo za njim ostalo. Tako kot za vsakega drugega človeka. Vendar za umetnikom ostane kos njega samega, v tem je bistvena razlika.

O preteklosti — umetniški, ustvarjalni se ne pogovarja rad. Preteklost je vedno nekoliko melanholična, bolj polna spominov na tisto, kar smo hoteli, pa nismo napravili, kot spominov na dejanja, pa čeprav majhna.

France Mihelič je slikar, profesor na Akademiji za upodabljačo umetnost, eden prvih, saj so bili prav Božidar Jakac, Nikolaj Pirnat in France Mihelič tisti slovenski likovniki, ki so se že med vojno — v Stari vasi — pogovarjali o prihodnji Akademiji. V času, ko je bilo okrog njih razdejanje, grozote, ki so zarezale tako močne črte v doživljanje slehernega ustvarjalca, črte, ki še dandanes niso zbledele.

Prav gotovo bi morali nekako po vrsti. Z rojstvom, študijem, razstavami. To pove zelo malo. In vendar je morda le potrebno. Rojen je v preprosti železničarski družini v Virmanšah pri Škofji Loki leta 1907 — ne kot edinec, pač pa kot sin družine z veliko otroki. Komaj se je prebil skozi učiteljišče v Ljubljani, vendar ga ta poklic ni zadovoljeval in se je nato vpisal na Umetniško akademijo v Zagrebu, študiral pri Kljakoviću, Vanki, Babiću, Krizmanu in Beciću ter pred petintridesetimi leti diplomiral in ostal — brez zaposlitve.

Že v študijskih letih je simpatiziral s skupino ZEMLJA, čutil sorodnost do nje — vendar se ji ni pridružil. Zakaj v tistem likovnem vzdušju, »slovenskem post-impresionizmu«, ki je prišel prav tako z zamudo kot »slovenski impresionizem«, je Mihelič začel iskati svojo pot, globlji izraz, vsebino, zakaj oblika sama ga ni zadovoljevala. Iskal je vsebino. V tem času že nastajajo grafike, ciklus litografij, ki izražajo tisto brezposelno ozračje, pravilneje — ustvarjanje v tem brezposelnem vzdušju. Del teh listov je bil priložen Klopčičevim Preprostim pesmim. To je že bil prvi upor, upor, ki je izzvenel bolj nostalgичno, bolj tragično kot revolucionarno in kljub temu upor, ki so ga takrat tudi obsojali in obsodili.

Končno je le dobil službo v Kruševcu, nato v Ptuj, v mestu, kjer je imel tudi svojo prvo razstavo. V drugi polovici tridesetih let je bil takratni Mihelič v našem likovnem življenju nekaj povsem novega. Njegovo takratno delo lahko morda

označimo kot kritični realizem. Pa ne v literarnem smislu, tudi ne patetično — šlo je kratko in malo za kritični odnos v socialnem pomenu »kritike«. Mlada slikarska generacija je takrat bila še krepko pod vplivom slovenskih impresionistov, čeprav lahko za Jakopiča trdimo, da v svojem zadnjem obdobju že ni bil več impresionist, marveč ekspresionist. Med mlado generacijo pa je še vedno prevladovalo krajinarstvo in portret.

»Moje stvari so bile nekoliko drugačne, šlo mi je za vsebino,« mi je dejal France Mihelič. In prav to je napravilo že ob prvi razstavi vtis — bilo je nekaj tako drugačnega, novega v slovenskem slikarstvu — bilo je kratko in malo dejanje v naši likovni umetnosti. Ne, to ni bila revolucija, tega si Mihelič tudi ne domišlja, nasprotno — celo poudarja, da to ni bila revolucija, bilo pa je dejanje, in to novo dejanje v likovnem ustvarjanju. Jasno, da celotne slovenske likovne umetnosti v tedanjem razdobju še zdaleč ne moremo označiti z vzdevkom »postimpresionizem«. Kregar je bil zagotovo surrealist, Sedej morda poetični realist in že smo pri skupini Neodvisnih, katerim se je pridružil tudi Mihelič.

Od nekdanj je bil samosvoj, iskalec, ki je hotel najti svojo pot. Slikar, ki ni ustvarjal podobe zato, da bi bile »praznik za oči«, ki bi reševale samo oblikovno-estetske probleme. Slika naj ima vsebino — na kratko: filozofski, estetski in življenjski odnos do vsebine. Prav ti pogledi so Miheliča močno zbližali z Nikolajem Pirnatom, čigar risbe so tako močno obsojale tedanje socialno stanje. Dva umetnika sta se takoj našla, razumela in cenila, pa čeprav ju je ločila razdalja med Ljubljano in Ptujem.

Ptujsko obdobje je bilo za Miheliča izredno pomembno — morda se je prav tukaj zbudila pri njem vsa tista fantastika, ki je dandanes tako značilna zanj. Zbudila, zakaj elemente, ki so danes tako značilni za njegovo slikarstvo, zasledimo že v njegovih najzgodnejših delih. Pa tudi tamkajšnja pokrajina je dobila v Miheliču svojega najmočnejšega umetniškega oblikovalca. Podobe Ptujska gora, različni Kurenti in še posebej Mrtvi Kurent so dela, ki sodijo med zaklade slovenske likovne umetnosti. Še posebej Mrtvi Kurent, eno najmočnejših slikarjevih doživetij, ko ga je presunil prizor, ki ga je doživel v ptujski okolici. Na cesti ležec okrvavljen mrtvi Kurent, krog njega pa presunjeni, molčeči Kurenti, ki so sneli kurentije — in strmijo v nedopovedljivo usodo...

In kot sem že v začetku zapisal — Miheličevo likovno delo kaže enovito, kontinuirano razvojno pot. Že prve lesorezne grafike od Narcisa, Rok mrtve matere, Spomina na očeta pa do najnovejših del imajo v sebi vse fantastične elemente, ki so zdaj, ko je umetnik dozorel, tako izraziti. Vse njegovo delo izraža strnjeno razvojno črto, ki jo bo videl celo laik in ki mu jo kritika pripisuje z največjim priznanjem. Jasno — na vsaki poti so vplivi, vzori in šole — važno pa je to, kako je vse to umetnik prekvasil v sebi in podal lastno podobo sveta in življenja.

Fantastični element v Miheličevem slikarstvu, še posebej Mrtvi Kurent, pa je tisto, kar ga je med vojno najbolj povežalo z vso grozoto velikega rušenja, rušenja, ki se ne kaže samo v zunanjih ruševinah del človekovih rok, marveč destrukcije človeka samega. In tako se je Kurent v Miheličevem ustvarjanju začel spreminjati, dobivati nove poteze, kvalitete in vsebino. Zdaj to ni več samo element pomladi, marveč tudi demonike, pa tudi rušenja, demonska sila, ki deluje povsod, v posamezniku in družbi...

Velik del Miheličeve umetnosti je povezan s folklornimi elementi in motivi. Prav ti elementi pa so dobili v njegovem ustvarjanju nov pomen, novo vsebino. Še več: folklorni motivi sami po sebi so že umetniška realizacija in torej ne potre-

France Mihelič: Obisk, barvni lesorez

bujejo več podobarja, da bi jih preslikaval. Pri Miheliču gre za način ustvarjanja: v umetniku spočeta doživetja so iz istih virov kot folklorni elementi — iz narave. Viri narave, spočeti v umetniku, donošeni in doživeti v njegovem posebnem in osebнем svetu dajejo končno podobo — umetnino.

Navidezna raznolikost posameznih obdobj Miheličevega ustvarjanja je zares samo navidezna.

»Heterogenost je navidezna, morda samo v zunanji obliki,« je dejal slikar, ko sva se pogovarjala o tem. Vse je iz istega vira — ta vir pa je umetnik v okolju, življenju, dogajanju, kakorkoli že hočemo temu reči. Najbolje in najbolj razumljivo je umetnikovo doživljanje, to se pravi doživljanje istega človeka. O svojem surrealizmu nerad govori. Saj je tudi razumljivo, zakaj Miheličev surrealizem še zdaleč ni to, kar si ponavadi zamišljamo pod tem. To je njegov osebni surrealizem, in zato ga tudi ne imenuje s to besedo, ki sicer označuje razred, kategorijo, šolo, maniro. Svoje slikarstvo imenuje fantastiko in to tudi je.

Če se s slikarjem Miheličem pogovarjaš o vojni, bo takoj povedal, da ni junak. Če ga poznaš — boš vedel, da se z vsem svojim bistvom upira krivici. Kje se je potem lahko znašel drugje kot med partizani? Kdo ve, če je imel puško — morda. Vendar ta za njegov boj ni bila pravo orožje. Njegovo orožje je bilo drugačno — umetnost, ki jo je osvobodilni boj tako potreboval in ki je kljub najtežjim raz-

meram našla plodna tla. Res je sicer, da je bila morda nekoliko bolj groba, umetnost pa je le bila, ker je bila iskrena in tako globoko doživeta, da bolj ni mogla biti.

Nekaj nad 600 grafičnih listov in risb je iz tistega časa. Ker sem bil nekoliko bolj slab vojak — pravi v šali slikar — sem jih podaril Muzeju revolucije. Vse to veliko in pomembno delo bi moralo že zdavnaj iziti v posebni knjigi. Celotno kakšnih 600 klišejev je že izdelanih, vendar pa še počivajo naoljeni v zaboju in čakajo na čas, da jih bodo vstavili v tiskarske stroje in jih objavili. Kot dokument časa, kot umetniške stvaritve slikarja Miheliča in tudi slovenskega ljudstva, ki je znalo v najbolj krutih časih najti umetniški izraz za doživetja. Slikarji z risbami in grafikami, celo z oljnatimi podobami (Jakac), pesniki v pisani besedi, ki je zaživela med ljudmi, igralci z odrskimi stvaritvami, ki ne bodo šle v pozabo, glasbeniki s pesmijo... Ne, to niso dokumenti časa — to je duhovno življenje neuklonljivega naroda.

V partizane sta odšla France Mihelič in Božidar Jakac skupaj — na svojo pobudo in z pismom IOOF, ki ga je napisal Josip Vidmar, v žepu. Mihelič je takoj začel delati v propagandnem odseku IOOF v Podhosti, kjer sta bila še oba Vidmarja, Klemenčič in Nikolaj Pirnat. Tam je začel zanimivo delo — ilustriral je abecednik, ki ga je naročil oddelek za šolstvo. To je bila vrsta linorezov — za vsako črko predmet ali figura, seveda na vojno tematiko. Žal — abecednik ni izšel, ker je prišla vmes nemška ofenziva. Pa tudi vrsta drugih, ki so jih pripravljali, ni ugledala belega dne. Toda gradivo se je ohranilo in je dokument časa posebne vrste. V glavnem štabu je nastala vrsta linorezov za Našo borbo. Z Božidarjem Jakcem pa sta odšla na obisk v vse bolnišnice in rezultat teh obiskov je ciklus ranjencev. Nekaj časa je delal v Grafični bazi v Semiču, nato pa v Starih žagah in končno bil karikaturist in ilustrator Slovenskega poročevalca.

Vse to so cikli del, ki jih poznamo po reprodukcijah in z razstav. Vojni čas pa je v Miheliču zapustil še veliko več kot samo grafične liste iz vojne. Slikar je iz vojne prinesel celo vrsto skic, katerim je dal dokončno obliko šele pozneje, ko je v miru prekvasil gradivo in doživetja velike vojne. V ofenzivi je srečal borca, ki je pisal dnevnik in prav ta borec mu je dal idejo za KRONISTA. Skice zanj je napravil med vojno — dokončno obliko pa je delo dobilo veliko pozneje in sodi med velike Miheličeve stvaritve. Tako kot Kronist je nastalo še veliko drugih grafik — reminiscenc na vojna leta in doživetja, ki so dobila dokončno obliko v drugačnem svetu, potem ko je vojna že zdavnaj minila in so se izbrisale iz spomina nevažne, površinske stvari. Ostalo je bistvo in prav v tem, v jedrnatosti, impresivnosti in doživetosti je veličina in globina grafičnih listov s tematiko »vojna«. Pri tem pa ne gre za ilustracijo zunanjih strahot — gre za veliko več: za pošastnost vojne in človeka, golega človeka v njej. Tudi nekaj slik, olj je nastalo po vojni na temo narodnoosvobodilnega boja. Vsa Miheličeva vojna tematika je prežeta z grozljivostjo, fantastiko in pošastnostjo, zakaj France Mihelič ni ilustrator, ki bi nam slikal nasmejane heroje — je umetnik, ki ga je vojna pretresla kot človeka in nam jo prikazuje z njene grozljive plati.

»Umetnost je izrazito individualna« — je začel pogovor o svojem pedagoškem delu kot profesor na AUU. Slišati to iz Miheličevih ust, se zdi samo po sebi umevno, saj je bil sam od nekdaj iskalec in samosvoj umetnik, kar nam priča že njegovo zgodnje delo, v katerem je bilo čutiti simpatije do skupine Zemlja, pa se vendar ni navezal nanjo kot na »šolo«. Ko gleda na mlado generacijo likovnih umetnikov, ki si pridobiva znanje na AUU, čuti nekaj razlike med svojo generacijo in generacijo, ki nastopa. Prej je bilo v umetnosti veliko več skupnega, dasiravno je vedno

France Mihelič: Goreča vas, 1942, olje

individualna. Toda dandanes je veliko več iskanja — čas sam je bolj iskateljski. Morda gre bolj za formo, ki postaja včasih tudi edini faktor. Pogosto je danes že sama tehnika — včasih odkritje nove tehnike — že credo sodobnih slikarjev. Mihelič nikakor ne zanika abstraktne umetnosti. Nikakor! Zanika pa površnost, laž in prevaro v likovnem. Abstraktna umetnost se včasih sklicuje na glasbo in primerja z njo: tudi ta ni predmetna, govori sama zase. Tudi slikarstvo je lahko takšno, saj je zakonitost oblik, barv in ploskev. Gre za iskrenost, predvsem pa za vsebino in kvaliteto — izurjeno oko jo bo vedno odkrilo.

Z razvojem tehnike — fotografije — se je likovna umetnost umaknila na drugo področje, kamor ji tehnika ne more slediti. Tako se je zastavilo vprašanje: ali je realizem še umetnost? Ali še ima svoj smisel? Odgovor na to vprašanje Miheliču ni skrivnost. Tudi realizem je lahko umetnost — če je to prava umetnost. Nihe ne dvomi o Rembrandtu.

Sodobna umetnost se pač skuša oddaljiti od predmeta in abstraktna umetnost je popolno zanikanje predmeta, stvarnega. S tem postaja bolj kozmopolitska, saj v njej ni več čutiti krajevne obarvanosti, nacionalnih značilnosti in podobnega — čeprav pri velikih umetnikih izurjeno oko to še vedno najde.

Ne, abstraktne umetnosti ne gre zanikati, kajti pot v današnje obdobje je bila logična in nujna (Cézanne, fauvisti, da omenim samo dva kažipota). Morda je zdaj že zašla v slepo ulico, kajti strahotna množičnost zbujata dvome o kvaliteti. Namreč: kvaliteto povsod in pri vsakomur. V tej velikanski množici je težko ugotavljati kakovost, pri tem pa hkrati vidimo, da so nekatera imena postala znana, čeprav vemo, da kot figuralisti ne bi veliko pomenili. Čas je zmeden — zmeda je tudi v umetnosti, pravilneje: v vrednotenju — zakaj ni lahko odločiti, kaj je in kaj ni vredno. Posebej to težko oceni laik. Človek je pač nekoliko konservativen, njegov odnos do umetnosti prav tako. Za sodobno umetnost pogosto pravi: »Tega ne razumem.« Ta pa ni toliko bolj poglobljena v primerjavi s preteklimi časi — sodobna umetnost je kratko in malo manj predmetna. Človek pa rad posluša in gleda pripovedi. Blíže so mu podobe, ki nekaj pripovedujejo, posebej ker smo za zdaj še navajeni gledati prav takšne. S tem pa nikakor ni rečeno, da so podobe, ki pripovedujejo, manj vredne — Brueghel je ena sama velika pripoved o flamskih ljudeh, pa je umetnost, prav zares. Ostane torej samo eno: kakovost. Umetnost je samo tedaj umetnost, če je kvalitetna. Smer, šola, način — to so postranske stvari: to je umetnikov način izražanja.

Pregledati Miheličevo delo je skoraj nemogoče. Že zato ne, ker ni nikjer vse zbrano, pa tudi zato, ker je njegovo delo zares veliko. Slikal je v olju, ljubi grafiko, risbo — izraža se v najrazličnejših tehnikah. Sam o sebi meni, da se je v grafiki morda najbolj izživel in prav zdaj pripravlja nov cikel lesorezov Daphne. Toda pristavil je, da bo ta simbol neizpolnjenih teženj v življenju obdelal pozneje tudi v olju.

France Mihelič ne slika samo v ateljeju — dela tudi v naravi in iz nje črpa in se ji predaja, jo obiskuje tako, kot jo je vse življenje — ko je slikal krajine po Halozah in Dravskem polju, po Beli krajini in drugod. Rad slika tudi na les — predvsem tempero. Njegovo zadnje delo v tej tehniki je stena v Kurentovem hramu v Ljubljani. Ilustrira knjige in ljubi gledališče, zato ga zanima scenografija — v lutkovnem gledališču pa je ustvaril eno svojih velikih del — ki je tako kot vse njegovo ustvarjanje — zakoreninjeno v njem samem in izraženo z Miheliču pristno fantastiko. To so lutke in scena — pravilneje: likovna oprema Maeterlinckove lutkovne igre Sinja ptica, za katero je dobil pred dvema letoma Prešernovo nagrado. Zadnjo iz vrste nagrad in priznanj, ki jih je dobil doma in po svetu.

France Mihelič:
Jelenbreg,
7. oktobra 1944

France Mihelič
Jelenbreg 7. 10. 44.

France Mihelič je pojem v slovenskem likovnem življenju, pa tudi v jugoslovanskem. Zaključiti pogovor, obisk ali srečanje s slikarjem Francetom Miheličem ni lahko. Ko se poslavljaš od njega, ti je žal, da je čas že pretekkel, zakaj govoril si z umetnikom in človekom — preprosto, po domače — pa o pomembnih rečeh. Pri tem so se kresale iskre in iskrice in neprenehoma si čakal, kam bodo zleteli roji puščic, ki jih hudomušno spušča vate in sobesednike. Odhajaš iz ateljeja in vržeš še enkrat pogled na slikarska stojala, na kupe listov — na vsem tem se nekaj poraja. Nekaj novega, pa vendar znanega, morda celo domačega, prav gotovo pa tvojega, nekaj, česar nisi znal izraziti, pa je slikar to — na videz — preprosto povedal z nekaj črtami, potezami, razgibanimi površinami. V vsem tem čutiš čas, življenje in delček sebe, sebe in slikarja.

Samorastniki izpod Raduhe

Kramljanje z Blažem Arničem

Iz leksikona: ARNIČ BLAŽ, komponist (Luče, Savinjska dolina, 31. I. 1901), študiral je na konservatoriju v Ljubljani, nato na Dunaju, v Varšavi in v Parizu. Leta 1934-35 je učil glasbo na gimnaziji v Bolu na Braču, 1940—1945 na srednji glasbeni šoli Glasbene akademije; od 1945 je profesor za kompozicijo na Akademiji za glasbo v Ljubljani.

V začetku je pod očitnim vplivom A. Brucknerja. V želji po čimbolj širokem izrazu oblikuje prosto. Njegova melodika je široka, linije se prepletajo in vrstijo v polifonskem stilu; harmonije so bogate, modulacije drzne in posebne. Teme jemlje iz realnega slovenskega življenja, njegova glasba je sveža, vedra, povezana s slovensko naravo in ljudmi. Rad ima velike forme in zato dosledno komponira simfonično in komorno glasbo. Simfonije imajo navadno konkretna imena, ki se nanašajo na določene ideje. Po dovršenosti in izvirnosti so važne njegove simfonične pesmi. Zadnja leta jemlje tudi teme iz narodnoosvobodilne vojne in iz povojne obnove.

Z Blažem Arničem sem se tisto sredo popoldne prvič srečal. Z njim kot človekom — z njegovimi skladbami, vsaj z nekaterimi, pa smo si bili že kar znanci. In če pošteno priznam, me je to osebno srečanje prav tako navdušilo kot njegova muzika, morda v določenem pogledu še bolj. Srečal sem se zares z možem, ki popolnoma zasluži to ime — s samorastnikom izpod Raduhe.

Njegova življenjska zgodba je kot bi bral roman. Morda celo fantastičen roman. Sam pravi, da bi o njegovi življenjski poti lahko posneli zanimiv film, ki mu mnogi morda niti ne bi verjeli. Danes je profesor na Akademiji za glasbo, glasbe pa se je lotil kot samouk na diatonični harmoniki; nekdanji gornjesavinjski pastir in gozdni delavec si je z močjo svojega ustvarjalnega duha pridobil v zgodovini slovenske kulture zavidno mesto.

Prav po cankarjevsko je slišati njegovo pripoved, kako se je prvič srečal s pravimi glasbeniki v ljubljanski orglarski šoli, kamor je odšel dvajsetleten fant, skorajda s culo v roki.

»Naslednji dan sem šel iskat orglarsko šolo. Stopil sem v razred, kjer je na srečo poučeval ravnatelj orglarske šole profesor Stanko Premrl. Ker sem vstopil ravno sredi pouka, so me učenci začudeno pogledali; na sebi sem imel nahrbtnik, okrogle »špičaste« hlače in blatne čevlje. Nisem imel možnosti, da bi se bil osnažil, in sem prišel pač tak, kakršnega me je napravila dolga pot od doma do Ljubljane. Fantje so se začeli muzati in hihitati; in ko sem povedal ravnatelju, da sem se prišel učiti za organista, so se vsi smejali, meni pa je bilo nerodno pri srcu. Ravnatelj me je vprašal, kaj znam igrati. Povedal sem, da igram harmoniko, s tem sem pa povzročil še večji smeh v razredu. Ravnatelj se je dokaj lepo vedel do mene in tudi posvaril fante, naj bodo mirni. Vprašal me je, če imam posluh, in me preizkusil. To mi ni delalo težav in šlo je brez vsakega napora. Ko je videl, da posluh ustreza, mi je naročil, naj se zglasim drugi dan pri njem na stanovanju, da opravimo formalnosti za vpis in da me začasno sprejme v šolo. Naslednji dan sem bil točno ob devetih pri njem. Zahteval je spričevalo o opravljeni osnovni šoli. Bil sem v precejšnji zadregi, ker ga sploh nisem imel. V tistih krajih, kjer sem bil doma, smo bili šole oproščeni zaradi oddaljenosti. Bil sem v veliki zadregi in sem se zlagal, da sem ga pozabil doma in da ga bom naknadno prinesel. Vse

formalnosti sva uredila in naslednji dan se je zame začela šola. Ko sem stopil v razred, so se mi posmehovali, mene pa je bolelo. Vedel sem, da ne znam ne govoriti, ne pozdravljati niti hoditi, kakor se hodi v mestih, in nisem vedel, kaj vse me še čaka. Zaprl sem se vase ter si poiskal v kotu svoj prostor. Z vso vnemo sem se začel učiti pisanja, hoje, govorjenja, tako da sem se približal življenju, ki ga mora živeti človek, ki hodi v šolo.« (Sodobna pota, leto V., stran 34-35.)

Takih in podobnih zanimivih pripovedi ima profesor Blaž Arnič poln rokov in kar stresa jih iz njega. Zato ni čudno, če so tri ure v ljubljanski Evropi minile z njim kot bi v zrak pogledal.

— Prežihov Voranc je imel resen namen opisati moje življenje. Sploh sva si bila tako dobra, da nama niti besed ni bilo treba in že sva se — kar s pogledi — razumela, ko je šlo recimo za politično ali kulturno temo. Najini skupni znanci so celo menili, da sva si tako enaka, da bi Voranc pisal prav tako muziko kot jaz, če bi imel glasbeno pero, in jaz prav tako literaturo kot on, če bi imel dar zanjo. Življenje temu resničnemu samorastniku ni bilo postlano z rožicami. Nič se ne sramuje povedati, da je po prihodu v Ljubljano spal pod klopjo s čevlji in suknjičem pod glavo, da je bil večkrat lačen kot sit in da je sploh skoraj na vsakem koraku zadeval na težave in zapreke. Toda silna volja in neizmerna ljubezen do tako lepe umetnosti, kot je glasba, sta ga vodili do cilja — postati »nekaj« v glasbenem življenju... Prek organista v podeželskih farah, financarja, študenta glasbe, profesorja petja do avtorja simfonij, simfoničnih pesnitev, komornih skladb, zborov, vzgojitelja novih komponistov.

Ob skodelici mleka, dobro sladkanega in lepo obarvanega s šilcem ruma — to je Arničeva priljubljena pijača, za katero pravi, da daje moč — je tekla beseda kar sama. (Kakšna pijanca!)

— Vojsa vas je zatekla že v Ljubljani?

— Da, takrat sem bil že profesor na Akademiji za glasbo. Tistih časov, čeprav so bili hudi, menda ne bom nikoli pozabil. Kar brž smo kulturni delavci dobili zvezo z Osvobodilno fronto in seveda takoj ubogali njen poziv po kulturnem molku. Jeseni 1941 pa smo se pri Slovenski matici tudi sešli na plenumu kulturnikov, ki sta ga vodila Boris Kidrič in Prežihov Voranc. Tega sestanka so se udeležili slovenski kulturni delavci z vseh sektorjev: slikarji, kiparji, zdravniki, novinarji, glasbeniki, pisatelji. Zdaj ni več veliko živih, če pa se prav spominjam, so bili med njimi Josip Vidmar, Tone Seliškar, Drago Vidmar, za druge bi se pa že težko spomnil, saj veste — od takrat je minilo 25 let!

Tedaj je postal Blaž Arnič tudi član ožjega akcijskega odbora, ki so ga sestavili v okviru plenuma kulturnikov. In ta organ je bil tesno povezan z vrhovnim vodstvom OF.

Profesor Blaž Arnič

— V kulturnem molku, ki ga je zapovedala OF, ste pa najbrž že mislili tudi na prihodnje dni, ko kulturnega molka ne bo več in bo treba spet stopiti pred javnost s polnimi rokami kulturnih vrednot?

— O, seveda, delal sem in se pripravljaj na nove čase. V tistih mesecih se je rojevala simfonična pesnitev za veliki simfonični orkester Gozdovi pojo. Nastala je v letu 1943. To je skladba, ki sem jo — ne po lastni krivdi — dozda pisal najdlje; končal sem jo namreč šele po osvoboditvi leta 1945. Zadnje dni junija 1944 so me okupatorji in njegovi pomočniki aretirali, v domovino pa sem se vrnil čez slabo leto — 6. junija 1945. V partituri je natančno označeno mesto, do kam sem prišel v komponiranju pred aretacijo. Toda zanimivo je, da v temi, tematiki in sploh povezavi med skladbama — če tako rečem obema polovicama »Gozdov« — ni prav nobene razlike. Prav zaradi te posebnosti pri komponiranju v časovnem obdobju več kot enega leta lahko razumete, da sem bil pri prvi izvedbi vznemirjen in ponosen obenem. Ponosen še posebej zato, ker so simfonično pesnitev Gozdovi pojo prvič izvedli v veliki dvorani Uniona v Ljubljani na jesen 1945 na svečanosti v počastitev prvega zasedanja prvega slovenskega parlamenta — Ljudske skupščine Slovenije. In še zaradi drugega zgodovinskega dogodka mi bo ta izvedba ostala v spominu: na tej svečanosti so tudi slovesno razglasili vsakoletni 8. februar za Prešernov dan.

— Že naslov te simfonične pesnitve pove, na kaj ste mislili, ko ste jo komponirali?

— Veste, takrat smo tako rekoč vsak trenutek poslušali strojnice, ki so pele svojo pesem v gozdovih. Zato je vsebina Gozdov dramatska; v pesnitvi sem želel izpovedati dramske elemente našega boja za svobodo, v glasbenem jeziku orisati vso težo in veličastnost tega boja, obenem pa že tudi ustvariti vizijo osvoboditve in zaradi trdne vere v pravico in našo končno zmago tudi ves neizmerni optimizem, ki nas je takrat kljub težavnim dnevom navdajal. Če bi vseh teh elementov ne bilo v meni, bi skladba ne izzvenela tako, kot je.

Sicer pa Gozdovi pojo ni edina kompozicija Blaža Arniča, ki je nastala med vojno. Od leta 1941 naprej, torej med kulturnim molkom, je ustvaril nekaj zborovskih pesmi na besedilo svojega prijatelja še iz dunajskih časov, profesorja na Tehniški srednji šoli v Ljubljani, Vinka Košaka, ki je padel kot talec v Gramozni jami. Ko so predzadnje leto vojne Arniča odpeljali v taborišče Dachau, so se te pesmi neznano kam izgubile.

— Verjemite mi, da mi je zanje še danes žal. Njihova tematika je bila partizanska, pesmi so govorile o boju in svobodi, in če že ne drugega, bi mi bile drag spomin na prijatelja in na viharne čase, ki smo jih preživljali.

— Gozdovi in pravkar omenjeni zbori so bili torej vaša žetev iz vojnih dni?

— O, ne! Že leta 1942, torej še pred Gozdovi, sem napisal svojo V. simfonijo pod naslovom Vojna in mir v treh stavkih. Vendar mi njen koncept, ki pa sem ga že spravil na papir, ni ugajal in sem ga zavrzel. Še danes mislim, da je bil napisan v primerjavi z vsemi grozotami mnogo preveč optimistično. Takrat, ko vseh vojnih grozot vsaj mi še nismo poznali, si namreč niti v sanjah nisem mogel zamisljati, da bi lahko bilo bitje, ki mu pravimo človek, tako neizmerno slabo, zverinsko. In ko smo zvedeli za mnoga zverinstva, se mi je v hipu odprlo, da sem povzel misel o vojni vse preveč lirično. Zato sem napisal novo varianto s povsem novo vsebino in jo končal po vojni, leta 1958. Prvotna inačica sicer obstaja, vendar samo v mojem arhivu in še tam globoko na dnu.

— Po osvoboditvi ste pridno zgrabili za delo in je v tistih letih vaša žetev kljub vzgojiteljskemu in drugemu delu kar obilna. Morda ste ob grozotah, ki ste

France Mihelič: Počitek

jih videli v zloglasnem taborišču smrti — Dachau, tudi dobili kakšno idejo za morebitno poznejšo skladbo?

— Dokler smo v Dachau še bili ljudje, me je prevevala marsikatera ideja o ustvarjanju v spomin na te dni strahote in trpljenja. Ko pa so zverstva dosegla tako stopnjo, da smo bili samo še številke ali še manj, je ugasnila vsaka fantazija, saj smo povsem pozabili, da smo še ljudska bitja. Ne boste mi zamerili, če predlagam, da opustiva pogovor o tem; še zdaj se namreč zgrozim, če mi misel uide v tiste čase in tiste preklete razmere. Celo če sanjam o tem, so to najbolj grozne sanje. Nič nisem napisal in tudi ne bom. Prežih mi je ob neki priložnosti rekel: »Veš, tudi jaz ne vem, če bom o tem kaj pisal. Človeško pero je za te strahote vse prešibko.«

— Zapustiva torej te mračne misli, saj je pred nama še precej vprašanj, lepših, spodbudnejših pa morda tudi kritičnih. V Glasbeni enciklopediji sem v sestavku o vas na primer našel tudi naslednji stavek, ki ga citiram: »Teme jemlje iz realnega slovenskega življenja, njegova glasba je sveža, vedra, povezana s slovensko naravo in ljudmi.« Kaj pa vi menite o tej formulaciji ali drugače — opisu vašega glasbenega izraza?

— V glasbenem svetu imamo več načinov, lahko bi rekli več svetov. Na primer folklornega. Eden je, recimo, ta, ki folkloro opeva, drugi pa, ki jo poje. Od znanih skladateljev sodita na primer med prve Smetana, Janaček in drugi, med druge Musorgski, Grieg in Dvořák ter ostali. Sam se prištevam k drugim, se pravi med tiste, ki folkloro pojejo. Zato sem se zavestno oklenil svojega glasbenega jezika, ki teži za tem, da bi izrazil tisto, kar naš človek občuti in kar mu je razumljivo. Meni ni do eksperimentov kakršnekoli vrste; zavedati se moramo, da smo Slovenci v glasbenem izrazu še mladi in ne bogati. Zato je moja iskrena želja, da bi slovenski glasbeni jezik zrasel iz našega domačega občutja, z našega domačega vrta. In mislim, da prav iz vseh mojih del veje ta ideja.

— Kako pa potem gledate na novejši smeri, ki se pojavljajo tudi v našem glasbenem življenju?

— Po pravici povedano — zaradi mlade generacije sem nekako zaskrbljen. Ta namreč po mojem gleda nekam v oblake in niti približno ne stoji na domači zemlji. V mislih imam seveda našo mlado generacijo skladateljev, med katero pa so tudi izjeme. Vse delo takih, v oblake zročih mladih komponistov se nekako izgublja v prazno, v neresničnost, v brezizraznost, skratka, izgublja se v nekakšni glasbeni modi. Občutek imam, da taki ljudje tonejo v neživljenjskem eksperimentiranju. Morda vsega tega niti ni kriva sama ta mladina. Morda je pri tem večja krivda okoliščin, z drugimi besedami, ustreznih dejavnikov, ki bi morali skrbeti za pozitiven razvoj našega mladega rodu. Če se bodo namreč stvari tako razvijale, bo naša kulturna dediščina zanamcem kaj problematična. Ti bodo videli v naši zapuščini nekakšno duhovno praznino glede na našo preteklost in glede na tako dinamični čas, v kakršnem živimo. Globoko sem prepričan, da bi to pomenilo tudi odločen odmik od naše stvarnosti. Iz teh vzrokov si že od začetka svojega skladateljskega dela prizadevam zapeti tisto, kar mi je narava sama narekovala. In od tod tudi razne simfonične pesnitve, bajeslovje, ki še danes živi med ljudmi mojega rodnega kraja, kot so na primer Ples čarovnic, Povodni mož, Divja jaga, Pesem planin in druge.

— Iz že citiranega sestavka v Glasbeni enciklopediji bi prebral še tole ugotovitev: »Simfonije imajo navadno konkretna imena, ki se nanašajo na določene ideje.« Mogoče lahko obrazložite, kaj stoji za njimi, kakšna ugotovitev?

— Rad, zakaj ne. Veste, ni naključje, da so vse moje simfonije in simfonične pesnitve podnaslovljene. Ne pojmem namreč glasbe abstraktno, kot menijo o njej

nekateri, pa tudi ne programsko, temveč jo želim prikazati in upoštevati kot sestavni del globokega čustvovanja človeškega razpoloženja. Poglejte: ni na primer naključje, da spremljajo vojake na fronto s koračnicami, saj imajo tisti, ki to zaukažejo, presneto določen cilj. Res je tudi, da spremlja glasba človeka od rojstva do smrti ne kot nekaj abstraktnega, ampak nekaj konkretnega.

— Tovariš Arnič, morda preskočiva s tega težjega razglabljanja še na čisto določeno vprašanje. Vi ste že dolgo vrsto let aktivni član v sedanji Zvezi kulturno-prosvetnih društev Slovenije, trenutno kot član odbora za glasbeno dejavnost. Ne vem, če se boste strinjali z mojim mnenjem, da je namreč nastalo v našem amaterskem kulturnoprosvetnem življenju zadnja leta precejšnje mrtvilo...

— Strinjam se!

— In kje bi bili vzroki za to?

— Na kratko: po mojem gre tu za krivdo modernega časa. Da se razumemo! Kultura je prav gotovo skupna last celotnega naroda in ni mogoče, da bi jo delili z raznimi ogradami in plotovi na vrsto teritorialnih enot. Če pa taka delitev obstaja, potem je pač kultura nujno prepuščena raznim ekonomskim vplivom, ki pa dostikrat ali redko kje najdejo razumevanje za to zvrst človekovega delovanja. Odgovor bi torej bil: tam, kjer je razumevanje večje, tam se tudi kulturni amaterizem močneje razvija in krepi. Kjer pa tega ni, je seveda stanje obratno. Vzroka za mrtvilo ni v nedelavnosti posameznikov, saj idealistov nam ne manjka. Le prav je treba ravnati z njimi in jih moralno podpreti, saj takim ljudem ni za denar iz tega naslova. Trdim, da bi se morali vodilni ljudje na raznih mestih, od delovnih organizacij in občin naprej, bolj zavedati, da narod brez kulture, tudi amaterske, nič ne pomeni!

— Če sva že posvetila nekaj besed amaterizmu, pa morda spregovorite še o naši poklicni kulturni dejavnosti?

— Trdim, da toliko sredstev za vrhunsko kulturo, kot jih daje družba zdaj, še nismo nikoli dobivali. Toda menim tudi, da nekatere naše vrhovne kulturne ustanove doslej niso služile vedno svojemu pravemu namenu. V mislih imam namreč rast naše ustvarjalnosti in tudi poustvarjalnosti. Upam pa, da se bo tudi to stanje v prihodnje popravilo.

— Tovariš Arnič, kaj naj bi rekel ob koncu drugega kot to, da vam želim še veliko uspehov v glasbenem ustvarjanju. Hkrati vam iskreno čestitam ob najnovejšem priznanju Zveze združenj borcev za zborovsko skladbo Pismo materi iz groba. Pa hvala lepa za pogovor!

Stanje in perspektive slovenskega gospodarstva

RAZGOVOR S FRANCEM UREVCEM

Vprašanje: V mesecih, odkar smo sprejeli nove gospodarske ukrepe, nam je nedvomno uspelo doseči nekatere dobre rezultate na posameznih področjih gospodarjenja. Kako vi ocenjujete gospodarska in družbena gibanja v mesecih po reformi?

— *Odgovor:* Glede dosedanjih gibanj po reformi velja, da smo v glavnem uspeli ustaviti inflacijo in doseči bolj stabilna gospodarska gibanja (čeprav predvsem z administrativnimi ukrepi, tako da je ostala močna težnja po povečanju cen), zmanjšati deficit v plačilni bilanci in seznaniti širok krog občanov s cilji reforme ter dobiti veliko podporo delovnih ljudi za zahtevne naloge, ki nas še čakajo. Vendar pa je zelo važno, da je po reformi, zlasti v Sloveniji, stagnirala gospodarska rast, in to je trajalo vse do lanskega decembra. Sedaj se sicer gospodarska rast postopno povečuje, vendar še vedno ne moremo biti zadovoljni s stanjem, kakršnega imamo.

Lansko leto smo zaključili s 4 % povečanjem industrijske proizvodnje, če pa upoštevamo samo drugo polovico leta, pa je povečanje le 1,9 %. V tem pogledu je slovenska industrija dosegla dosti slabši uspeh kot celotna Jugoslavija, ki je dosegla 8-odstotni porast. V letošnjem letu smo imeli v januarju in februarju za 5 % višjo industrijsko proizvodnjo kot v istih mesecih lanskega leta in smo v tem pogledu približno na jugoslovanskem nivoju. Sicer smo lahko še vnaprej upravičeno pričakovali, da po reformi, ko bomo začeli stabilizirati gospodarstvo in voditi politiko za zmanjševanje zunanjetrgovinskega deficita, ne bomo dosegali takšne gospodarske rasti kot prejšnja leta, saj je bila dosežena v letih 1957 do 1964 povprečna letna stopnja rasti v Sloveniji okoli 11 %; to je daleč nad povprečjem, ki ga dosega večina držav. Letna stopnja rasti je na primer znašala v obdobju 1955—1960 v Avstriji 5,3 %, v Italiji 5,1 %, v Franciji 3,8 %, v Poljski 6,1 %, Češkoslovaški 6,4 % in v Jugoslaviji kot celoti 8,2 %. Toda sedanja rast gospodarstva, zlasti pa tista v drugi polovici lanskega leta, je vsekakor pod pričakovanjem in moramo gledati, da v stabilnih pogojih zelo hitro preidemo na večji obseg proizvodnje in hitrejšo gospodarsko rast. Glavni vzroki, da nismo dosegli v tem obdobju glede tega večjih uspehov, so v nerešenih investicijskih problemih, v okorelem deviznem režimu, v neustrezno urejenih odnosih med posameznimi cenami in predvsem v tem, da v delovnih organizacijah ni na pravih mestih kadrov, ki bi bili sposobni voditi gospodarstvo v bolj zaostrenih razmerah.

Vprašanje: Analizirajte, prosim, na osnovi dosedanje investicijske potrošnje, gibanja proizvodnje, izvoza in uvoza dosežke slovenske industrije v lanskem in predlanskem letu. Ta analiza nam bo nedvomno pokazala, iz kakšne osnove bo slovensko gospodarstvo startalo v srednjeročni gospodarski razvoj.

Odgovor: Ekstenzivna investicijska politika prejšnjih let še vedno zelo močno vpliva, da ne moremo hitreje preiti k intenzivnejšemu gospodarjenju in k večji

proizvodnji ter produktivnosti na novi, kvalitetno višji ravni. V lanskem letu smo sicer uspeli zmanjšati investicijsko potrošnjo in so bila vlaganja v osnovna sredstva za 13,7 milijarde starih din manjša kot v letu 1964, tako da je nominalni indeks investicijske potrošnje v osnovna sredstva 94,9. Realna vlaganja (če upoštevamo cenovne spremembe) v osnovna sredstva so bila v lanskem letu vsaj za 20 % manjša kot v letu 1964. Ker pa nismo uspeli dovolj zožiti fronte investicij, ampak smo v glavnem nadaljevali investiranje pri skoraj vseh začetih objektih samo s počasnejšim tempom, je sedaj zelo veliko neaktiviranih, mrtvih sredstev. Vrednost osnovnih sredstev v izgradnji je bila leta 1962 37,9 milijarde, po zadnjih podatkih pa že prek 150 milijard starih dinarjev. Ker pa leži toliko mrtvih sredstev v nedokončanih zidovih in novih objektih, ki še ne dajejo proizvodnje, potem ni čudno, da ni na voljo sredstev za rekonstrukcije, odpravljanje ozkih grl, modernizacijo proizvodnje in tehnologije itd., kar bi nam hitro dalo večjo proizvodnjo in večji dohodek.

V lanskem letu je Jugoslavija povečala izvoz za 22 %, Slovenija pa za 21 %. Hkrati se je jugoslovanski uvoz zmanjšal za 25 %, slovenski pa za 5 %. Toda ta, v bistvu pozitivni rezultat je bil dosežen s tem, da smo z administrativnimi in deloma z ekonomskimi ukrepi zmanjšali vse oblike notranje potrošnje in administrativno prisilili bolj ali manj vse gospodarstvo ne glede na rentabilnostni račun, da več izvažajo in manj uvažajo. To pa je imelo tudi določene negativne posledice na proizvodnjo, ker smo z zmanjševanjem uvoza prizadeli zaradi pomanjkanja surovin in reprodukcijskega materiala tudi bolj produktivne proizvajalce in tudi take panoge, ki dosti izvažajo. V letu 1964 so v strukturi izvoza slovenske industrije zastopane barvasta metalurgija, lesna industrija in usnjarska industrija s 44,7 % industrijskega izvoza in samo s 3,8 % industrijskega uvoza. V letu 1965 pa je udeležba teh treh panog v strukturi izvoza padla na 39,8 %, v strukturi uvoza pa se je povečala na 5,2 % celotnega industrijskega uvoza. Zmanjšanje v udeležbi izvoza teh panog v celotnem izvozu industrije gre predvsem na račun zmanjšane udeležbe lesne industrije; ta je v letu 1964 imela 23,6 %, v letu 1965 pa le 19,5 % deleža v blagovnem izvozu. To pa zaradi tega, ker smo lesno industrijo, ki je bila zelo velik izvoznik in zelo majhen uvoznik, premalo stimulirali k izvozu, imela pa je tudi težave pri nakupu sicer minimalnih količin uvoznega reprodukcijskega materiala. Tako je na primer lesna industrija v Sloveniji lani povečala fizični obseg proizvodnje le za 5 %, izvoz pa za 3 %. Žal pa se zaradi neustrezne statistične metodologije ne da točno razmejiti, koliko posamezna industrijska stroka uvažajo in koliko izvažajo, ker uvoza ne evidentiramo po namenu uporabe, temveč po izvoru izdelave. Tako na primer proizvode barvaste metalurgije, ki jih rabi, denimo, naša kovinska industrija, evidentiramo kot uvoz proizvodov barvaste metalurgije (možno je seveda tudi obratno).

Vprašanje: Kaj pa razvoj kmetijstva? Kakšno je njegovo mesto v našem gospodarstvu in kakšen je njegov razvoj v odnosu z drugimi panogami?

Odgovor: Tako za družbeni kot zasebni sektor kmetijstva velja, da tipično ekonomskih problemov dosedaj nismo reševali ekonomsko. V družbenem sektorju smo s kratkoročnimi krediti in nizkimi odkupnimi cenami najprej razmeroma zaosttrili pogoje gospodarjenja, vzporedno pa smo kmetijstvu pri družbenih dajatvah ves čas dajali veliko ugodnosti. Poleg tega pa je družbeni sektor kmetijstva dobro vedel, da bo morebitno izgubo družba tako ali drugače pokrila brez posebnih analiz. Tako so številna družbena posestva in zadruge iz leta v leto poslovale z izgubo, ki jo je poravnala družba kot celota. Podobno velja za zasebni sektor.

Kmeta smo puščali in ga še puščamo, da je nizko produktiven, ko pa se pojavijo posledice te nizke produktivnosti (kot na primer vprašanje obstoja nekaterih višinskih kmetov), pa to vprašanje rešujemo z davčnimi olajšavami in s socialno-varstvenimi ukrepi. Morali pa bi predvsem odpravljati vzroke takega stanja in stvari reševati predvsem z gospodarskimi ukrepi.

Cenovna gibanja so šla vrsto let v korist kmetijstva, zlasti z reformo pa smo skozi cene prelili v kmetijstvo nova dodatna sredstva, ki gredo precej v zasebni sektor. Spreminjanje cen v korist kmetijstva do določene meje, ki jo priznava mednarodno tržišče, ni napačno. To je eden od načinov za spodbujanje večje proizvodnje v kmetijstvu, saj nam je zelo potrebna, če hočemo postopno dvigovati življenjski standard in izboljšati plačilno bilanco s tujino, ki jo močno bremeni velik uvoz živil. Toda le spreminjanje cen v korist kmetijstva je premalo. Treba bi bilo bolj stimulirati in po potrebi tudi ekonomsko prisiljevati zasebnega kmeta, da bi vlagal tja, kjer bi bilo zanj in za celotno družbo najbolj smotno. Tako pa nam na primer kljub ugodnim cenovnim gibanjem za kmetijstvo uporaba umetnih gnojil že dve leti stagnira. Kmetom bi morali nuditi zlasti drobno mehanizacijo. V kmetijstvo bi morali vnesti več ekonomike in dati delovnemu in sposobnemu kmetu večje možnosti. Ne bi pa smeli ščititi za vsako ceno še tako negospodarno proizvodnjo.

Uradniško-davčne in socialnovarstvene ukrepe na tem področju naj bi zamenjale ekonomske zakonitosti in ekonomski ukrepi. Menim, da bi tudi z dosti manjšim številom kmečkega prebivalstva (zlasti če bi dosegli ugodnejšo starostno strukturo kmetov) lahko na področju zasebnega kmetijstva dosegli veliko večje uspehe, kot smo jih dosedaj, celo brez bistveno večjih vlaganj iz družbenih sredstev, če bi res našli vzode, ki bi spodbujali zasebnega kmeta k boljšemu gospodarjenju. Kako važna je proizvodnja v zasebnem sektorju kmetijstva, kažejo tile podatki:

Povprečna stopnja rasti v zadnjem desetletju v kmetijstvu znaša v Sloveniji 3,3 % letno; stopnja rasti v družbenem sektorju je v tem času bila sicer kar 15,5 % letno, ker pa je zasebni sektor povečal proizvodnjo le za 1,8 % letno, je splošna rast kmetijstva vseeno — kot rečeno — razmeroma nizka. To pa zaradi tega, ker kljub naporom za razširitev in utrditev proizvodnje družbenega sektorja pomeni delež kmetijske proizvodnje tega sektorja v letu 1965 le 15 % vse kmetijske proizvodnje. Torej je stopnja rasti še vedno odvisna predvsem od zasebnega sektorja in ne od družbenega. Pri površinah, ki jih ima danes družbeni sektor (približno 12 %) in pri potencialu, ki ga predstavlja, bi imeli težave s kmetijsko proizvodnjo, tudi če bi družbeni sektor dosegal največjo možno produktivnost. Podobno kot kažejo podatki za Slovenijo, velja za Jugoslavijo v celoti. To poudarjam zato, ker v Sloveniji ne moremo povsem rešiti vprašanja deficitnosti prehrabnenih proizvodov. To lahko stori le Jugoslavija kot celota.

Družbeni sektor kmetijstva bi morali obravnavati kot sestavni del našega gospodarstva, ki mora po reformi preiti k intenzivnejšemu gospodarjenju na osnovi nagrajevanja po delu in samoupravljanja, s tem da bi predvsem konsolidirali dosedanja kmetijska posestva, uvedli na njih čimbolj moderno in napredno gospodarjenje ter jih glede površin postopno zaključevali v optimalne kmetijske enote.

Vprašanje: Gospodarjenje v kolektivih je v mnogočem odvisno tudi od pravih oblik nagrajevanja. Kako daleč je šel po vaši oceni dosedanji razvoj v gospodarskih organizacijah v tej smeri?

Odgovor: Naš gospodarski sistem je zgrajen na predpostavki, da je ustvarjanje dohodka in prek njega osebnih dohodkov osnovna gibalna sila razvoja. V de-

lovnih organizacijah, kjer nimajo izdelanega sistema nagrajevanja po delu, kjer nimajo izdelanih jasnih načel za formiranje osebnih dohodkov zaposlenih, manjka osnovni vzgon za hitro gospodarsko rast in dobro poslovanje. Tudi po reformi na tem področju nismo dosegli bistvenega napredka, ker v tem času niso bili izdelani sistemi nagrajevanja, ki bi stimulirali predvsem delavce, ki lahko največ prispevajo k boljšemu gospodarjenju, boljšemu poslovanju in s tem k večjemu dohodku. To so zlasti visoko kvalificirani strokovnjaki, delavci na ključnih delovnih mestih v proizvodnji in kvalificirani delavci, ki opravljajo take posle, ki zahtevajo velike umske in fizične napore ter strokovno znanje. Skratka, nismo spremenili dosežanega nagrajevanja v korist tistim zaposlenim, ki lahko največ prispevajo k poslovnim uspehom, posebno ko takih strokovnih moči primanjkuje. To pa seveda ni mogoče narediti drugače kot z izdelanimi sistemi nagrajevanja, ker je brez tega nagrajevanje nujno zelo subjektivno, subjektivizma pa imamo na tem področju že tako več kot dovolj.

Večina podjetij še vedno nima izdelane smotrne organizacije po delovnih enotah, prav s tem pa bi na podlagi neposrednega samoupravljanja dosegli boljše gospodarske uspehe. Proizvajalci v delovnih enotah bi morali imeti precizne kriterije in merila, po katerih bi delili dohodke na posamezne delavce. Taka individualna ali skupinska merila za posameznike in manjše skupine v okviru delovnih enot, ki bi vsakega delavca spodbujale k bolj produktivnemu ter bolj kvalitetnemu in ekonomičnemu delu, so nujna, ker brez tega ni in ne bo visokega dohodka. V tem pogledu dosti premalo proučujemo metode normiranja in določanja standardov poslovanja, ki so jih že razvili v moderni kapitalistični proizvodnji, sicer v razmerah mezdnih odnosov, vendar bi jih lahko s kritičnimi prilagoditvami našim razmeram uspešno uporabili. Zlasti je pereče vprašanje glede delitve osebnih dohodkov za strokovne delavce in organizatorje proizvodnje, ki v večini primerov še vedno dobivajo fiksne plače, morda nekoliko korigirane s skupnim uspehom podjetja, zelo malo pa so nagrajevani po svojem dejanskem prispevku za boljše proizvajanje in poslovanje. Prizadevanja na tem področju niso rodila zaželenih uspehov. Pričakovanje, ki ga nekateri goje, da bi že samo povečanje dohodka vsem tako imenovanim strokovnim delavcem in organizatorjem proizvodnje brez drugih ukrepov zagotovilo tudi bistveno boljše delo, je po mojem precejšnja iluzija.

Tudi praksa kaže, da je tako. Delovne organizacije v nekaterih delih gospodarstva (na primer v elektrogospodarstvu) in tudi nekatere službe negospodarstva (kot na primer del zdravstva) so zaradi ugodnih možnosti, ki so jih imeli, vsem po vrsti, brez kriterijev in vezave na boljše delovne uspehe, povečali osebne dohodke, pa niso zaradi tega dosegle nič boljši uspeh. Zato bi morali vzporedno z boljšim nagrajevanjem za delovne in sposobne kadre izvajati tudi selekcijo in nehati zviševati dohodek tudi tistim, ki samo zasedajo mesta, na katerih naj bi bili strokovnjaki in organizatorji, v resnici pa to niso. Razveseljivo pa je, da so ostrejšje in ponekod tudi bolj ekonomske razmere po reformi, že prisilile vsaj del delovnih organizacij, da v zadnjem času učinkoviteje in bolj prizadevno iščejo sisteme za nagrajevanje po delu.

Vprašanje: Pri oblikovanju dohodka bo gotovo vplivalo tudi področje cenovnih odnosov. Kaj menite vi o oblikovanju cen in usklajevanju cen in tržišča?

Odgovor: Ko so bile lani julija predpisane nove cene, smo poskusili, da naše cenovne odnose prilagodimo tistim v tujini, da tako imenovano notranjo pariteto čimbolj približamo zunanji. Poskušali smo cene določiti tako, kot bi se formirale pod predpostavko, da bi bil svoboden izvoz in uvoz pri kurzu 1250 starih dinarjev

za dolar. (Pri nekaterih proizvodih so sicer v manjšem obsegu zavestno odstopali od tega načela, ker so sprejeli različne carine za uvoz posameznih proizvodov in ohranili premije za izvoz nekaterih proizvodov.) Vendar pa se je zelo hitro pokazalo, da so taki izračuni cen iz različnih vzrokov zelo netočni. Tako, da so cene nekaterih surovin, ki naj bi bile »na kurzu«, to se pravi približno take, kot so cene teh surovin zunaj, v resnici dosti višje kot v drugih državah. Tako se je nenadoma predelovalna industrija, ki so ji prej deloma upravičeno deloma neupravičeno očitali, da dobro živi na račun bazične proizvodnje, ki ji mora dajati surovine in polproizvode po nerealno nizkih cenah, znašla v zelo težavnem položaju. Pojavile pa so se tudi številne druge težave, tako da je zelo hitro postalo jasno, da moramo čimprej preiti iz tega administrativno določenih cen, če hočemo, da bo šel razvoj tako, kot smo ga načrtali z reformo. Seveda pa to ne pomeni, da bomo cene enostavno sprostili, da jih bo vsak lahko zviševal, kakor mu bo prišlo. Nasprotno, z ukrepi, kakršni so na primer zmanjševanje investicijske in splošne potrošnje, intervencije z rezervami, s carinskimi predpisi, z uvozom itd. moramo ustvariti stanje, da cen ne bo mogel nihče zviševati, razen na račun boljše kvalitete in z za potrošnika zanimivejšim blagom.

Pri ureditvi tega vprašanja bo treba upoštevati zlasti naslednje:

— še vedno obstaja splošna težnja po višanju cen, ki se na najrazličnejše načine izmika kontroli tržne inšpekcije,

— močna je tendenca za rast cen v trgovini na drobno, ker se večajo nabavne cene za proizvode, katerih cene proizvajalci svobodno oblikujejo, zaradi povečanih prevoznih stroškov in zaradi sedanjega sistema fiksnih marž na nabavno vrednost blaga (stimuliranje čim dražje nabave),

— druge oblike večanja cen so: odkrito večanje cen, računajoč, da jih tržna inšpekcija ne bo odkrila; vezana prodaja nekurantnih proizvodov z deficitarnimi proizvodi; plačevanje prevoza s prevoznimi sredstvi prodajalca po višjih prevoznih tarifah kot v javnem transportu; deklariranje nižjih razredov proizvodov v višje razrede z višjo dovoljeno ceno; uvajanje novih proizvodov (ki pravzaprav niso novi) z višjo (novo) ceno; slabšanje kakovosti proizvodov (uporaba manj kvalitetnih cenejših surovin),

— veliko gospodarskih organizacij čaka na rešitev prošenj za povečanje cen, veliko se jih pripravlja za vložitev prošenj, veliko jih pa namerava povečati cene proizvodom, katerih cene je mogoče svobodno oblikovati.

Vse navedeno potrjuje, da cene naraščajo po nezakonitih ovinkih in da torej administrativno zadrževanje cen trajno ni zadosti učinkovito. Zato je treba ustvariti take gospodarske, vključno sistemske — pravne pogoje, da bo vsak prodajalec (razen nekaj določenih izjem) lahko poljubno višal ceno svojega blaga, da pa zaradi delovanja zakona ponudbe in povpraševanja pri visoki ceni ne bo našel kupca. Da bo torej stabilnost slonela na usklajenih blagovnih in denarnih skladih in ne na administrativnih predpisih.

Zapisal Karel Franz

Zdravstveno stanje udeležencev NOB v Sloveniji

Ker se je izkazalo za potrebno — in bil je skrajni čas — da se ugotovi, predvsem pa stalno spremlja zdravstveno stanje udeležencev NOB, je bila v letih 1964 in 1965 v celotni Jugoslaviji izvedena akcija sistematičnih zdravstvenih pregledov. Iz vsake republike je bilo v tej akciji zajeto le po nekaj občin: v Bosni in Hercegovini štiri, Črni gori in Hrvaški po pet, Makedoniji dvanajest, Srbiji šest in v Sloveniji osem. Torej skupno osemintrideset občin. Pregledani so bili samo tisti udeleženci NOB, ki imajo priznano dvojno dobo pred 9. septembrom 1943, ne glede na to, ali so bili aktivni udeleženci NOB, interniranci ali vojni ujetniki.

V vsej Jugoslaviji je bilo pregledano 15.026 oseb.

Kot že rečeno, so bili v Sloveniji sistematično pregledani udeleženci iz osmih občin. In to iz občin Celje, Ljubljana-Moste, Ljubljana-Vič, Maribor-Tabor, Maribor-Center, Nova Gorica, Slovenska Bistrica in Žalec. Torej so bili v akcijo v večji meri zajeti udeleženci, sedanji prebivalci mestnih občin. Manj je bil zajet izrazito kmečki življ. To bi morali v zaključkih in ugotovitvah zdravstvenega stanja udeležencev NOB v celoti upoštevati.

V Sloveniji je bilo ob tej priliki pregledanih 4261 udeležencev. Če število pregledanih primerjamo s celotnim številom udeležencev NOB pred 9. septembrom 1943 — ki jih je 30.503 — lahko ugotovimo, da jih je bilo pregledanih le 14 %. Ta odstotek res ni visok, vendar je kot vzorec uporaben, da lahko na osnovi dobljenih podatkov naredimo dovolj realne zaključke. Da je temu res tako, potrjuje še en podatek: če primerjamo število udeležencev pred 9. septembrom 1943 iz vseh osmih občin, ki jih je 5997, s številom pregledanih v teh občinah, lahko ugotovimo, da je bilo v povprečju sistematično pregledanih 71 % udeležencev NOB.

Naslednja tabela prikazuje odstotek udeležbe v osmih slovenskih občinah:

Občina	Število udelež. pred 9. IX. 1943	Pregledanih	Odstotek udeležbe
Celje	496	401	81
Ljubljana-Moste	1.313	1.130	86
Ljubljana-Vič	1.593	1.194	74
Maribor-Tabor	450	387	86
Maribor-Center	776	592	76
Nova Gorica	1.114	373	34
Slovenska Bistrica	43	41	95
Žalec	212	143	67
Skupaj:	5.997	4.261	71 %

Iz tabele je razvidno, da je bilo, izraženo v odstotkih, največ pregledanih iz območja občine Slovenska Bistrica, najmanj pa z območja občine Nova Gorica. Vendar pa pri tem ne smemo spregledati, da živi v občini Nova Gorica mnogo več udeležencev (pred 9. septembrom 1943) kot na primer v občini Slovenska Bistrica ali Žalec. Ob tem ne smemo pozabiti še dveh činiteljev, ki sta verjetno tudi vplivala na nizek odstotek udeležbe na pregledih: figuracijo terena in raztresenost kmečkih naselij ter na to, da so bili pregledi v poletnih mesecih, ko imajo kmetje največ dela.

Podatek, da je bilo v Novi Gorici pregledano le 34 % udeležencev, je vsekakor problematičen in bi ga bilo po vsej verjetnosti treba še posebej pretehtati in preveriti. Morda kaže na slabost zdravstvene službe v občini, na nezainteresiranost

družbenih organizacij — še posebej občinskega odbora ZZB NOV — ali pa na indiferentnost ljudi, ki na pregleda niso prišli. Kakor koli že, na osnovi tako nezanesljivih podatkov se ne da delati realnih zaključkov.

Med pregledanimi osebami v Sloveniji, ki jih je bilo 4261, je bilo: 3816 borcev in aktivistov ali približno 90 odstotkov od celotnega števila pregledanih, 404 interniranci (9 %) in 41 vojnih ujetnikov ali samo 1 odstotek od celotnega števila pregledanih.

Ti podatki kažejo, da med pregledanimi udeleženci v veliki večini prevladujejo borci in aktivisti in da sta ostali dve kategoriji zastopani v mnogo manjšem odstotku — vsekakor neznatno pa je število vojnih ujetnikov.

Od skupnega števila v Sloveniji pregledanih oseb jih je 1924 upokojenih, kar pomeni, da je upokojenih povprečno 45 % vseh pregledanih. Ta podatek kaže, da je v primerjavi s celotnim številom pregledanih v Jugoslaviji, kjer je odstotek upokojenih 38, v Sloveniji preseženo jugoslovansko povprečje za sedem odstotkov. Ob tem se takoj postavljata dve vprašanji: ali je v Sloveniji res upokojeno več udeležencev, ali pa so se upokojeni udeleženci iz Slovenije vestneje javljali na pregleda kakor upokojeni udeleženci iz ostalih republik. Vsekakor pa bi bilo pravilno, da bi te podatke še podrobneje proučili in ugotovili dejansko stanje in eventualne vzroke za stanje, ki nam ga kažejo razpoložljivi podatki.

Starostna struktura pregledanih udeležencev v Sloveniji je bila naslednja:

Kategorija	do 39 let	39—49 let	nad 50 let	Nezn.	Skupaj
borci	341	1.439	2.031	5	3.816
interniranci	18	120	265	1	404
ujetniki	0	14	27	0	41
Skupaj:	395	1.573	2.323	6	4.261

Tabela prikazuje, koliko je bilo pregledanih udeležencev po starostnih skupinah. Najmočnejše je zastopana skupina nad 50 let. Teh je 55 odstotkov. Za primerjavo naj navedemo, da je v Sloveniji članov ZZB NOB starih nad 50 let 47 %, kar verjetno kaže novo dejstvo, da se je v Sloveniji udeležilo NOB relativno višje število že med NOB starejših ljudi kot v ostalih predelih Jugoslavije. Sledi ji skupina od 39 do 49 let, ki je zastopana s 37 odstotki. Razumljivo je, da je najnižje zastopana starostna skupina pod 39 let (8 %).

Zanimiva je tudi primerjava starostne strukture pregledanih v Sloveniji s starostno strukturo v celotni Jugoslaviji:

Nad 50 let v Jugoslaviji 47 %, v Sloveniji 55 %; od 39 do 49 let v Jugoslaviji 42 %, v Sloveniji 37 %; pod 39 let v Jugoslaviji 11 %, v Sloveniji pa 8 %.

Verjetno bi se lahko utemeljil toliko višji odstotek pregledanih nad petdeset let v Sloveniji nasproti jugoslovanskemu povprečju s tem, da so ti udeleženci bili pri pregledih močnejše udeleženi kot ostali dve skupini, ki sta še aktivni in ki še ne čutita tolikšne potrebe po zdravstveni pomoči. Seveda je to le predpostavka.

Zanimiv je tudi starostni sestav upokojencev v Sloveniji in ga zato navajamo: do 39 let 34 oseb ali 2 % vseh upokojenih; od 39 do 49 let 367 oseb ali 19 % vseh upokojenih; nad 50 let 1250 oseb ali 79 % vseh upokojenih.

Normalno je, da je med upokojenimi tako visok odstotek starih nad petdeset let, vendar pa je odstotek upokojenih iz starostne skupine od 39 do 49 let dokaj visok, kar kaže med drugim tudi na to, da je v celotni kategoriji zmanjšana odpornost organizma zaradi prestanih izrednih naporov med vojno.

Vendar je starostni sestav upokojencev v Sloveniji veliko ugodnejši, kot je to v povprečju v Jugoslaviji, kjer je stanje naslednje: do 39 let je upokojenih

6,2 %, od 39 do 49 let 32,4 % in nad 50 let 61,4 %. Odstotek upokojenih je v Sloveniji nasproti jugoslovanskemu povprečju višji samo v najstarejši starostni skupini, kar je pozitivno.

Na pregledih je bilo ugotovljeno naslednje zdravstveno stanje:

Brez okvar	Z eno okvaro	Z več okvarami
1.214 oseb	1.270 oseb	1.777 oseb
28 % (SFRJ 18,4 %)	30 % (SFRJ 28,3 %)	42 % (SFRJ 53,3 %)

Podatki iz zgornje tabele so v primerjavi z jugoslovanskim povprečjem dokaz, da je v Sloveniji zdravstveno stanje udeležencev ugodnejše. Še posebno je pomemben odstotek pregledanih udeležencev brez okvar.

V Sloveniji je dobra četrtna pregledanih udeležencev brez okvar, medtem ko je le-takih v Jugoslaviji slaba petina. Tudi pri tem je treba upoštevati dejstvo, da so na preglede intenzivneje prihajali vsi tisti, ki se čutijo bolne, kot pa tisti, ki so relativno še zdravi. Na osnovi tega lahko predpostavljamo, da je zdravstveno stanje udeležencev nekoliko ugodnejše kot v celotni Jugoslaviji. Takšno stanje je verjetno posledica višje stopnje zdravstvene prosvetljenosti prebivalcev v Sloveniji, razvitejše zdravstvene službe, boljših življenjskih pogojev itd.

Po drugi strani pa ne smemo spregledati, da ti podatki niso objektivizirani, kar bodo omogočile šele nadaljnje preiskave. Treba je upoštevati, da je bila celotna akcija pregledov izvršena v kratkem časovnem razdobju, da se je na začetku vključilo v vstajo v Sloveniji relativno več starejših ljudi, kot je bil to primer v ostalih predelih Jugoslavije.

V naslednji tabeli želimo prikazati rezultate pregledov v Sloveniji po posameznih boleznih in okvarah:

Bolezen ali okvara	število borcev	odstotek	od tega upokojenih	odstotek
Srce in krvni obtok	212	5 %	117	6 %
dihalni organi	185	4 %	95	5 %
sklepi, mišice	384	9 %	159	8 %
živčni sistem	270	6 %	99	5 %
urogenitalni organi	48	1 %	24	1 %
TBC	38	0,9 %	23	1 %

Torej je najvišji odstotek okvar pri pregledanih na sklepih in mišicah (9 % oziroma pri upokojenih 8 %) in na živčnem sistemu (6 % oz. pri upokojenih 5 %), najmanjši pa na urogenitalnih organih oz. TBC (1 %). Takšno zdravstveno stanje in takšno razmerje med posameznimi obolenji je logično, saj so bili v vojni izpostavljeni največjim izrednim naporom ravno tisti organi, na katerih se danes pojavlja največ obolenj.

Izvršeni sistematični zdravstveni pregledi v 1964. in 1965. letu so bili prvi in enkratni. Poleg tega so bili vzročnega značaja. Kljub temu lahko služijo kot podlaga za to, da se naredi določene zaključke, ki seveda niso absolutni niti objektivizirani. Na osnovi njih se lahko predpostavlja, da bi bilo treba udeležence NOB v zdravstvu obravnavati kot posebno kategorijo, predvsem pa bi moral postati pregled nad njihovim zdravstvenim stanjem stalen in sistematičen. Prvi korak k temu bo letos storjen. Pri zdravstvenih domovih se bo uvedla evidenca udeležencev NOB, ki so pri njih že iskali zdravstvene pomoči, skrb organizacij ZZB NOV pa je, da se bodo javljali na splošne zdravniške preglede tudi tisti udeleženci NOB, ki doslej še niso iskali zdravniške pomoči v zdravstvenih domovih.

M. L.

Usmeritev gospodarskega razvoja

V zadnjih mesecih v mnogih naših institucijah razpravljajo o usmeritvi gospodarskega razvoja naše republike v prihodnjih letih. Nedvomno gre pri tem obširnem delu za oblikovanje pomembnega dokumenta, ki naj usmerja razvoj posameznih gospodarskih področij ob upoštevanju današnjega stanja in dosedanjih značilnosti razvoja. V naslednjih razmišljanjih se bomo dotaknili predvsem gospodarskih področij, seveda pa ne smemo zanemariti razvoja družbenih služb.

Če bi hoteli na kratko ugotoviti dosednji razvoj, potem lahko rečemo, da je bila v zadnjih sedmih letih precej hitra povprečna rast industrijske proizvodnje. Glede njene strukture pa lahko ugotovimo značilno povečanje udeležbe kovinske industrije, elektroindustrije, kemične ter delno lesne in papirne industrije, precej pa sta zaostajali energetika in metalurgija, prav tako tudi druge predelovalne industrije. Seveda pa je tak hiter razvoj odkril mnogo problemov, ki se jih marsikje niso pravočasno lotili.

— Prvi je gotovo ekstenzivnost gospodarjenja. Število zaposlenih v industriji se je v obdobju 1952 do 1964 povečalo za 90 %, v letih 1961 do 1965 se je industrijska proizvodnja povečala zaradi povečanja produktivnosti le za 57 % in 43 % zaradi povečanja zaposlenih. Podobno razmerje lahko ugotavljamo tudi za razdobje 1952 in 1965.

— Drugo, nič manj pomembno vprašanje, pa je nizka produktivnost dela. Ta je v obdobju 1957 do 1961 naraščala letno povprečno za 6,6 %, v obdobju 1962 do 1964 pa za 7,5 %. To je glede na mednarodno primerjavo sorazmerno visoka stopnja, vendar je raven produktivnosti še vedno pod evropsko.

— Nezadostno je bilo vključevanje v mednarodno delitev dela, in sicer zaradi nizke produktivnosti visokih stroškov in domače konjunkturo. Izvoz za mnoge ni bil ekonomsko nujna, temveč le administrativno določena in visoko stimulirana aktivnost. Zlasti predelovalna industrija je dobivala velike izvozne subvencije, deležna pa je bila nizkih cen surovine in energije. Delež industrijskega izvoza v industrijski proizvodnji je znašal največ 14,2 %, medtem ko je v razvitejših državah do 30 %, seveda pa so tudi visoki proizvodni stroški oteževali vključevanje v mednarodno menjavo.

— Naslednji dejavnik je bilo pomanjkanje reprodukcijskega materiala in energije.

— Marsikje so imeli zastarele zmogljivosti in še te niso zadosti izkoriščali. Odvisnost osnovnih sredstev v industriji je bila leta 1952 46,3 %, leta 1964 pa 45,6 %. Zmogljivosti so bile v zadnjem letu izkoriščene le okoli 80 %, če to računamo po metodi maksimalne mesečne proizvodnje ob upoštevanju sedanjega angažiranja izmen.

— In še zadnji dejavnik, ki ga ne moremo prezreti; počasno aktiviranje investicij kot posledica investiranja na široki fronti in neizdelanega sistema razširjene reprodukcije.

Za prva pojovna leta je bil značilen visok delež industrijskih investicij v skupnih gospodarskih investicijah. 1948 do 1952 je znašal 72,5 %, v letih 1963 do 1965 51,1 %, šele v zadnjem času se tehnična struktura investicij počasi izboljšuje v korist opreme.

To so le kratki izvlečki iz obširne problematike in temeljitih analiz, ki so jih naredili na Zavodu za planiranje. Iz njih lahko razvidimo vse napake v preteklosti, vse pomanjkljivosti in iz njih lahko tudi razberemo, kako naj dolgoročneje planiramo, da se te pomanjkljivosti ne bi več ponavljale. Najti moramo tiste relativne

primerjalne prednosti slovenskega gospodarstva, če že ne absolutne, ki naj bi nam zagotavljale novo gospodarsko strukturo. Najbrž je težko reči na pamet, katere panoge naj bi imele ali pa naj bi ne imele komparativne prednosti. Nekateri so celo mnenja, da to ni mogoče ugotoviti in je treba pač vse gospodarstvo bolj organizirati in bolje izkoriščati zmogljivosti, pa bomo vsi imeli komparativne prednosti. Vendar bi bila to prav gotovo zgrešena teza nadaljnjega razvoja. Prej smo po navadi menili, da so lesna industrija, barvna metalurgija in poleg teh še turizem in živinoreja panoge, ki naj bi imele največje komparativne prednosti. To so zlasti tiste panoge, ki so dosedaj sorazmerno dovolj izvažale in malo uvažale. Vendar, če zdaj pogledamo gradivo in prve osnutke razvoja, vidimo, da so kar tri od teh take, ki naj bi se razvijale v povprečju. Po predvidevanjih naj bi se hitreje od povprečja razvijale gumarska industrija, črna metalurgija, elektroindustrija, kemična industrija, počasneje pa živilska, kovinska, lesna, barvna metalurgija, premogovna in usnjarsko obutvena industrija. Nekateri menijo, da to pravzaprav nič ne pomeni. Navajajo kot primer lesno predelovalno industrijo, češ: to je bila panoga, za katero so vedno menili, da ima zaradi domače surovine in precejšnje tradicije, s stališča mednarodne delitve dela velike prednosti. Praksa pa kaže, da imajo nizke dohodke in nizko akumulacijo. Seveda tudi ta trditev ne more biti popolna, ker ne upošteva, da devizni režim in tudi cenovni odnosi danes bistveno deformirajo tista razmerja, ki bi nastala ob bolj ekonomskih pogojih, zlasti če bi se tudi cene devizam oblikovale na tržišču. V tem primeru bi se prav gotovo akumulativnost v lesno-predelovalni industriji pokazala v drugačni luči.

Naslednje vprašanje, ki bi ga morali podrobno obravnavati, je: kakšna je dejanska možnost, da usmerjamo razvoj republike, če upoštevamo, da so delovni kolektivi nosilci razširjene reprodukcije. Republika dejansko razpolaga le s sredstvi, ki so anuitete od bivših družbeno investicijskih fondov, okrajev in republike. Zato je jasno, da republika s financami ne bo imela posebno velikega vpliva. Nastaja torej vprašanje, ali je to pravilno ali ne in ali ne bi bilo bolje, če bi vendar imela republika večjo možnost, da neposredno usmerja. Dalje: kako bodo republiški organi usmerjali razvoj prek svojih instrumentov, ko je večina teh predpisana v zveznem merilu.

Prav zato bo glede prihodnjih investicij veliko manj važno, kolikšna višina investicij bo šla v posamezna gospodarska področja, kot pa to, kakšna bi morala biti struktura investicij in kako bi jo zagotovili. Bistveno manj investicij bo potrebno, če se bodo kolektivi usmerjali predvsem na opremljanje sedanjih obratov in boljšo organizacijo dela, manj pa na zgradbe in če bomo pri teh investicijskih predvidevanjih imeli ves čas pred očmi, da imamo precej neizkoriščenih zmogljivosti. Nedvomno je boljša pot aktivirati sedanje zmogljivosti kot pa snovati nove. Zato nekateri menijo, da so predvidene investicije previsoke. Če bi vlagali ta sredstva na pravo mesto, bi lahko z manjšimi sredstvi dosegli razvoj, kakršnega predvidevamo. Prav tako bi morali pri neizkoriščenih zmogljivostih enkrat za vselej razčistiti vprašanje, ali imamo nekaterih zmogljivosti preveč, in da tistih zmogljivosti, ki za zdaj niso zmožne izvažati, res ne moremo izkoriščati. Verjetno bi bila boljša pot, če bi proučili rezultate, ko bodo te zmogljivosti maksimalno izkoriščene. Bržkone bi marsikatera tovarna, ki je nesposobna izvažati, prišla med tiste, ki vsaj z minimalno profitno stopnjo lahko izvažajo. Če pa se sprijaznimo s tem, da vseh zmogljivosti pač ni mogoče zaposliti, pa bo nujno izdelati kriterije, katere zmogljivosti naj izpadejo. To pa morajo biti ekonomski kriteriji, saj je drugače iluzorno pričakovati kakšne večje uspehe, če bomo linearno vsem zmanjševali možnost izkoriščati zmogljivosti, ne pa upoštevali njihovo sposobnost, ali lahko kupujejo surovine tudi po višjih cenah, kakršne so sedaj.

Naslednja dilema, ki terja v vseh teh obširnih obravnavah odgovor, je: kako naj bi nove ekonomske investicije pospeševale boljšo integracijo, kooperacijo, specializacijo in optimalnejšo velikost posameznih podjetij in sodobne tehnologije. Problem je zamotan, vendar bi ekonomski in neadministrativni ukrepi ob smotrni investicijski politiki morali delovati v tej smeri. Nastaja tudi vprašanje: kako naj manjša podjetja sprejemajo dolgoročne odločitve, ko brez dvoma ne morejo poznati razvojnih koncepcij svoje panoge, saj jih tudi drugi izvedenci še ne poznajo.

Prav tako je tudi marsikje zanemarjen regionalni aspekt planiranja, vendar ga bodo nujno morali vnesti v plan. Prav je, da upoštevamo, katere gospodarske panoge, njihove veje ali celo kolektivi imajo določene prednosti, vendar bi morali videti tudi to, katera geografska področja ali regije, kot jih nekateri imenujejo, imajo za posamezne vrste gospodarstva možnosti razvoja. Pri izvozni usmerjenosti kovinske in elektro predelovalne industrije bi bilo treba razčistiti, ali imata ti dve panogi, razen če gresta v kooperacijo z razvitejšimi podjetji, dejansko kakšne možnosti smotrnega rentabilnega izvoza ali ne.

Že prej so bile omenjene komparativne prednosti. V sedanji situaciji, v sedanjih cenah in deviznem režimu se kaže, da imajo nekatere panoge prednost. Za sedanji slovenski izvoz na primer je značilno, da so v večini: barvna metalurgija, lesna in tekstilna industrija, kovinsko predelovalna industrija, ki pa tudi dosti uvaža. Brž ko pa se bodo spremenile cene, liberaliziral uvoz in izvoz, se bodo stvari drugače postavile. Danes nekateri na osnovi surovinskih baz menijo, da imamo v določenih panogah komparativne prednosti, vendar bi to pomenilo razvijati rudnike železa z nizko koncentracijo železa ali razvijati druge panoge z majhnimi zalogami. Vprašanje je, če bi bila taka orientacija pravilna. Seveda v celoti ne bi smeli zanikati potrebe pri iskanju komparativnih prednosti, čeprav je težko reči, da ima kakšna panoga v celoti prednost. Če bi dosledno uveljavili to, bi tolerirali v okviru panoge tista podjetja, ki niso akumulativna. Zato bi v oblikovanju perspektivnega razvoja morali govoriti o podjetjih, ki imajo komparativne prednosti. Če se namreč postavimo v položaj svetovnega trga, potem vidimo, da so v različnih panogah podjetja, ki so se sposobna uspešno uvrščati na mednarodna tržišča.

Poleg tega pa bi morali pri planu in pri oblikovanju perspektiv računati tudi s težnjo za stabilizacijo gospodarstva. Zdaj namreč vse preveč poudarjamo ta prizadevanja, premalo pa upoštevamo optimalni gospodarski razvoj, zaviranje uvoza reproduktivnega materiala v nedogled pa je nemogoče. Doslej smo sicer lahko izravnavali uvoz in izvoz na račun rezerv, vendar se bo slej ko prej pojavilo vprašanje med kupno močjo in našo produkcijo. In tu moramo najti neko optimalno stopnjo rasti, ki pa seveda ne bo taka, kot je bila v preteklem obdobju, ki smo jo dosegali z emisijo. No in še eno vprašanje: kako decentralizirana sredstva v slovenskih kolektivih, osnovnih nosilcih razširjene reprodukcije obrniti tako, da bomo dosegli več uspehov. Če bi bančni sistem začel delovati prek tržišča kapitala, bi imeli najbrž v Sloveniji hitreje več kapitala, kakor ga imamo. Tudi nerazvita področja, na primer Makedonija, bi del svojih dinarskih sredstev investirala morda v Sloveniji, to bi ji dalo jamstvo, da lahko v kratkem dobi solidnega partnerja in s tem obogati svoja sredstva, ki bi jih čez nekaj let lahko povečana vložila v svoji republiki. Morali bi oblikovati tak sistem, ki bi povezoval ta sredstva delovnih organizacij. Zastavlja se torej vprašanje koncentracije kapitala in racionalnega gospodarjenja s sredstvi kolektivov. Pojavlja pa se nevarnost, da bodo sredstva nerentabilno vlagali, potem pa čez nekaj let ugotovili, da je bila taka politika slaba ter je dala slabše uspehe, kot pa so bili doseženi v obdobju, ko smo sredstva koncentrirali.

Nedvomno je ostalo tu še precej dilem, zlasti političnih. Vendar bo treba najti pravo pot; kolektivi bodo morali dati iniciative in se pojaviti kot dejanski nosilci nadaljnega razvoja. Delovne organizacije pa bodo morale skupaj s komunami in sorodnimi delovnimi organizacijami oblikovati celotno področje gospodarstva in negospodarstva. V naslednjem perspektivnem razvoju bomo lahko dosegli, da bodo delovne organizacije dejansko gospodarno udeležene v kroženju družbenega kapitala; pritegnile naj bi ga z dobro organizacijo, aktivnostjo in prizadevanji. S hitrim razvojem gospodarstva pa se bodo morale uspešno razvijati tudi družbene službe. Tem smo v preteklih letih posvečali premajhno skrb in tudi v perspektivnem planu jih ne smemo ohlapno obravnavati. Tudi v srednjeročnem planu družbenega in ekonomskega razvoja bo treba jasno oblikovati politiko v programiranju nadaljnega razvoja negospodarstva, predvsem na področju izobraževanja, znanstveno raziskovalnega dela, zdravstvenega in socialnega varstva. Ne smemo namreč dopustiti, da bi na teh področjih šli v ekstenzivnost.

L. Z.

Prizadevanja za ureditev položaja borcev v Črni gori

V Črni gori, naši najmanjši republiki, je Zveza združenj borcev NOB prav lani in letos namenila posebno skrb urejanju posameznih socialnih, ekonomskih in zdravstvenih problemov svojih članov. V zvezi s tem smo zastavili nekaj vprašanj VLADU BOŽOVIĆU, predsedniku Zveze združenj borcev Črne gore.

Vprašanje: Tovariš predsednik, ali lahko najprej na kratko poveste nekaj podatkov o borcih v Črni gori nasploh, njihovemu sodelovanju v NOB in njihovemu položaju?

Odgovor: Glede na sklepe V. kongresa Zveze združenj borcev NOB Jugoslavije smo v Črni gori sklenili, da bomo zbrali bolj natančne podatke o položaju in življenju borcev, posebno tistih, ki so se vključili v NOB pred septembrom 1943. leta. Teh je zdaj pri nas nad 7000. Seveda pa je v vsaki občini še določeno število nerešenih zahtev glede priznanja borstva, zato pričakujemo, da bo po končanem postopku število borcev še večje. Največ je borcev od 46. do 55. leta starosti — 2538, do 45 let ima 2274 borcev, nad 56 let pa 2231 udeležencev NOB. Skoraj polovica od tega števila udeležencev NOB izpred septembra leta 1943 živi v mestih, tisti, ki imajo družine, pa imajo povprečno v skupnem gospodinjstvu štiri ali pet družinskih članov. Zanimivo je, da je med temi borci največ upokojencev, nad 3600, nekaj nad 1200 je uslužbencev in le malo manj delavcev. Brez rednih mesečnih dohodkov je nad tisoč borcev. Skupno pa imamo v Črni gori nad 1800 uživalcev invalidnin zaradi obolenja oziroma poškodb v NOB. Vem, da so te številke nekoliko dolgočasne, vendar se jih ne morem izogniti, če hočem vsaj na grobo pokazati, kakšen je materialni položaj borcev v Črni gori.

Vprašanje: Ali lahko ta položaj nekoliko natančneje opišete? Radi bi namreč izvedeli, ob kakšnih prejemkih živijo borci.

Odgovor: Po podatku, ki pove, da imajo v družinah borcev na enega člana v mestih le 12.800 dinarjev dohodka, v vaseh pa le 6200 dinarjev, je vsekakor zanesljiva ocena, da materialni položaj večjega števila borcev ni zadovoljiv. Ti podatki so

namreč pod povprečjem, ki velja za vso republiko za leto 1965, ko je nacionalni dohodek na prebivalca v Črni gori mesečno dosegel 15.500 dinarjev. Razen tega opazamo precejšnje razlike v prejemkih ali pokojninah za osebe z isto kvalifikacijo in na podobnih delovnih mestih. Posebno tam, kjer je več oseb, ki so bile že pred leti upokojene, je to posebno pereč problem. Tudi valorizirane pokojnine namreč niti zdaleč ne ustrezajo dohodkom oseb, ki zdaj odhajajo v pokoj. To večkrat izpove negodovanje pri borcih. Tako več starih udeležencev NOB, nosilcev partizanske spomenice, ki so bili že pred leti upokojeni, živi v mestih z zelo nizkimi pokojninami. Ti upokojenci sodijo večinoma v pokojninski razred, kjer so bili prejemki v letu 1965, torej pred valorizacijo, 32.000 dinarjev. Torej tudi po valorizaciji niti zdaleč ne prejemajo pokojnin, s katerimi bi pokrili veliko povečanje življenjskih stroškov. Mi računamo, da so v Črni gori lani življenjski stroški porasli v povprečju za 34,7 %, pokojnine pa za 23 %. Razlika je torej vidna.

Vprašanje: Gotovo imate tudi v Črni gori precej udeležencev NOB, ki nimajo minimalnih pogojev za upokožitev, pa so nesposobni za delo in materialno nepre-skrbljeni. Kako skušate pomagati tem svojim članom?

Odgovor: Ti udeleženci NOB imajo možnost izjemne pokojnine po členu 80 Zakona o pokojninskem zavarovanju. V Črni gori smo tako rešili okrog tisoč zahtev, okrog petsto zahtev pa še ni rešeno. No, lahko pričakujemo, da se bo število zahtev še povečalo. Glede na novi zakon o pokojninskem zavarovanju pa se bo materialni položaj te kategorije borcev v prihodnje urejal izven pokojninskega sistema, v okviru splošne socialne zaščite. Zvezni izvršni svet je zavzel stališče, da je treba vprašanje materialne skrbi za to kategorijo borcev v celoti prepustiti republikam, njihovim predpisom in sredstvom. Zato je nujno, da naši republiški organi ustrezne predpise čimprej sprejmejo.

Vprašanje: In kaj lahko poveste o borčevskem dodatku pri prejemkih borcev v Črni gori?

Odgovor: Pri nas ima zdaj v delovnem razmerju okrog petsto borcev borčevski dodatek. To so borci, ki imajo manj kot 49.000 dinarjev osebnega dohodka. Največ jih je na področju občine Titograd. Ta dodatek je pogojen razen drugega tudi s petnajstletnim skupnim delovnim stažem in desetletnim stažem zavarovanja. Imamo pa borce, ki teh pogojev ne izpolnjujejo. Menimo, da bi morali ta staž znižati vsaj za pet let, da bi borčevski dodatek zajel vse udeležence NOB v delovnem razmerju z majhnimi dohodki. Razen tega smo predvsem lani opazili, in to v številnih primerih, da so delovne organizacije silile borce v pokoj, ne da bi pri tem upoštevale, če so ti tovariši pripravljeni iti v pokoj, koliko so strokovno sposobni in kaj dajo od sebe na delovnem mestu ter kakšen bo njihov ekonomski položaj po prenehanju delovnega razmerja.

Vprašanje: Zanima nas, kakšen je položaj invalidov. Marsikje namreč o tem slišimo precej kritičnih besed?

Odgovor: Pri nas opažamo, da so v sistemu zaščite borcev nizke invalidnine velik problem. To velja predvsem glede družinskih invalidnin, glede ostrih kriterijev pri dodeljevanju invalidskih dodatkov in glede nizke vsote invalidskega dodatka, posebno za tiste uživalce, ki živijo v mestih. Družinske invalidnine se niso povečale od 1946. leta, tako da še danes znašajo 1200 dinarjev. Cenzus 5500 starih dinarjev dohodka na člana družine iz leta 1946 preprečuje prejemanje invalidskega dodatka, čeprav dohodki, ki jih tako prejemajo iz svojega imetja družinski člani v družinah, kjer ni delovne sile, pogosto ne zadostujejo niti za plačilo davka za posestvo. V številnih primerih se družine sploh ne morejo odreči svojega imetja,

ker ga noče od njih nihče vzeti. Seveda pa je vmes tudi tradicija in se določeno število ljudi noče ločiti od posestva, čeprav jim ne prinaša dohodkov. Tako je v vaseh problem v reguliranju pravice do invalidskega dodatka, v mestih pa bolj opozarjajo na višino cenzusa za uresničenje pravic glede invalidskega dodatka in na njegovo višino. Glede na stroške življenja v mestih je to razumljivo.

Vprašanje: Tovariš predsednik, tudi v Črni gori so številni starši padlih borcev, ki morajo skrbeti sami zase. Kako organizacije borcev in občinske skupščine urejajo njihov materialni položaj?

Odgovor: V okviru zaščite borcev posebej skrbimo za te ljudi, vendar pa je še veliko nerešenih problemov. Tu gre za stare, onemogle ljudi, med katerimi so taki, ki ne morejo skrbeti sami zase tudi ob ugodnih materialnih dohodkih. Prav gotovo je nujno, da občinske skupščine skupaj z našo organizacijo bolj pozorno proučijo te primere in najdejo ustrezne možnosti in rešitve. Razen tega je kritičen stanovanjski položaj staršev padlih borcev. Večina njih (okoli 240) živi v svojih hišicah, ki so v glavnem dotrajale in marsikdaj nimajo niti najosnovnejših možnosti za spodobno življenje. Nekateri so nastanjeni pri zasebnikih v slabih stanovanjih, drugi pri sorodnikih ali pa v družbenih stanovanjih. Tudi to vprašanje zahteva večjo skrb. Od skupaj 344 staršev padlih borcev, ki morajo zase skrbeti, jih v Črni gori 250 nima dohodkov od kmetijstva, le devet pa ima skupni mesečni dohodek 40.000 do 60.000 in 19 med njimi nad 60.000 dinarjev. 308 staršev padlih borcev prejema invalidski dodatek, vendar je tudi ta v glavnem nizek. Nad 50 jih je, ki sploh nimajo invalidskih dodatkov. Pri tem pa gre za ljudi, ki so popolnoma nesposobni za delo in ustvarjanje dohodka s svojimi rokami ter morajo živeti v glavnem od tega, kar jim družba daje, predvsem v obliki invalidskega dodatka. Prav gotovo bo treba za to sicer majhno število staršev padlih borcev, ki so nesposobni za delo in nimajo dohodkov, najti rešitev v obliki invalidskega dodatka ali pokojnine. Prav tako pa je nujno poskrbeti za njihovo zdravstveno zaščito.

Vprašanje: Če se povrnemo na pokojnine borcev, prosimo še za pojasnilo, kako rešujete zahteve borcev glede priznavanja delovne dobe iz NOV.

Odgovor: Počasno reševanje zahtev borcev glede priznavanja delovne dobe iz NOB je pri nas poseben problem. Res je veliko borcev to vprašanje že uredilo, da imajo priznано enojno ali dvojno delovno dobo. Prav verjetno je, da so med njimi tudi posamezniki, ki tega ne zaslužijo. Menim celo, da bi bilo treba nekatere primere ponovno proučiti in o njih odločiti. Nimam pa podatkov o točnem številu rešenih primerov niti podatkov o nepravilnem urejanju delovne dobe. Združenja organizacij borcev v občinah so dolžna, da te podatke zberejo. Lahko pa povem, da organi, ki se s tem problemom ukvarjajo, naletijo pogosto na težave. Zahteve so često nejasne, predolgo je treba čakati, da zberejo potrebne podatke, nekateri borci, ki dajejo izjave, večkrat malomarno jemljejo te zadeve itd. Kljub temu lahko rečem, da bi morali organi hitreje urejati te zadeve. Zdaj imamo namreč okoli 6400 nerešenih zahtev. Zadnji rok, do katerega lahko vložijo zahteve za priznavanje delovne dobe iz NOB, je 31. december letos. Zato je nujno, da komisije, ki se s tem ukvarjajo, in organizacije borcev vse potrebno ukreanejo, da bi v zakonskem roku delo čim uspešneje opravili.

Vprašanje: Zdaj pa vprašanje z drugega, prav tako pomembnega področja. Kako je s stanovanjskimi razmerami borcev v Črni gori? Še o tem bi želeli nekaj besed, tovariš Božović.

Odgovor: V naši republiki imamo okrog 1600 družin borcev, katerih stanovanjske zadeve bi bilo treba čim hitreje rešiti. Mi smo skušali odgovoriti na vpra-

šanje, po kateri poti bi lahko to najučinkoviteje uredili. Prav gotovo je edina možnost, ki lahko da zaželene uspehe, večje vlaganje finančnih sredstev — tako od izvršnega sveta kot v občinskih skupščinah in delovnih organizacijah, kjer so borci zaposleni. Lani je Zveza združenj borcev imela za ta namen na razpolago nad 214 milijonov. Sklenili smo, da s temi sredstvi sodelujemo pri gradnji stanovanj za borce, in sicer po načelu, da znaša naša udeležba pri dvosobnem stanovanju milijon 600 tisoč starih dinarjev, pri enosobnem stanovanju 1,100.000 in pri garsonjerah 600.000 starih dinarjev. V Titogradu je naša udeležba nekaj večja, ker je gradnja dražja zaradi seizmičnega zavarovanja stavb. Tako smo sklenili pogodbe za sodelovanje pri gradnji 140 stanovanj. Za tako sodelovanje z občinskimi skupščinami smo se odločili zato, ker ob prejšnjem načinu, ko smo financirali določen odstotek gradnje, nismo izpolnjevali svojih načrtov, saj so se gradnje sproti precej podražile. Nadalje smo lani okrog 30 milijonov dinarjev določili za kredite borcem, ki imajo tudi svoja sredstva, da so zgradili ali adaptirali svoje hiše ali stanovanja. To se je izkazalo za zelo koristno, ker pritegne tudi sredstva samih interesentov in občinskih skupščin in bomo morali v prihodnje še bolj tako ukrepati. Naj še povem, da smo glede na podražitev gradenj letos povečali udeležbo pri finansiranju gradnje stanovanj na 1,500.000 starih dinarjev pri družinskem stanovanju.

Vprašanje: Kdaj pa računate, da bo stanovanjsko vprašanje borcev v Črni gori dokončno urejeno?

Odgovor: To vprašanje je gotovo zelo važno, posebno v mestih, najbolj pa v Titogradu. Menim, da bi morali to rešiti v petih letih, vendar sedanja sredstva in možnosti, ki jih imamo, tega ne zagotavljajo, vsaj v mestih bomo to težko zmogli. Tu gre namreč za dražja stanovanja kot po vaseh, kjer bi lahko z malenkostnimi krediti pomagali borcem. Mislim, da smo do zdaj premalo storili. Občinske skupščine, izvršni svet, delovne organizacije in organizacije borcev bodo morale s skupnimi močmi kar najbolje poskrbeti za to pereče področje standarda borcev.

Vprašanje: Tovariš predsednik, ali lahko na kratko poveste še nekaj besed o zdravstveni zaščiti udeležencev NOB v Črni gori?

Odgovor: Moram priznati, da Zveza združenj borcev kakor tudi občinske skupščine še niso dovolj storile za popoln pregled zdravstvenega stanja udeležencev NOB. Občasni pregledi posameznih skupin borcev pa so dali žalostne podatke. Nekatere ankete kažejo, da je pravzaprav vsak borec NOV bolan, da ima to ali ono bolezen. Nekaj nad tisoč borcev je brez rednih mesečnih prejemkov. Ti nimajo pravice na zdravstveno zaščito. Tem ljudem zdravniški pregledi, bolniško zdravljenje in plačevanje zdravil večkrat zelo ogroža materialni položaj. Ali pa se dogaja, da nezavarovani borci zaradi visokih cen zdravstvenih storitev in zdravil sploh ne morejo uporabiti zdravstvene zaščite. Tu je posebno veliko problemov v družinah padlih borcev, ki nimajo invalidskega dodatka. Tudi v združenjih borcev ni bilo sistematičnih prizadevanj za naraščanje zdravstvene kulture članstva. Pri posameznikih še ni dovolj razumevanja, kako nujno je, da sami skrbijo za svoje zdravje, da hodijo občasno na zdravniške kontrole, da iščejo nasvete in pomoč zdravnikov. V najslabše razvitih področjih republike je to najbolj vidno. Tu se borci večkrat obrnejo na zdravnika v zadnjem trenutku, ko je že težko pomagati. Tudi številni invalidi ne hodijo na kontrole, ko pa še bolj obolijo, zahtevajo priznanje večjega odstotka invalidnosti. Mislim, da bomo morali tu bolj uporabiti izkušnje in pripravljenost, da pomagajo pri teh vprašanjih udeleženci NOB med zdravstvenimi delavci. Vsekakor pa bomo morali v naših organizacijah bolj sodelovati z zdravstvenimi službami, s skupnostjo socialnega zavarovanja ter s strokovnimi združenji zdravnikov in zdravstvenih delavcev.

Tone Krašovec

Podzemske jame med NOB

Koristna pobuda slovenskih jamarjev

Na letnem sestanku Društva za raziskovanje jam Slovenije so predlagali, naj bi zbrali potrebne podatke in sestavili posebno monografijo o vlogi podzemskih jam Slovenije v našem narodnoosvobodilnem boju. Že iz dosedanjih skopih podatkov je znano, da so poleg gozdov, gora in drugih prizorišč boja za svobodo imele važno vlogo tudi jame na našem kraškem svetu, in to kot skrivališča, sedeži partizanskih tehnik, prizorišče napadalnih akcij in podobno. Spomnimo se samo velike akcije slovenskih partizanov v Postojnski jami, ko so zažgali okupatorju velikanske količine^{*} tekočega goriva, se pravi akcije, ki je odjeknila daleč naokrog in dala nove pobude borcem za boj do končne zmage.

V Postojni so se pogovarjali tudi o teh zamislih slovenskih jamarjev. Predsednik Društva za raziskovanje jam Slovenije Rado Gospodarič in znanstveni sodelavec Inštituta za raziskovanje jam v Postojni dr. France Habe sta o tem nanizala nekaj misli.

Za ta predlog so se odločili predvsem zato, ker se dobro zavedajo, kako gredo podatki o jamah hitro v pozabo. Posebno mislijo pri tem na takšne jame, ki imajo tak ali drugačen zgodovinski pomen in bi jih bilo treba oteti pozabe. Zavedati se je namreč treba, da so podzemske jame v Sloveniji rabile v različne namene osvobodilnega boja, vendar so podatki zelo skopi; in če se jih ne bo zbralo zdaj, bomo na vse čez nekaj let sploh pozabili. To pa bi bila nedvomno velika škoda.

O partizanski akciji v Postojnski jami bi človek res lahko veliko govoril, ampak omejili bi se predvsem na Predjamo, ki je prav tako kot Postojnska jama v narodnoosvobodilnem boju zelo znana. V Erazmovem rovu so na primer imeli partizani skrivališče v gornjem rovu in vselej, kadar so se tu skrivali, so za seboj potegnili jamarsko lestvico. Nemci so jih nešteto krat zastonj iskali. V Predjami je bilo tudi okrožno sodišče za vzhodno Primorsko. Prav tako je delovala v Predjami partizanska tehnika, od maja oziroma do maja 1944 je bila v Hruševju, nato pa v Predjami, in to v rovu, zahodno od Zmajeve luknje. Vse do osvoboditve je delovala tu v skrajno neugodnih razmerah: na eni strani vlažni prostori, na drugi pa izredno otežkočeno odnašanje materiala zaradi stalnih nemških patrolj. Še in še bi lahko omenjali podzemske jame, tako, recimo, pri Studenem, dalje na Ravniku — Slavenskem in Prestranškem, kjer so bila tudi razna skladišča za strelivo. Vse to je vredno, da se otme pozabi, saj bi se lahko o tem izdala prav odlična knjiga, ki naj bi pokazala, kaj so pomenile naše jame v NOB.

V upravnem odboru Društva, v katerem so zastopniki vseh štirinajstih klubov v Sloveniji, so se pogovarjali o tem in dali določena navodila oziroma izrazili željo, naj bi poleg običajnih odkrivanj jam posvetili posebno pozornost tudi tistim jamam, v katerih so bile kakšne partizanske akcije in podobno. Upajo, da bodo v prihodnjih mesecih že dobili podatke s terena in bodo lahko posamezne, najbolj zanimive objekte že prav kmalu predstavili.

Vendar ta akcija naj ne bi bila samo stvar članov klubov za raziskovanje jam oziroma slovenskih jamarjev, temveč je najbrž to še stvar tudi raznih drugih, bodisi organizacij ali posameznikov. Bistveno bi lahko k temu pripomogli na ta način, da bi se take jamske objekte opisalo, raziskalo in tudi nudilo material. To bi lahko storili in takšne publikacije izdali bodisi Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani ali pa morda organizacija ZZB NOV Slovenije. Prav gotovo bi bila ta stvar zelo važna. Vendar se ne sme pri tem pozabiti na našete borce; apelirati je treba nanje, naj bi Društvu za raziskovanje jam Slovenije sporočili, katere jame so našim borcem med vojno rabile kot skrivališča, zbirališča, skladišča materiala oziroma streliva in podobno.

E. P.

Le eden se je prebil

IGNAC ČUŠ

Dne 9. februarja 1945 v Bratislavcih pri Ptuj. V tistem mrzlem februarjem jutru je iz Ptuja pridrvel velik kamion, poln policistov, in se ustavil na križišču tik pred našo vasjo. Nemci so iz vozila z daljnogledi začeli opazovati okolico Kovačeve hiše. Ljudje iz sosesčine so začeli misliti, da so kje blizu partizanski terenski delavci, zato so takoj zaslutili izdajstvo. Tako tudi jaz. Pozneje je bilo ugotovljeno, da je bil v naši vasi res izdajalec.

Nemci so počasi zlezli s tovarnjaka in se po hribu začeli bližati naši hiši. Kmalu je bila pri nas preiskava. Zaradi suma, da sodelujem s partizani, so prebrskali stanovanjsko hišo in še gospodarsko poslopje. Pri vsem trudu pa niso našli nič takega, kar so iskali, zato pa so s seboj odgnali mene.

Po tej preiskavi so nenadoma proti Kovačecu začeli ostro streljati! Tam se je namreč zadrževala skupina enajstih partizanov-terencev. Bili so v glavnem domačini, med njimi tudi Marko in pa Bukovec iz bližine Ptuja. Vmes so bile tudi tri tovarišice: Mimica Legvart, ki je bila vodja te skupine, njena polsestra Majda in neka Dragica.

Ko so Nemci nenadoma obkolili Kovačecovo hišo, so se terenci raje umaknili na podstrešje, računaje, da se bodo od tam lažje branili pred napadalci. Tako je začelo pokati, kajti partizani niso imeli ne možnosti ne časa, da bi se umaknili od tam dosti zgodaj in brez pokanja. Le slabo oboroženi so se začeli braniti. Kmalu jim je začelo zmanjkovati municije. Nekaj so morali storiti,

če ne, bodo dobili žive. Tedaj so začeli skakati iz hiše skozi odprtino za seno in se skušali prebiti in uiti iz dosega strellov. Toda naš teren jim ni bil naklonjen in tako so padli vsi, ki so se poskusili tako rešiti. Teh je bilo sedem! Osmi je navidezno zadet tudi padel po tleh, zato so tudi zanj menili, da je mrtev. Po trebuhu se je plazil dalje in uspelo mu je doseči gozd. Le njemu je uspela rešitev.

Trije tovariši pa so bili še vedno v Kovačecovi hiši. Te so policisti takoj nato ujeli in zvezane odgnali s seboj.

Spopad je trajal kako uro, potem pa so Nemci Kovačecovo hišo izropali, plen naložili na dva voza, ki sta ju morala voziti dva naša kmeta v Ptuj, mene pa so prisilili, da sem gnal dve Kovačecovi kravi. Spremljala sta me dva policista vse do njihove postojanke.

Po tako opravljenem delu so policisti vrgli v Kovačecovo hišo še zažigalno bombo, nato je hiša pogorela do tal. Trije ujetniki so medtem morali bosi in slabo oblečeni ležati na snegu pred hišo. Varovale so jih močne straže. Ko je vse pogorelo in je bilo konec tudi ostalega, so se policisti z zvezanimi ujetniki in z vso Kovačecovo družino odpravili k nam, k sosеду. V naši hiši so jih potem zasliševali in jih mučili tako, kakor so zñali samo oni. Šele po dveurnem zasliševanju so krenili nazaj proti Ptuj, od koder so prišli, s seboj pa gnali vse zajete terence in Kovačeve.

V ptujskih zaporih, kamor so vtaknili tudi mene, so nas spet zasliševali in

hudo pretepali. Mučili so nas cele tri tedne, nato so nas s tovornjakom prepeljali v mariborske zapore na Pobrežju. Tudi tu smo bili tri tedne. Užili smo veliko strahu. In to ne le zaradi zasliševanj, temveč še bolj zaradi bombardiranj. Zavezniki so tolkli tako, da so se zidovi kar tresli. Še bolj smo bili v strahu ponoči, ko so jemali talce in jih vodili na streljanje.

To je trajalo tri tedne, nato so nas — šestinpetdeset mož — s transportom odpeljali v Dachau. Vklenjeni smo bili po dva in dva, ko so nas vodili na postajo. S solzami v očeh smo se odpeljali v neznano in ugibali, če se bomo še kdaj vrnili ali ne.

V Beljaku je vlak zaradi razbite proge moral obstati. Naprej so nas gnali kar peš. Končno smo prikrevali v Salzburg, kar pa smo se spet vkrcali na

vlak. V Münchnu sem opazil napis in tako zvedel, da je do Dachaua še dvanajst kilometrov.

Ne bom opisoval grozot tega taborišča, ker je že preveč znano. Bilo nas je zelo groza, ko smo videli, kako ljudje trpijo in kako ti okostnjaki umirajo, nato pa jih vozijo v krematorij. V tem času je bilo toliko mrličev, da jih niso mogli sproti sežigati. Naslednji dan so nas razdelili po blokkih in nam dali cebraste obleke ter številke. Poslej sem bil številka 48.890. Toliko nas je dotlej šlo tu skozi. Res se je bližal konec vojne, toda tu smo preživeli še toliko gorja in strahu, da tega ne znam popisati! Veliko jih je ostalo tam za vselej, nekaj pa se nas je vrnilo, toda bili smo čisto izčrpani. Zato ne bom pozabil ne 9. februarja, ko so me vzeli, ne 6. junija 1945, ko sem se končno spet vrnil domov.

Takrat mi je bilo dvanajst let

LOJZKA KOTAR

Bili smo sredi julija, ko sonce greje najbolj, ko dozori žito in se pokaže prvo sadje. Življenje na deželi je potekalo enolično, toda samo navidezno, v resnici pa je bilo burno in pretkano s tragičnimi dogodki.

To je bilo leta 1942. Najhujše vojno leto! Številne družine so bile različno prizadete. Najbolj pa so bili prizadeti tisti in taki, ki se jih s sočutjem spominjamo v teh vrsticah.

Ste že slišali za Kostanjsko planino in za prijazne vasice, ki so raztresene po njenem vznožju? To je precej daleč nad Kamnikom na levem bregu Tuhinjske doline, ki je zelo znana po partizanstvu. Na sončni jasi tik pod planino čepita vasi Gradišče in Hom. To sta dva izmed številnih partizanskih krajev, ki so bili med vojno zelo borbeni. Domačini so pridni in dobri ljudje in med

vojno so neprestano pomagali partizanski vojski. Z veseljem so obdelovali krpice skope zemlje, da je bilo kljub vsemu dosti kruha za vse. Živeli so skromno, toda kolikor toliko zadovoljno, dokler ni prišel usodni 8. julij.

V zgodnjih jutranjih urah so jih presenetili neprijazni obiskovalci, nemška policija. Ljudje so vznemirjeno trepetali, kajti vsi so zaslutili, da policisti niso prišli zastonj. Nekaj se bo zgodilo!

Vasi sta bili hitro obkoljeni in potem so policisti surovo zganjali skupaj ljudi z namenom, da jih bodo izselili. Prestrašene in zmedene ženske niso utegnile vzeti s seboj niti najnujnejšega. Takoj so vse ločili v dve skupini. Može so odvedli pred neko domačijo in jih začeli zasliševati, prestrašene ženske z otroki pa so medtem odgnali v dolino k cesti, kjer so jih že čakali kamioni.

Komaj so policisti od domačih ognjišč odgnali prebivalce, so že planili po hišah in si prisvajali, kar jim je bilo všeč. In ko se je ta grozljivi spreved malo oddaljil, se je iz teh prijaznih hiš in hlevov začel valiti težak dim. Nemci so vasici zažgali, med dim in ogenj pa so se mešali streli. V goreča poslopja so pahnili dvanajst gospodarjev, dvanajst očetov. Obstrelili so jim le noge, da se nihče ne bi mogel rešiti. Pustili so le dva moža — kdo ve zakaj — ju preganjali med gorečimi hišami, in nazadnje upepelili tudi ta dva!

Tako so žene v hipu izgubile može, štirinštirideset otrok pa je ostalo brez skrbnih očetov. Mi, ki smo bili nekaj stran od teh krajev, smo žalovali z njimi, kakor bi se bilo to zgodilo nam samim.

Tisti dan se je tudi z druge strani doline valil prav tako težek in črn dim. Tudi tam so fašisti vas spremenili v velik kres. In tako kot v Gradišču in Homu so tudi tam gospodarji končali v plamenih svojih hiš.

Takrat mi je bilo dvanajst let, zato bom to nosila v sebi vse žive dni. In tedaj je nastala tudi naslednja pesem:

POGREBNI SPREVED

Pod stražo zelencev pogrebni spreved
pomikal se je po dolini,
očete pokojne v hišah grozot
lizali so zublji ognjeni.

Hiše, poslopja, očetov dvanajst
uničil nam tujec je kleti,
a žene z otroki nam ta pošast
razgnala po širnem je sveti!

Moja prva partizanska operacija

DR. SAMO PEČAR

Takrat sem imel za sabo šele polovico medicinskega študija, torej tisti del, ko o boleznih še ne zveš veliko. Nekaj znanja o tem sem si nabral na počitniških praksah v bolnišnici, kamor sem pridno zahajal. To predvsem zaradi tega, ker sem že vedel, da bom praktično znanje zelo potreboval, še preden bo moj študij pri koncu. V partizane sem dotlej spravil že precej sanitetnih potrebščin, včasih pa se mi je zaupal celo kak bolan partizan. Malo je pomagalo zdravilo, nekaj moj dober namen, še več pa zaupanje bolnika, vsekakor pa največ trdna in neuklonljiva partizanska narava. Tako sem kmalu »zaslovel«.

Nekega popoldneva poleti 1944 sem Mileni Kozoletovi na Brezno — nedaleč od Rimskih Toplic — nesel zavoj matric, da jih bo oddala naprej. Zamudil sem se do mraka, tedaj pa se je na vasi ogla-

sila skupina terencev. Milena me je seznanila s partizanko Faniko, ki je prav tedaj poizvedovala za menoj. Vesela je bila, da je tako naglo našla »doktorja«, in mi povedala, da je bil njen petnajstletni sin Vilko pred nekaj dnevi ob napadu na Katarino ranjen v nogo. Obstreljen je bil z brzostrelko in krogla je obtičala nekje v stopalu. Zdaj da ga noga močno boli in nanjo ne more več stopiti. Bolečine se razširjajo in bo treba kroglo potegniti iz noge ali pa bodo nastale težave, najmanj pa, da se bo rana zacelila s kroglo vred.

Tudi meni je bilo takoj jasno, da je treba storiti »samo« to. Brž sem v duhu preštel vse, kar sem videl v bolnišnici v takih primerih: rentgenski sliki v dveh projekcijah, operacijsko sobo, v kateri ti instrumentarka pripravi operacijsko mizo in mizico z instrumenti, bel plašč,

rokavice — seveda vse sterilno, narkotizirja, asistenta in predvsem — operaterja! Ko sem bil na praksi v bolnišnici, sem take stvari že videl, toda kaj več pa ne.

Še preden sem v glavi zavrtel misli z vsem potekom operacije ter razmišljal, kaj bi se dalo napraviti, se je Fanika že poslavljala:

»Torej, tovariš doktor, jutri zvečer te bo tu čakal kurir in te bo odvedel do Vilka. Spravili ga bomo iz taborišča v najbližjo hišo, da bo vse bolj pri roki.«

Da, čisto na kratko in enostavno: jutri zvečer, vse bolj pri roki, tovariš »doktor« ...

Tisto noč nisem nič kaj dobro spal, vendar sem moral pomagati, kolikor se je dalo. In ljudi tudi nisem smel razočarati. Če bi odrekel, bi mislili, da ne upam ali celo da nočem pomagati! Tako sem naslednji dan že navsezgodaj v torbo zlagal pincete, nože, prijemalke, obvezo in še kopico drugih reči, jih ponovno prelagal in prešteval za primer, da nisem kaj pozabil. Proti večeru sem bil spet na Breznem pri Mileni in v prvi temi je že prišel napovedani kurir. Šla sva za Zavrato, nato v dolino čez Zgornjo rečico, pa spet navkreber v Gozdnik. Če ste poznali partizanske kurirje, potem veste, kako sem se oddahnil, ko sva proti polnoči prišla do Fermeta v Gozdniku in je moj vodnik izjavil, da sva na cilju in sem kot nepartizan hodil »še kar dobro«.

Zlezla sva po stopnicah in se skozi vežo pretipala v hišo. Kurir je naznanil, da je »doktor« tu, in takrat se je ob peči rahlo zasvetila baterija, zakrita z dlanjo. Menil sem, da bo treba prižgati luč, pa so me poučili, da bi bilo to prenevarno. To sem sicer verjel, toda nekaj več svetlobe bo potrebno vendarle. Končno smo se zedinili, da bomo že tako majhna okna zakrili s suknjiči, nato je lastnik baterije le malo razmaknil prste nad svetlim očesom baterije. V ozkem pramenu te svetlobe sem si ogledal ranjenca.

Vilko je bil kljub svojim petnajstim letom že cel partizan: junaški, veder in nič cmerav ali preobčutljiv. Vstrelna rana je bila nad peto, strelni kanal pa je šel po sredini podplata. Ob tem pogledu in ugotovitvi mi ni bilo nič kaj lahko pri duši. Kako izkopati kroglo, ki zanesljivo tiči nekje med kostmi? Ko sem tako obračal prizadeto nogo, sem sredi podplata precej globoko otipal majhno, trdo vzboklino. Kost tam ne more biti — torej je krogla!

Naprej je šlo naglo. Ko smo instrumente skuhal kar v peči, sem zasukal rokave, Vilko je legel na klop, naš »svetilnik« je svetil z baterijo; zdaj je — sicer nerad — vendarle dal »vso parok«. Omrtvil sem kožo na podplatu, in sicer s curkom kloretila (ki kožo zmrzne), jo prerezal, zarezal še globlje, potem pa sem začutil, kako je nož zadell ob kovino! Menjal sem orodje in hotel kroglo prijeti ter izvleči, pa je bila delno vkleščena med kosti. Zato je nisem mogel prav prijeti. Potem sem tam pritisnil kar z ročajem pincete! Vilko je poskočil — sicer brez glasu, da je asistent, ki je držal nogo, odletel pod mizo, krogla pa je zletela pod klop. Oddahnil sem se kakor pnevmatika, če ji odpreš ventil. Vilko je izjavil, da je bila le klop malce pretrda, sicer pa da ni nič bolelo. Pri-trdil sem mu, kajti »taka malenkost« tako ne more boleti. »Zlasti če operiram jaz,« sem se skušal pošaliti.

»Asistent« se je tudi znašel in pri-nesel kroglo. Ko smo si jo vsi ogledali, jo je Vilko vtaknil v žep in obljubil, da jo bo Nemcem vrnil z visokimi obrestmi: najmanj ducat! Zavezal sem rano in zjutraj sem bil spet na Breznem. Ravno še pravi čas, da sem videl zadnje Kozake, ki so po vasi polovili nekaj kur. Sedel sem na kolo in čez pol ure sem doma že trdno spal. Vilku se je rana zacelila in čez teden dni je spet opravljal kurirsko službo. Vedno se rad spominjam tega malega junaka in svoje prve operacije, ki sem jo opravil partizanu!

Izlet na Vrhniko

FRANC CURK-NACE

Kadar ni bilo kakih večjih akcij ali sovražnih vpadov, življenje v taboriščih ni bilo prijetno.

Stražarjenje niti v miru ni privlačno, kaj šele v vojni!

Po vrnitvi v četo me je že čakalo stražarsko mesto, ki je bilo nad taboriščem ob poti proti Dobrovi. Stražarili smo po trije v eni izmeni. Zamenjavali smo se vsakih štiriindvajset ur.

Na stražarskem mestu sem našel starega tovariša Aca in še skoraj novinca Jožeta.

Aco se me je silno razveselil, kajti medtem je doživel pravi ognjeni krst. Ta ga je čisto spremenil.

Prej se je na vse mogoče načine otepal puške in kar nekam strah ga je bilo pred njo. Priznal je, da je bil takrat, ko je moral prvič na stražo, najbolj nesrečen v življenju. To tudi ni bilo posebno čudno, kajti mlad, neizkušen, komaj šoli dorastel, ni imel drugih misli in načrtov, kakor to, da bi obogatil svoje znanje. Hotel je postati kipar. Osnovne pojme o kiparstvu si je pridobil od svojega, tedaj v Ljubljani živečega bratakiparja. To znanje si je svojstveno razširjal.

Doma na Vrhniki so le za silo živeli z zaslužkom, ki ga je prinašala njegova sestra Pepca. Za potrebe mladega, razvijajočega se kiparja ni bilo denarja ne prostora, kjer bi delal.

V poletnih mesecih je hodil pomagat v opekarno in si z zaslužkom nabavljati material, da bi postavil lasten atelje.

Na Ljubljanskem barju ob Ljubljani-ci si je postopoma in po lastni zamisli postavil lesen atelje, vanj je dal pečico iz ilovice, na kateri si je po potrebi tudi kuhal. Tam je delal, se učil, bral in snoval načrte. V tem njegovem ateljeju smo se potem tudi sestajali, varni pred okupatorjevimi očmi, sklepali in reševali razne probleme in naloge; to je trajalo vse do odhoda v partizane.

Ko so mu nekaj dni okrog glave precej na gosto frčale krogle in jih je tudi sam nekaj poslal med Italijane, pa je kljub temu ostal lepo cel in zdrav, so mu kar žarele oči od navdušenja in zadovoljstva. Končno je postal pravi partizan-borec.

Že skoro sredi poletja pa se ga je polastilo hudo domotožje. Iz dneva v dan me je nagovarjal, da bi šla pogledat, kako in kaj je na Vrhniki. V začetku tega nisem vzel preveč resno. Mislim sem, da je to le trenutna slabost, ki jo poleg drugega povzroča enolično ozračje, ki je tedaj vladalo v četi. Že dlje časa ni bilo nobenega spopada. Le vaje, večne vaje so bile na dnevnem redu.

Ker pa le ni in ni dal miru, sva sestavila načrt z namenom, da bi obiskala njegove domače. Polagoma se je ta želja prav resno oprijela tudi mene. Pravzaprav me je precej imelo, da bi po tako dolgi odsotnosti malo pogledal, »če Vrhnika še stoji«.

Četni komisar Lenart pa ni in ni hotel nič slišati o tem, tako lepo izdelanem načrtu. Otresel se naju je tako, da naju je poslal k četnemu komandirju Martinu, prepričan, da nama ta ne bo ugodil. Pri komandirju pa sva proti pričakovanju opravila precej bolje kot pri komisarju. Nič dosti ni ugovarjal želji, vendar pa naju je prej poslal še h komisarju. Kakor prej nisva povedala komandirju, da sva že bila pri komisarju, tako tudi zdaj komisarju nisva povedala komandirjevih pomislekov.

V odredu je prav v tem času najhuje primanjkovalo prav vsega, posebno pa še hrane. V najinem načrtu pa je bila prav preskrba čete z izdatnejšo hrano, to je z rižem, z mastjo in s sladkorjem poleg Acovega domotožja in moje radovednosti zelo močna postavka. Toda niti komandirju, še manj pa komisarju nisva nič omenila, zakaj pravzaprav siliva na tako dolgo pot. Od Do-

brove pri Ljubljani, kjer je bila blizu četa, pa do Vrhnike in celo prav v sredino sovražnega tabora, ni bilo lahko ne blizu niti varno.

Ko sva navsezadnje le imela v žepih propustnice, sva vso odvečno opremo iz nahrbtnikov izročila v Jožetovo varstvo in jo ucvrla proti najinemu cilju. Jožko se za to najino partizansko pustolovščino ni prav nič navduševal in se tako prvič izneveril dotedanjemu običaju, da smo vsepovsod hodili skupaj vsi trije. To je bila »triperesna deteljica«, kakor so nas pogosto ogovarjali.

Aco, ki mi je do tedaj na vsakem maršu popolnoma prepuščal vodstvo in vedno upošteval moje nasvete ter se po njih tudi ravnal, je bil nenadoma gluhi in slep. Skoraj teči sem moral za njim, da se mi ni izgubil izpred oči.

Po nekaj urah nagle hoje se je Aco le toliko unesel, da sem ga lažje dohajal. Pot naju je vodila mimo štaba našega prvega bataljona. Najraje bi se mu bila ognila, ker kdo ve, če tam ne bi imeli kakih pomislekov o potrebnosti najine poti. Sklenila sva, da ne bova preveč zgovorna. Patrulja, na katero sva nale-

tela, naju je usmerila v taborišče. V kuhinji sva si za silo utešila lakoto, kajti imeli so naju za kurirja.

Ko sva se že odpravljala in jo hotela čimprej pobrisati, se je komandant Gorjan že znašel pri naju v kuhinji. Kot stari znanci smo se veselo pozdravili in malce poklepetali. Mimogrede sva pripovedovala o razmerah na terenu, ne da bi bila povedala o pravem namenu najine poti. Odhitela sva naprej proti Vrhniki.

Naslednji dan sva okoli poldne pod Planino nad Staro Vrhniko naletela na Gadovo desetino. Med njimi je bilo tudi nekaj Vrhnčanov, to pa nama je prišlo zelo prav. Bogato so naju postregli. Pečenka je bila kot po naročilu že pripravljena. Aco je medtem uredil še vse potrebno z odhajajočim kurirjem. Ta naj bi obvestil njegovo sestro Pepco o najinem nocošnjem obisku.

Pri Stari Vrhniki naju je potem že čakal, kot je bilo dogovorjeno. Naročila sva ji, kaj vse naj pripravi do najinega prihoda.

Po njenem odhodu je bilo do noči še dobro uro. Tisto, kar nama je povedala

France Mihelič: Lobanja, 1944, črna kreda

France Mihelič:
Brezje, 1944

Pepca, se ni prav nič ujemalo z najinim, tako natančno izdelanim načrtom.

Ceprav je število italijanske vojske močno naraslo, čeprav so pri Sv. Trojici zgradili močne bunkerje in vsa pota prepredli z bodečo žico in je bil prav na Vrhniki sedež generala Robottija, sva trmoglavila naprej.

Ko se je znočilo, sva namesto prek Sv. Trojice, kakor je bil najprej najin načrt, šla kar naravnost po bližnjicah proti Vrhniki.

Pri prvih hišah sva zavila v levo in se počasi ter previdno, s puškama v rokah med vrtovi in za hišami pomikala proti najinemu cilju.

S Stare ceste je bilo slišati kričanje in tuljenje pijane italijanske drhali. Midva pa kar naprej od hiše do hiše, od vrta do vrta, prek zidov in ograj!

Pri Kranjčevem vrtu sva si pripravila še bombe, kajti najnevarnejši košček poti je bil prav za tem vrtom. Ozka steza med zidom in živo, neprehodno trno-

vo ograjo, je zahtevala največjo previdnost. Po tej stezi so pogosto hodile italijanske patrulje.

Vežna vrata so se z dvoriščne strani neslišno odprla. Pepca je naročeno delo opravila nadvse požrtvovalno.

V vsej tetini hiši je to noč spal spanje »pravičnega« le major cesarsko-kraljeve italijanske vojske.

V sosednih prostorih je ležala, pravzaprav v strahu trepetala Kranjčeva družina. Kaj bi bilo, če bi se gospodu majorju prav tedaj zahotelo na stranišče... Če bi bil gospod major prav to noč dežurni v garniziji... Če bi bil slučajno slabo spal... Le nekaj metrov od svojih vrat bi bil naletel na dva dobro oborožena partizana-domačina...

V podstrešni sobi je vlekel na ušesa, kolikor je mogel, vajenec Slavko. Ne da bi mu bil kdo karkoli povedal, je uganil, da se bo v hiši to noč nekaj dogajalo.

Po gospodinjinem naročilu je pomočnik Kajetan pripravil toliko dobrot, da bi jih ne mogli odnesti niti štirje.

Srečanje s starim sodelavcem Kajetanom ni bilo tako, kakršnega sem pričakoval. Vse mu je »letelo iz rok«, le sem ter tja je komaj spravil kako besedo iz ust. Na najina številna vprašanja

ni bilo pravih odgovorov. Ves se je tresel od strahu in bil bled kakor zid.

Aco je prek ceste skočil za nekaj minut domov, medtem pa sva s Kajetanom nakladala v nahrbtnike, kolikor sta pač mogla sprejeti.

Okoli enajstih ponoči sva se vračala hudo sklonjena pod težkim bremenom približno tam, kot sva prišla. V nahrbtnikih sva imela najmanj po trideset kilogramov raznih dobrot.

Pri neki hiši sredi Vrhnike nad Staro cesto, kjer so bila doma tri znana dekleta, je bilo vse razsvetljeno. Prav tam mimo naju je vodila pot. S puškama, pripravljenima na strel, sva se previdno priplazila pod okno. To, kar sva zagledala v zakajeni sobi, je presegalo vse meje. Med pijanimi italijanskimi oficirji so se stiskala na pol oblečena in razigrana dekleta. Le s skrajnim naporom sem zadržal roko, ki je kar sama segala po bombi, da bi jo zalučal skozi okno med razuzdano skupino.

V naslednjih dveh dneh, še preden sva se vrnila v četo, sva imela dovolj časa za premišljevanje o drznem in tveganim dejanju. Ta večer sva se odpravila v središče XI. armadnega zbora, ki mu je poveljeval general Robotti. In to samo zaradi Acovega domotožja in moje radovednosti.

Celo pelerina je bila prestreljena

VLADO VALENČAK

Kadar so na Graško goro prišli Šerčerji, je bilo vedno mirno. Zato se tudi ni bilo čuditi, če smo bili vsi veseli, ko smo zvedeli, da bomo prav tam pričakali novo leto.

Toda kje smo še bili! Zadnje dni decembra 1944 ni bilo nikjer miru. Kamorkoli smo potipali, povsod so bili Nemci. Kje si še Graška gora! Takrat smo se mudili še nekje na Bizeljskem in se

končno le odpravili na pot, sicer hudo in nevarno, toda kdo ne gre rad v bližino doma. In tudi če bo med potjo pokalo. Mimogrede smo morali vzeti nekaj orodja in municije, ki sta bila skrita v nekem bunkerju.

Prebili smo se že do Konjiške gore. Ta nam je bila vedno sovražna. Tudi tokrat so jo Nemci obmetavali s topovski-

France Mihelič: Kurent-partizan, 1945, litografija

mi granatami. Že dva dni nismo zatisnili oči. Vedno nas je kakšen sovražni napad zmotil prav tedaj, ko smo se spravljali počivat.

Zato brž naprej na Graško goro! V jutranjem mraku smo v bližini Stranic prečkali konjiško cesto in mimo Vitanja in Lošperka udarili proti Doliču.

Utrujenost je vedno hujša. Mnogi so napol spali kar med hojo. Najteže je

bilo, če so sedli. Le z veliko muko smo kolono zbudili in jo spet premaknili naprej. Težka municija je šibila kolena borcem, da so komaj še klecali naprej od napora.

Mnogi so videli privide, da stopajo v toplo sobo in spiyo. Pri tem so res zaspi. Šele z dolgim dreganjem so spet stopili naprej po vitanjski cesti. Cesta je partizane še posebno izmučila. Ta

cesta pa se vleče in vleče in ob vsakem koraku imaš občutek, ko da ti nekdo v nogo zabija žeblje.

Lošperk je za nami in bližamo se Doliču. Tam je spet treba prečkati železnico in cesto. Postavili smo zasedo. Na takšnih nevarnih mestih so tudi najbolj utrjeni pospešili korak in hitro smo bili na poti proti Šentvidu. To je bilo že pol-osvobojeno ozemlje. Hodili smo po obronkih Graške gore. Še dobro uro hoda in že smo se gnetli okoli Klančnika.

Stari Klančnik je z zanimanjem štel prihajajoče, Klančnica pa je sklepala roke in vzdikala: »Koliko vas je!« Oba sta nas bila vesela! To je zanje pomnilo tudi mnogo mesa in vesele praznike. Partizani jih nikdar niso pozabili.

Terenske organizacije so bile tiste dni zelo aktivne. Iz Velenja in Pesja so kar v koših nosili potice, klobase, meso in raznih vrst pijač.

Na Klančnikovi mizi je stal štefan domačega tropinovca in vidno hlapel. Veselja ni bilo konec. Vse je plesalo. Zunanaj so se kepali in na glavo postavljali v sneg.

Pozno v noč je trajalo rajanje in lesene stene planinskih domačij je prebivala partizanska pesem.

Vsi smo bili prepričani, da je to leto zadnje leto vojne!

S težkimi glavami smo se znašli v 1945. letu. Zimska burja je bila proti mačku najboljše sredstvo, temu pa smo dodali še malo »protistrupa«, ki ga je ostalo od silvestrovanja. »Klin se s klinom zbija,« je modro svetoval bataljonski kuhar in mi pod nos tiščal čutarico.

Zimi je kljubovalo februarско sonce. Dišalo je po pomladi. Taborili smo neke blizu Paškega Kozjaka. Spet sem bil blizu doma in sem se odločil, da bom proti večeru šel v domačo vas. Krenil sem na pot. Tokrat sem se v vas namenil z vzhodne strani. Prej pa sem poiskal še terence in si tako pripravil kar najzanesljivejši dostop.

Terenca Škorc in Čeh sta me veselo sprejela. Zagotavljala sta mi, da ni nikjer Nemcev. V troje smo se spustili navzdol mimo šaleških razvalin in od tam spet proti graščini Gorica, kjer je bil stari Hanza. Ta je partizane vedno rad pogostil z jabolčnikom.

Sonce je že zahajalo. V daljavi so silhuete planin objemale dolino. Na pleši Uršlje gore se je belil sneg, okrog nas pa se je prebujala pomlad.

Počasi smo se vzpenjali proti graščini. Sredi hriba smo se ozirali na šaleško cesto. Tam se je nekaj premikalo! Pa vendar niso vojaki! Vsa poročila pravi, da jih tod okoli ni bilo že dva dni.

Požvižgavali smo si in kmalu smo bili na vrhu. Na dvorišču je stala neka ženska z otrokom v naročju. Strmela je v nas in nam nekaj kazala ter mahala z roko. Mislili smo, da nas je tako vesela. Ko smo prišli bliže in sem že držal za kljuko, da bi šel v klet, kjer se je običajno zadrževal oskrbnik Hanza, je ženska le kriknila: »Švabi!«

Pogledal sem jo in šele zdaj dojel njen preplašeni izraz. Spustil sem kljuko, se obrnil ter kot veter stekel po hribu navzdol. Tisti trenutek so iz kleti prihrumeli Nemci, kamor so se bili skrili z namenom, da me ujamejo. Pokalo je kot v ofenzivi. Nemci so streljali iz graščine in tudi iz bližnjega kozolca.

Tekel sem, kar mi je duša dala. Pelerina je bila prestreljena na več mestih, toda meni ni bilo nič. Tekel sem v gozd in šele tam sem se malo oddahnil! Vendar samo za nekaj trenutkov, kajti Nemci so me zasledovali! Spotikal sem se ob korenine, preskakoval grmičevje in že sem bil ob glavni cesti, ki vodi v Celje. Nemška patrulja je pravkar zginila za ovinek, ko sem prečkal cesto, in potem tekel prek Kozlja v Šentilj. Ustavil sem se šele pri prijaznem kmetu Maku, ki mi je privezal dušo z izabelo in kruhom. Spet sem ušel smrti!

Srce mi je razbijalo, da sem ga čutil samo v sencih. Ves sem bil zaripel in zadihan.

France Mihelič: Partizanska kolona, 1948, olje

Terenca sta se nekje izgubila. Ostal sem sam, brez bataljona, brez zveze.

Medtem so se partizanski bataljoni pomaknili na nove položaje, pot nazaj pa so mi zaprli Nemci.

Dva dni sem iskal zvezo z bataljonom, preden sem ga našel. Vsi so bili prepričani, da so me Nemci ujeli, in so komaj verjeli svojim očem, ko sem se nasmejan pomešal mednje!

Kmalu za tem sem se moral v štabu brigade zagovarjati in štab divizije me je kaznoval z ukorom, ker sem svojo enoto zapustil brez vprašanja. Takrat sem bil namreč komisarjev pomočnik.

Na obiske domov pa odslej nisem hodil več.

Nedavno sem obiskal Gorico. Iskal sem ženo z otrokom v naročju, ki mi je bila takrat rešila življenje. Našel sem le njeno starejšo hčerko; ta se dobro spominja dogodka, mama je že umrla.

Na klopci pod mogočno lipo smo obujali spomine na vojno in pogled nam je zastal na Šaleški dolini, ki se je od takrat popolnoma spremenila. Stolpnice in stanovanjski bloki so v povojni dobi vznikli kot gobe po dežju in zasenčili stari velenjski trg pod gradom.

Rdeča zastava

SVITOSLAV VIŽINTIN

Bilo je mlačno majsko jutro leta 1942, prepojeno s ptičjim petjem in ovito v en sam velik, nepretrgan oblak, ki se je vlekel nad vso Vipavsko dolino: tam od Nanosa, Kovka in Čavna pa do nizko vzpenjajočih se kraških hribočkov, ki se nekje pri Trziču spojijo v Furlansko nižino.

Dokaj mrzel zrak je silil skozi okno, na katerem sem slonel in prek trga gledal v daljavo — sam ne vem kam. Vstal sem z neko nevoljo in slutnjo, ki je kot otrok nisem občutil še nikoli. Nekaj sem razmišljal, pa se ne spomnim kaj, vem le to, da mi je prav pred nosom švignil golob in nad ulico vzletel proti mostu. Spremljal sem ga s pogledom, dokler se ni zgubil v daljavo. Takrat mi je za hip zastal dih. Od mosta navzgor so prihajali ljudje, če jih tako lahko imenujem, ki so nosili črne srajce. Dobro sem jih poznal, saj so mi očeta zaprlil že prej enkrat. Kakor bi bilo počilo, sem skočil z okna in očetu, ki se je pravkar odpravljal v Gorico, vzkliknil: »Očka, fašisti gredo!«

Kakor zdvijani tigri so tedaj stekli po vaških cestah in zdaj padli v eno, zdaj v drugo hišo in iz njih vlačili najzvednejše domačine, ki so se organizirano borili za svobodo, za slovensko besedo, za Jugoslavijo. Neusmiljeno so jih tolkli z biči, s koli in z vsem, kar jim je prišlo pod roke, tako da je marsikateremu po obrazu curljala kri.

Jata skvadrističnih avtomobilov je napolnila trg. Iz njih so poskakali civilni policisti — kvesturini in skupno s črnosrajčniki še pred jutranjo zoro obkolili vas. K tem avtomobilom so odvlekli svoje žrtve, jih vanje neusmiljeno tlačili in nečloveško suvali s koli.

Bilo jih je toliko, da jih ni bilo moč prešteti.

Zdaj sem bil že v kuhinji in gledal skozi okno pri malo privzdignjeni zavesi.

Nepopisen strah, ki se me je oprijel ob pogledu na trg, je ohromel vse moje telo. Vedel sem, da bodo prišli tudi k nam in odpeljali očeta. Nisem se pa mogel sprijazniti s tem, da ga bodo pretepali. Tedaj sem zaslišal loput vrat in vzklik: »Dove vostro marito?« (Kje je vaš mož?) Tako so fašisti bruhali na mater, ki je z boječnostjo na obrazu slonela na klopi in čakala, kaj se bo zgodilo. Komaj je oče stopil na hodnik, že so ga začeli živalsko tolči in po njem pluvati. Pet neusmiljenih fašistov je svojo biriško strast tešilo na enem človeku.

Nič več nisem čutil strahu; spremenil se je v mržnjo in večno sovraštvo. Zdaj sem dodobra spoznal, kdo so ti »misijonarji«; sprevidel sem vso njihovo hinavsko vljudnost, ki so jo hoteli kazati proti ljudem.

Stekel sem k durim, da bi planil k očetu, toda vrata je fašist že zaklenil! Skozi steklo sem s pogledom spremljal očetovo postavo, ki so jo kakor pijano pahnili v avto. In ves ta prizor se je odigral pred očmi štirih, molče prosečih, še nedoraslih, nedolžnih otrok in matere.

Nasilniški vihar je naraščal. Vedno več in več ljudi so zganjali na trg in jih surovo pretepali.

Jok in stok prosečih mater, žena in otrok je odmeval po vaških ulicah, ki so bile polne fašistične drhali.

Medtem mi je uspelo, da sem zlezal skozi okno in šel po pločniku proti mostu, od koder so fašisti priganjali nove žrtve. Ko sem šel mimo, je nekdo, ki je bil ves krvav, vzkliknil: »Cosa credete che siamo degli asini!« (Kaj mislite, da smo mi osli?) Tedaj so ga fašisti pričeli obdelovati tako, da je padel v nezavest. Usedel sem se na kamen in se ozrl proti zvoniku. Zagledal sem se v ptice in se prepustil razmišljanju. To me je tako prevzelo, da nisem slišal ropota avtomobilov, ki so odhajali iz vasi.

France Mihelič: Pesjak, Zg. Hrastnik 12. oktobra 1944

Nenadoma sem se prebudil iz mračnih sanj. Trg je bil zdaj prazen, spet je bilo vse tiho in mirno kakor pred zoro. Žvrgolenje svobodnih ptic je bolj in bolj naraščalo. Ljudje so se začeli zbirati

Vstal sem ter potrto in žalostno odšel proti domu. Pred seboj sem brcal v kamenje, roke pa tiščal v raztrganih žepih. Palec na desni nogi je gledal iz strganega čevlja. Gledal sem v tla kakor mučenik in prešinil vsak kamen posebej. Naenkrat se mi je pogled ustavil na krvavem kamenju. Sklonil sem se in se zagledal v rdečo, še toplo kri, ki je bila pravkar prelita. To je bila očetova kri. Da, prava rdeča kri, slovenska kri, prav tako rdeča kakor zastava, ki je te dni vihrala na gmajni med Trsteljem in Fajtovim hribom. Ta rdeča zastava je oznanjala delavski praznik, ki pa ga

naše ljudstvo takrat še ni smelo praznovati. In prav zaradi te rdeče zastave so prišli fašisti in se razdivjali nad našo slovensko krvjo.

Obrisal sem si solze in se obrnil proti gmajni, da bi pogledal zastavo. Toda ni je bilo več. Samo pol prelomljenega droga, ki se je majal v lahni kraški burji, je bilo še videti. Zdaj je ta označeval boj, ki ga je primorsko ljudstvo bilo za svojo svobodo. Potrt sem šel domov in potem skušal tolažiti malega bratca in sestro, ki so jima solze zalivale oči in obraz. Toda bol je bila prevelika, da bi ju bil mogel potolažiti: tudi sam sem začel jokati, saj mi je bilo šele deset let. In jokala je vsa vas, saj je bila tako strašno prizadeta.

Pihal je lahen vetrič in sušil prelito slovensko kri, toda zbrisal je ni!

V Belo krajino

PAVLA MUDRONJA

Nasha vas Lazec pri Cerknem je prav dobro znana po aktivnosti in požrtvovalnosti v času NOB, zlasti pa borcem Vojkove brigade.

Doživljaj, ki ga bom opisala, je bil zame veliko doživetje, saj sem takrat prvič odšla z doma, stara 19 let!

30. avgusta 1944. leta me je odbor OF za severno primorsko okrožje odbral in poslal na III. pehovodski tečaj NOV in POS, ki je bil prirejen v Beli krajini. To je daleč od naših krajev.

Z doma sem se odpravila navsezgodaj. Ko sem prispela na križišče Želin pri Cerknem, sem v spremstvu kurirja iz relejne postaje P-35 nadaljevala pot do Dolenje Trebuše. Od tu naprej sem potovala s kurirji od javke do javke dva dni in dve noči. Pot se je vlekla preko Otlice do Ajdovščine, skozi Vipavsko dolino čez Pivko, potem prek dvotirne železniške proge Ljubljana—Trst in enotirne Ljubljana—Reka. Na eni izmed kurirskih postaj sem dohitela sedaj že pokojnega Franca Medveda iz Idrije, ki je bil takoj po osvoboditvi predsednik OLO Idrija. Tega srečanja sem bila zelo vesela, saj je bil Medved zelo dober tovariš, in tudi zato, ker sva doma iz istih krajev.

Po 3-urnem počitku na prostem nekje na Pivki smo v zgodnjih jutranjih urah nadaljevali pot v Loško dolino in tam prenočili kar na senu. Drugi dan zvečer nas je pot peljala naprej prek Babnega polja do Prezida in dalje v Čabar. Vasi Čabar se spominjam zlasti zaradi neurja, ki nas je zateklo tam. Dež je lil kar se je dalo in grmelo je na vseh straneh. Ko se je pomirilo in je le še rahlo rosilo, smo se odpravili naprej proti Osilnici in kmalu naleteli na nekega voznika, ki je prevažal ogromno kad. Ker je kad zavzemala ves prostor na vozu, se nam je upanje, da se bomo peljali, takoj izjalovilo. Vendar se nam je ta trenutek utrnila nova misel: najbolje bi

bilo, če bi zlezli v kad! Tako smo tudi storili. Pešačiti pa nam le ni bilo treba. Poleg tega smo se zavarovali še pred dežjem. Tudi sedeli smo, čeprav v nekoliko nerodnem položaju.

Še ta večer smo prispeli do Broda na Kolpi in ostali čez noč na nekem seniku. Rano zjutraj smo krenili naprej proti Staremu trgu ob Kolpi in tega dne prispeli tudi v Črnomelj. Od tam so nas napotili v Semič, nato v Gradac, kjer smo na naše veliko razočaranje zvedeli, da tečaja zaradi premajhnega števila udeležencev ne bo. Iz vse Slovenije nas je bilo samo pet!

Da se ne bi morali vrniti nazaj na teren oziroma v vojaško enoto brez kakršnegakoli pridobljenega znanja, so nas dodelili Invalidskemu pevskemu zboru GŠ NOV in POS, ki ga je vodil profesor Karol Pahor. Tako smo odšli na Otovec pri Črnomlju. Tu nas je 14 dni po 2 uri dnevno poučeval profesor Marjan Kozina in nas naučil, kolikor se je v tako kratkem času naučiti dalo. Osnovne pojme o glasbeni teoriji, petju in dirigiranju smo pa le dobili.

Po skoraj enomesečnem bivanju na Otovcu sem se vračala nazaj na Primorsko. Pot je bila zelo naporna. Še dobro se spominjam poti skozi neki gozd. Zanjela nas je noč in bilo je tako temno, da pred seboj ni bilo videti niti meter daleč. Kurirjem sem sledila tako, da sem nepremično gledala v konja pred seboj. Vendar sem, ne oziraje se na okoliščine, vso pot pridno vadila dirigiranje, kakor nas je bil naučil profesor Kozina.

Tečaj, ki sem ga obiskovala, če to učenje lahko tako imenujem, kakor rečeno, ni trajal dolgo, vendar so bile moje pridobitve razmeroma velike. To zlasti za tiste čase, saj sem ponesla na Primorsko, kamor sem se srečno vrnila 4. oktobra 1944, veliko lepih partizanskih pesmi, ki jih tu še nismo prepevali.

France Mihelič: Melanholija, 1955, barvni lesorez

V Slovenskem primorju 1941 ob napadu na Jugoslavijo

Po italijanskih arhivskih virih

IVO JUVANČIČ

Fašizem je že 1940 pripravljal napad na Jugoslavijo. O tem govori že meoarska literatura, maršal Caviglia v svojem dnevniku, general Roatta (Otto milioni di baionette), general Zanussi (Guerra e catastrofe d'Italia). Temeljite priprave, ko so imeli na ozemlju Slovenskega primorja kar dve armadi in tretjo v rezervi, je preprečil Hitler, ker je hotel imeti mir na Balkanu, saj je že pripravljaj svoj načrt »Barbarossa«, da napade Sovjetsko zvezo. Mussolini je le deloma ubogal in oktobra 1941 napadel Grčijo, ker jo je imel za laže dosegljiv plen od Jugoslavije. Spomladi 1941 je v Slovenskem primorju bila le II. italijanska armada. Fašizem je v primeru vojne igral na defenzivo.

Vzporedno s političnim pritiskom osi, ki ga je izvajal predvsem Berlin, ko je februarja in marca 1941 pritiskal na Beograd, da pristopi na stran osi, sledimo italijanskim vojaškim pripravam ob jugoslovanski meji. Tudi za vsak primer seveda.

Že 6. marca 1941 dobi italijanska vojska ukaz za varnostni razpored — »schieramento di sicurezza« ob meji (arhiv Genio fasc. 924 II. mapa, 6. III. 1941 — št. 02/1923). Vso zimo 1940/1941, od oktobra dalje, je bila tu vojska v mirnodobnem stanju. S tem dnem se začno priprave za miniranje cest in mostov, vojaške straže se pojavijo ob njih (prav tam), vendar večjih premikov, dotoka novih enot ni. Poveljstva so še na starih mestih, saj fašizem ne računa na ofenzivo proti Jugoslaviji; v Grčiji je pozimi 1940/41 doživel toliko porazov in udarcev, da se boji ofenzive Jugoslovancev, pripravlja se le na obrambo. Sicer neko štirinajstdnevno poročilo vojaških karabinjerjev 23. marca 1941 (fasc. 197, št. 8 Seg. 7-1) le pravi, da je »veliko navdušenje med četami na meji«, to je bila pač stalna fraza. Tudi med prebivalstvom da je vse kar v redu, »izvzeto je le drugorodno«, to se pravi slovensko, »s katerih obrazov gleda mrzla neprizadetost«, to pa je bila gola resnica. Drugače posebnih dogodkov ni bilo.

Položaj se je spremenil, ko so jugoslovanski narodi nastopili proti svoji reakcionarni vladi, ki je podpisala trojni pakt. Po 27. marcu se začnejo prve, prave priprave na vojno v italijanski vojski. Kdor podrobno pregleduje posamezne dokumente, vrsto ukazov, povelj, odredb, jih kritično presoja, primerja med seboj, pride do žalostnih ugotovitev: povsod je vladala velika nejasnost, negotovost in neodločnost, tudi brezbriznost glede izvajanja ukazov. Posledica je bila počasnost in zmeda. Zdi se, da je italijanska vojska bila brez pravega poveljstva in vodstva, ki bi vedelo, kaj mora in kaj hoče. Že 28. marca pride ukaz, da je treba minske kamere napolniti. Poročilo govori o 56 takih miniranih mostov, cest na slovenskem ozemlju od Zabnic do Postojne (fasc. 925). Tudi karabinjerji dobe ukaz za varnostni razpored. Ta dan (fasc. 205 a) ga izvede tudi vojska, kolikor ga že ni izvršila (fasc. 655 poročilo divizije »Re« 28. III. 1941). V čem je v podrobnosti ta razpored obstajal, ne vemo. Zadevni akti so bili uradno uničeni poleti 1941.

Sele 3. aprila dobe italijanske divizije vojne karabinjerje: 209. karabinjerska sekcija pride v Sv. Lucijo (Most), 375. pa v Kanal (fasc. 197 scg. 2-1 št. 9 in 11). Isti dan se premakne v Kanal tudi poveljstvo XI. armadnega zbora, ki je vodilo operacije na črti od Zabnic v Kanalski dolini do južno od Postojne, kjer so bile razmeščene enote V. tržaškega zbora do Reke. Poveljnik XI. armadnega zbora general Robotti Mario, ki je nato »poveljeval« v Ljubljani do božiča 1942, kjer se je izkazal kot cinični fašistični krvnik, je šele 1. aprila postal korpusni general (fasc. 205 a). Poveljnik vojaških karabinjerjev, ki so bili dodeljeni armadnemu zboru, Gabriele Pianese, nam je zapustil uradni dnevnik (Diario storico. fasc. 205) tudi iz leta 1940, ko je že bil mobiliziran za napad na Jugoslavijo v Kanalu. Kmete

iz okolice Kanala, ki so mu jih orisali kot »zelo sovražne tipe — stilissimi« opíše kot »zelo spoštljive«; ugotovil pa »ni nič izrednega tudi zato, ker vsi govore slovenski«.

Poveljstvo II. armade je te dni prišlo v samo Gorico. General Zanussi nam pove v svoji knjigi (*Guerra e catastrofe d'Italia*, izšla 1946), da so se generali in višji oficirji zelo slabo počutili v hotelu v bližini južnega kolodvora, ki bi ga jugoslovanska letala pač morala bombardirati. Strah je bil neupravičen; Jugoslovani niso bili čez mejo in ne letal. Povsod je bilo zato precej negotovosti.

V teh dneh, ko so se začele premikati italijanske enote od Vidma, Gorice in Trsta proti meji, je Goriška kvestura izdala 29. III. 1941 ukaz za strogo kontrolo vseh potujočih, zlasti še krošnjarjev in komedijantov (fasc. 246 sef. 1-3, št. 5), katerih je bilo naše ozemlje vedno polno pod Italijo ali bili so vsi italijanskega rodu. Ti bi Italiji ne škodovali.

Sele s 4. aprilom se začeta pravo vretje in zmeda. Hitler se je že 27. marca zvečer odločil, da stre Jugoslavijo, in odobril »načrt 25«, kot se je imenoval načrt napada; svojo odločbo je sporočil nato pismeno Mussoliniju (o tem govore pisma Hitler—Mussolini). Ta je mislil, da ne sme zaostati pri napadu in delitvi plena. Med italijanskimi, nam dostopnimi dokumenti, najdemo tako 4. aprila dopis 2. armade (fasc. 246, št. 9/434), ki sporoča, da je po dučejevem ukazu odrejena policijska ura in prepoved kretanja. Iz tega dopisa spoznamo, kateri kraji so bili razglašeni, izrecno sicer nikdar, kot nekako vojno zaledje. Črta je šla na zahodu Žabnic v Kanalski dolini na Mangart, zajela vasi Trento in Sočo, se spustila prek Krna na Kambreško in Korado, preskočila zopet Sočo, šla čez Kuk, Sv. Goro na Trnovo—Črniče, Rihenberg (Branik) na Tomaj in Sežano. Izključila je mesti Gorico in Trst ali tudi Bovec, Kobarid. Čudno se zdi, zakaj so Kanalski dolini dajali tako važnost, ko je pritisk nemških sil iz Avstrije tu izključeval vsak jugoslovanski poseg. Zakaj so v ožje vojno zaledje zajeli tudi Branik, Tomaj, Sežano, medtem ko so na severu izpustili Bovec, Kobarid?

Isti dan 4. aprila pošlje vrhovno karabinjersko poveljstvo v Rimu (fasc. 246, Seg. 20/3-4) karabinjerski legiji v Trst ukaz za izselitev prebivalstva ob meji. Evakuacija se mora začeti 7. aprila, tako nam pove ta dopis, vodi pa jo vojska. Oficirji, ki jim je ta naloga poverjena — to izvemo iz posebnega dopisa intendance 2. armade (5. IV. 1941, fasc. 246, št. 28 seg. 3-4) — morajo ohraniti strogo konspiracijo, »assoluto riservo«, pravi ukaz. Kaj naj bi to pomenilo, je težko reči, ko karabinjersko poveljstvo Rima, seveda na ukaz vojaških oblasti, predvideva izpraznitev Zadra v celoti, deloma Reke; od tu bi morali oditi le drugorodci — Hrvatje. Ali general Zanussi nam v svoji knjigi pove, da vojska sploh ni vedela, ali naj Reko brani ali ne, izprazni ali pusti. (Zanussi l. c. I. zvezek, s. 90-91.)

Totalno izpraznjen pas ob meji se je delno kril s tistim, ki smo ga že omenili. Določen je bil s črto od Žabnic na Mangart, Krn, Sv. Lucijo (Most). Pri obeh zadnjih imenih pravi ukaz »izključno«, to je, da se ne izselita. Črta je nato presekala za Trnovskim gozdom na vas Bukovje—Hrenovica—Trnje—Knežak—Jablanico in se spustila proti Reki. Ukaz sam, označena črta, je skrajno površno podana. Lokalne oblasti so jo morale same razlagati. Dodajmo tu, da ukaza o totalni izpraznitvi pasu med mejo in omenjeno črto lokalni organi niso nikdar vzeli resno v pretres. Idrije, Vipave, Ajdovščine v celoti niso na primer še izseljevali, pač pa obmejne vasi, zlasti vasi ob prometnih žilah. Začeli so postopoma, po potrebi. Izselitev so vojni dogodki, razpad Jugoslavije, že 11. aprila ustavili, ko so italijanske sile prešle v ofenzivo in dospele v Ljubljano, nekako po srečnem naključju pred Nemci, kot pravi Zanussi.

Izseljenci so smeli vzeti s seboj le najnujnejše: živino, žito, seno so posebne komisije preventivno popisale in rekvizirale. Evakuirance naj bi spravili do najbližjih železniških postaj, od tod pa bi šli z vlaki v Italijo. Birokrat v Rimu je predvideval, da bi izpraznili naslednje kraje:

»Tarcento, kar je pa nujno napaka in bi najbrž moralo stati

Trenta (s Sočo)	600	prebivalcev v Mantovo
Grahovo v Baški grapi	3600	prebivalcev v Lucco
Sv. Lucija (Most)	2850	prebivalcev v Pisto
Ajdovščina	3150	prebivalcev v Aquilo-Terano
Postojna	5650	prebivalcev v Frosinone-Rietti
Gorica	1502	prebivalca v Pistoio
Kanalska dolina	2507	prebivalcev v Firenze

Od Sempetra (Pivke) do Reke so predvideli izselitev 37.749 prebivalcev, tako da bi moralo skupno zapustiti domove nad 57.000 ljudi.

Vojska, II. armada, je ukaz za izselitev izdala za karabinjerji šele 5. aprila, in sicer brzojavno (št. 1092, fasc. 246, št. 6, Seg. 3-4). Ne loči se od prejšnjega. Ta dan da vojska tudi prve ostre omejitvene ukrepe. Poveljstvo XI. armadnega zbora (fasc. 246) izda ukaz o policijski uri od 20. do 5. zjutraj. Prepove kretanje tam, kjer so čete in artilerija, to pa je zelo nejasno in prepušča odločitve o tem nižjim poveljstvom ali pa celo samim stražam in patruljam. Kretanje iz kraja v kraj je dovoljeno s propustnico. Najvažnejša pa je točka 4: »Četnike in sovražne civile, ki vrše sabotaže, je treba takoj streljati.« — Pred četniki so Italijani imeli poseben strah; to je razvidno iz mnogih dopisov. Ni pa niti enega dopisa, ki bi pričal, da so sploh kakega četnika videli, kaj šele, da bi ga bili ujeli.

Dne 6. aprila, ko so Nemci z bombardiranjem Beograda odprli sovražnosti brez vojne napovedi in jim je fašistična Italija zvesto sledila, je poveljnik II. armade general Ambrosio izdal razglas, da prevzema civilno in vojaško oblast v provincah Gorica, Trst, Reka, Pulj in v delu province Videm (pas v Kanalski dolini) (fasc. 246, št. 23, Seg. 3-4). Ta dan je že ukazal izprazniti Trbiž v Kanalski dolini; ljudje bi odšli v Asti-Como (prav tam št. 36, Seg. 3-4), medtem ko so v prejšnjem karabinjerskem ukazu predvideli provinco Firenze. Prav Trbiž je bil najmanj ogrožen; mogoče so pa potrebovali prostore za vojsko. Še prav posebno je general Ambrosio vojakom prepovedal akte vandalizma in zagrozil s takojšnjo ustrelnitvijo; spoštovati je treba lastnino in osebe (prav tam št. 27, Seg. 3-4). Kako so to izvajali, bomo še videli. Enote XI. armadnega zbora so s tem dnem dobile razpoznavni znak: »Catania-Carlo«. Ta je trajal do 11. aprila, pod tem geslom so prišli tudi čez mejo in v Ljubljano (fasc. 246, št. 8, Seg. 43-4).

Najvažnejši pa je ukaz vrhovnega štaba, ki nosi datum že 5. aprila 1941 (št. 7906 oper. — fasc. 655) in sporoča Mussolinijevo voljo: »Ob začetku sovražnosti z Jugoslavijo povejte vsem, ki so razporejeni na julijski meji, da bo »ad oltranza« — »takoju ustreljen« vsak oficir, podoficir ali vojak, ki se bo umaknil brez povelja iz postojanke, ki bi jo bilo treba braniti za vsako ceno. Tudi tega se niso držali. Ob begu vojske v noči od 8. na 9. april iz postojank nad Cerknim (Podpleče, Podlamsča, Škofje, Cerkniški prelaz) in iz Cerknega niso streljali ne vojakov, še manj pa oficirje. Majorja Del Monteja (prej Hirn, bil je rodom Tržičan), centuriona Salvija Pietra so sicer postavili pred vojno sodišče, medtem ko jo je podpolkovnik Gabriel Pollano, ki je poveljeval XXI. sektorju meje, odnesel brez sodišča. Toliko so veljale fašistične grožnje, grožnje samega dučaja, če je šlo za njegove ljudi. Dodajmo še, da niso v tem primeru z nekaterih postojank bežali pred sovražnimi Jugoslovani; teh je večja patrulja, če se je to sploh zgodilo, prišla prek meje le v smeri Spodnjih Novakov, kjer naj bi bilo padlo 8 Jugoslovancev (poročilo XI. armadnega zbora o operacijah 27. III. do 6. IV. 1941, fasc. 655, kjer so vsi ostali podatki), kot poročajo le italijanski viri. Drugod je beg povzročila eksplozija italijanskih min, ki so jo najbrž izzvale begajoče živali, kot je ugotovilo vojno sodišče, ki je sodilo imenovana oficirja (Arhiv personalnega oddelka XI. armadnega zbora).

Rekli smo, da je po dokumentih general Ambrosio prevzel civilno in vojaško oblast nad vso Julijsko Benečijo 6. aprila. Že 7. aprila so ob 10. uri 20 minut po telefonu sporočili, vsaj v Cerkno, kot povedo dokumenti arhiva karabinjerske postaje Grahovo (fasc. 1007), da goriški prefekt obdrži civilno oblast, pač pa je treba z vojsko držati stike. Zanimivo, da je karabinjerska postaja Cerkno o Ambrosiovem prevzemu civilne oblasti obvestila podrejene karabinjerske postaje šele 12. aprila (prav tam), ko je bilo vojne z Jugoslavijo konec ... Goriški prefekt je pa tudi že 9. IV. celo umaknil »začasno« policijsko uro. Zakaj, ne vemo, mogoče, da so vzrok temu bili velikonočni prazniki. Goriški prefekt je torej menil, da je položaj tak, da lahko upošteva boga bolj kot cesarja. Na vsak način so se ukazi in nasprotni ukazi kar vrstili in mnogi so prišli, kot smo videli, z veliko zamudo do podrejenih. Fašizem, ki je dvajset let vbijal v glave podložnih svoja gesla: Ordine — red, disciplina — disciplina, obbedienza — poslušnost, je tu doživljal poraze, da ne govorimo o Mussolinijevih izrekih, ki so se širokoustili z zidov hiš pa tudi svinjakov in pokopališč, kot na primer: »Bolje en dan kot lev, kot sto let jagnje«, ali »Če napredujem, mi sledite, če se umikam, me ubijte« in so se tudi tu smešili z dučejem vred. Da, mnogi dogodki vojne z Jugoslavijo so zgubili poteze resnobe in so postali smešni. Tragedija se je prevrgla v komedijo. Zal so primorski Slovenci

France Mihelič: Kronist, 1955, barvni lesorez

tudi tokrat na lastni koži doživeli le tragičnost, komičnost se je držala fašističnih junakov.

Tu ne bomo govorili o aretacijah, deportacijah in konfinacijah tistih Slovencev, ki so se zdeli fašizmu nevarni. Bilo jih je precej, ali nasproti celotnim vasem, krajem ob meji, ki so jih hitro izselili in so doživeli vse tisto, kar je tej sledilo, so bili manjšina.

Z naše strani nimamo o tem dokumentov in ne spominskih virov. Žal so tudi italijanski arhivi propadli. Tu bi prišli v poštev zlasti arhivi karabinjerskih postaj od Trente do Ilirske Bistrice, ali v obdobju 1943/45 so vse te arhive raznesli in uničili. V arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja je ohranjen arhiv le ene karabinjerske postaje, Grahovo v Baški grapi, in še tega so prišli tja le drobci, ker je več let ležal in prepereval v neki kleti. Nekaterih listov so ohranjeni le raztrgani kosi.

Nekaj podatkov o izselitvi najdemo tudi v dokumentih arhiva XI. armadnega zbora. — Kaj torej zvemo iz teh papirjev? Začnimo kar na severu.

Trentarje in Sočane je italijanska vojska z njih kozami in ovčami vred izgnala proti Bovcu. Tu so dočakali povratek, bovško polje pa ni nikdar prej videlo toliko drobnice. Če so kje bili in so še reveži ob Soči, so to Trentarji in Sočani.

In vendar! V arhivu karabinjerjev XI. armadnega zbora (fasc. 203, poročila 13-44 — 1941) je ohranjen dopis karabinjerske postaje Bovec (23. IV. 1941), ki nam pripoveduje, da so 8. aprila proti 19. uri neki črnosrajčniki, 3. bataljon črnih srajc »Monviso« (II. alpska grupa »Valle«) med pripravo za izselitev ukradli kožo bratom Kvas, ocenjeno na 140 lir. Dalje, od 9. do 13. aprila so v Trenti vdrl v stanovanje Katarine Zovč in odnesli namizno garnituro, vredno 300 lir. Na Logu v Trenti so iste dni pokradli Alojzu Kravanju 8 kokoši, Antonu Zovču meso in drugo. Pri-pomba 11. maja 1941 dodaja: »3. bataljon črnih srajc vse zanika.« — In pri tem je ostalo! Slovenec Trentar je ostal v fašističnih očeh lažnik.

Ali to ni bilo vse! Trentarji vam povedo, da ni bilo hiše, iz katere ne bi bili kaj odnesli, kjer ne bi bili kaj razbili. To mi je izpričal sicer šele 1948. leta sedaj že mrtvi gorski vodnik Tožbar mlajši. O tem ni dokumentov, jaz pa mu verjamem, ker je bil resnicoljuben kot skale naših gora.

Nikakih podatkov nimamo iz Kobariškega, Tolminskega, Cerkljanskega, iz Idrije. Le za vasico Kluže zvemo (Grahovo, fasc. 1007/mapa III), da so karabinjerji Tolmina 6. junija sporočili, da so samo enemu človeku odnesli vrednost 2605 lir. Najbolj obširni so podatki iz Baške grape, prav iz Grahovega in okoliških vasi, a še ti so pomanjkljivi.

Arhiv karabinjerjev v Grahovem (fasc. 1007 s tremi mapami) nam je ohranil ukaz generala Danionija, poveljnika G. a. f. (Guardia alla frontiera), italijanskih graničarjev, z dne 8. aprila 1941. V njem ukazuje, da je treba poskrbeti za privatno lastnino civilnega prebivalstva zaradi izselitve. Isto je sporočilo tudi poveljstvo karabinjerjev iz Čerknega podrejenim postajam. Ta poveljstva so torej zaukazala, kar je zaukazal že imenovani general Ambrosio, poveljnik II. armade: spoštuj lastnino in osebe! Ali...

Dodajmo tu še nekatere omejitve glede preselitve. V grahovskem arhivu najdemo podatke, da so izvzeli cestarje. V arhivu inženirskih čet XI. armadnega zbora (Genio fasc. 924) najdemo dopis poveljstva II. armade-intendance z dne 9. IV. 1941, da ostanejo na mestu delavci električnih central Tolmin, Bovec, Mangart, Podmelec, prav tako poštne osebe; vendar so tu izvzeli »drugorodce« — Slovence kot nezanesljive. Dopis je najbrž prišel prepozno.

Poveljstvo karabinjerske postaje Grahovo je sporočilo, da so selitev začeli 8. aprila, končali pa 10. aprila, da je iz Grahovega odšlo 3400 ljudi s štirimi vlaki. Že dan nato so iz Čerknega odposlali telefonično sporočilo, naj selitev ustavijo. Vendar so se ljudje vrnili šele 26. aprila 1941.

Kaj se je v tem času dogodilo na njih domovih, o tem nam kratko poroča tudi arhiv inženirskih čet XI. armadnega zbora (Genio fasc. 873/3. mapa). Obtožena je bila 15. četa minercev, češ da je kradla v naselju Zarakovec in sedemnajst družin oškodovala.

Preiskava pravi, da so vojaki sicer zaklali nekaj telet (tri), popili 20 litrov vina in odnesli nekaj slanine, ali dodaja: vsi vojaki, ki so jih zaslišali, zagotavljajo, da niso bili udeleženi pri tatvini. Poveljstvo 6. bataljona (2. inženirski polk), v katerega sestav je spadala 15. četa, dodaja: izključujemo, da bi bili vojaki kradli. — Preiskava se je tu vlekla do avgusta 1941, nato pa padla v vodo.

Poročniška karabinjerska postaja Čerkno je že 13. aprila 1941 ukazala preiskavo v krajih Spodnja Trebuša, Šentviška gora, Podbrdo in Grahovo. 20. aprila je ukazala podrejenim karabinjerskim postajam, naj ugotove vsaj vojaške oddelke, ki so bili v tistih vaseh.

Zdi se, da je bil grahovski karabinjerski poveljnik brigadir Michele Lozupone kar moč na mestu. Virgel se je na delo in kmalu je sestavil popis vseh vasi in naselij svojega področja, vsako zase. Najvišja ohranjena številka je št. 28. Ohranjene so pa nam le številke: 16, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 25 in 28. Mogoče jih je bilo več!

Po teh poročilih je bilo samo v Grahovem (št. 22) 48 družin oškodovanih, po drugem, dodatnem seznamu, celo 52. V Kneži 14, Temljinah 9, Loje-Lisca 10, Podbukovo 5, Koritnica 42, seznam pa ni popoln. Nemški Rut-Grant 41, Obloke 44, Zarakovec 17 družin. Nekatere teh vasi so naselja, kjer je malo hiš in družin, torej so bili vsi ljudje prizadeti.

Dodajmo nekaj podrobnih podatkov iz teh poročil. O samem Grahovem pravi, da so bili tam vojaki 3. alpskega bataljona »Valpellice« od 8. do 10. aprila, črne srajce 38. bataljona »Asti« od 7. do 9. aprila; ves čas 3. četa 45. bataljona T bis (zaledna enota za varstvo železnice) in še vojaki za rekvizicijo živine. Poročilo nadalje pravi: »Ni mogoče izvzeti vojakov, da niso odgovorni za tatvine. Še posebno velja to za črne srajce, ki so zasedle večino stanovanj... V mnogih so se obnašali

prav vandalsko. Vse so poškodovali, kar je bilo tam. Večino oken in vrat so razbili, razrezan krompir leži pod nogami, prav tako koruza, moka in drugo, vse premešano s slamo, na kateri so spali.« Ti sploh ne poznajo discipline, vojaki alpinci so vsaj pri vsej disciplini, disciplino kršili in se posamič udeleževali rop in tatvin. Nič boljši niso bili vojaki za varnost železnic, oddelki za popis živine pa so bili sploh brez oficirjev. Pri klanju prašičkov, kozličkov, kokoši je bila udeležena vsa vojska.

Popis prijavljene škode obsega vse možno, ne le hrano in obleko, tudi orodje. Stvari, ki jih vojak ne more uporabljati: žensko perilo, blazine, prešite odeje, skleda, krožnike itd.

V Kneži so bili alpini 75. artilerijske čete, četa alpinov »Valpellice«, v kilometer oddaljeni Ilovici pa črne srajce 34. bataljona »Aosta«. Ta je 10. aprila odšel v Ilirsko Bistrico. Kaj so pustili za seboj? »Vse ključavnice in vrata so razbita, poznajo se sledovi bajonetov. Poškodovana so okna, oprema. Odnegli so vse, kar se da odnesti. Tako so Jožefu Kuštrinu iz Kneže št. 12 odnesli liter laka, dva litra petroleja, karbidovko, meden kotliček, pocinjen vrč, štiri pare očal, dve kapi, hrano, osem kokoši in prašiča. Ocenjena škoda 1920 lir; če je kaj dobil, ne vemo. Po drugih prijavah najdeš zrcala, kovčke, lisičje kože, blago za ženske obleke.

V Podbukovem je bilo pet stanovanj popolnoma izropanih. Krivci, črne srajce, so si v noči od 8. na 9. april, takrat, ko so »kolegi« bežali iz Cerknega, tu prilastili celo ženske čevlje, bluže, moške kravate itd.

Trgovino Brovč iz Koritnice so temeljito izpraznili: pobrali so 31 steklenic žganja in likerjev, 15 škatel marmelade in pralnega mila »Adria«. V Koritnici niso prizanesli zadrudni mlekarji; zginil je del posnemalnika, termometer, baktometer in tako dalje.

V Nemškem Rutu in Grantu najdemo v popisu tudi zlate prstane, verižice itd., od vasi do vasi.

Glede Grahovega pravi brigadir Lozupone, da je moral sam gledati, kako je v »vsaki kuhinji gorel ogenj, kjer so vojaki kuhali, pekli kokoši in prašičke...«. Žal je nadaljevanje raztrgano. Zadnja ohranjena prijava naselja Zarakovec dodaja brigadirjevo pripombo: »Absurdno je misliti, da bi bili civilisti kradli, ker jih ni bilo; absurdno je tudi misliti, da niso tega storili vojaki, ker so ti bili tu.« Edini, dodajmo mi.

V arhivu Visokega komisarja (fasc. 1 a/I, 8. ovoj) najdemo poročilo karabinerske grupe Ljubljana — civilnih karabinerjev (XIV. bataljon, Milano od 17. II. 1942, št. 84/6), ki pravi, da je imel bataljon 9. aprila 1. četo v Postojni, 2. v Idriji, 3. v Tolminu. 7. aprila da je dobil ukaz za evakuacijo prebivalstva ob meji; ukaz je izpolnjeval do 11. aprila, ko je bila izselitev ustavljena. Iz tega vidimo, da so za evakuacijo le bili odgovorni karabinerji, saj so jih prav za to mobilizirali. Ti so 16. aprila prišli v Ljubljano in tu ustanovili poveljstvo civilnih karabinerjev. Po tem poročilu je bilo v Slovenskem primorju do vključno Postojne, saj je Ilirska Bistrica spadala že pod V. armadni zbor, evakuiranih 13.454 oseb in rekviziranih 9774 glav živine. Od predvidenih 19.000 so vendar dvignili nad 13.000 ljudi na pot. Nimamo podatkov za Reško provinco. K nji sta spadali že deloma Pivka, Ilirska Bistrica, tu pa so predvideli izselitev nad 37.000 ljudi.

Zalostno je bilo takrat v Primorju... Razpad Jugoslavije je vse pretresel, saj je večina ljudstva v tej državi gledala svojo odrešiteljico. Se bolj so bili naši ljudje razočarani nad zadržanjem slovenskih vodilnih ljudi, ki so v Ljubljani sprejeli Italijane in začeli z njimi tesno sodelovanje. Z marsikatero pikro besedo so postregli tiste dni fašisti — češ: Poglejte Ljubljano. Ni trajalo dolgo. Poleti so že tudi Primorci zvedeli za upor, kmalu so se pojavili prvi aktivisti OF, jeseni pa prva partizanska četa. Primorski človek je zadihal, dasi se je zavedal: »Sam moram sedaj napeti vse svoje sile za osvobojenje...«

Iz stare v novo Jugoslavijo

Ob petindvajsetletnici vstaje

IVAN KREFT

Upravičeno smo lahko ponosni na našo revolucionarno preteklost, na tiste velike ljudi, ki so nas usmerjali po poti revolucije. Največji med njimi je bil do razpada Avstrije Ivan Cankar.

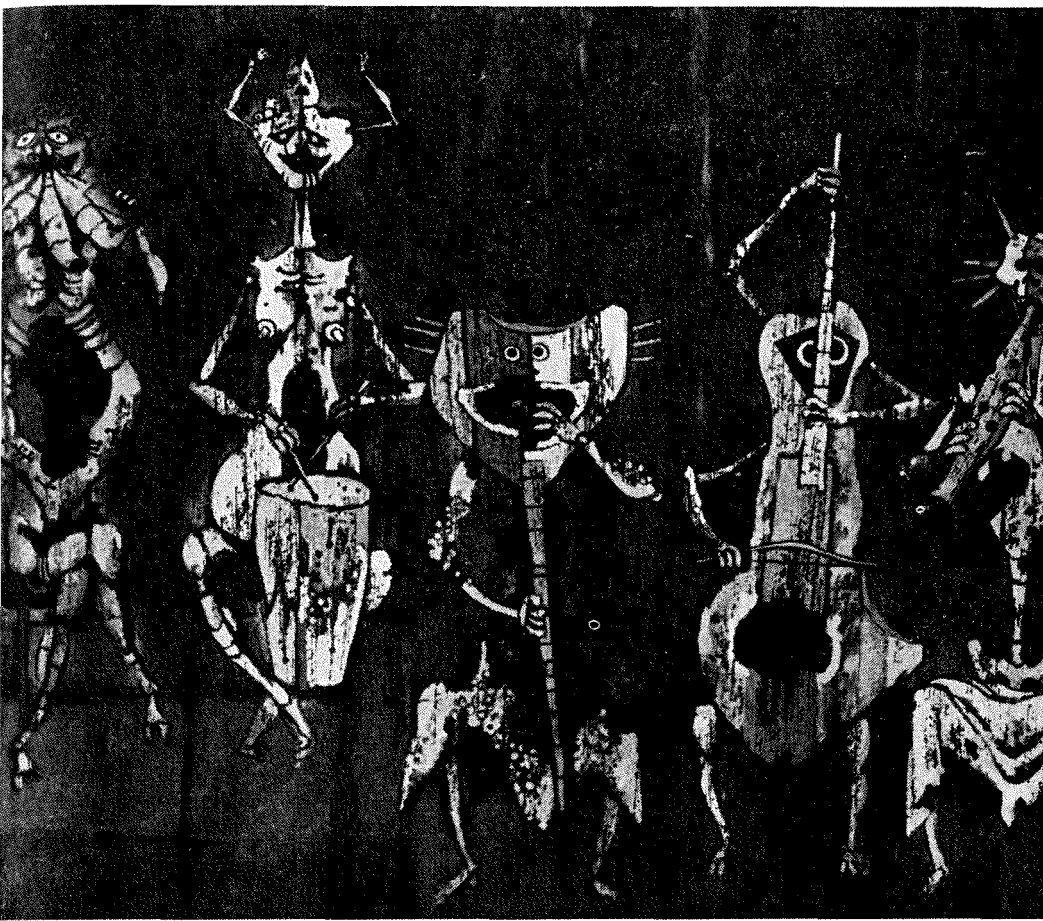
Ivan Cankar je bil tisti naš pisatelj in socialistični politik, ki je najodločneje postavil cilj slovenske politike: združitev štirih sorodnih in enakopravnih narodov Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov v federativno republiko. Ivan Cankar se je tako že leta 1913 izrekel za revolucionarno rešitev slovenskega in jugoslovanskega vprašanja. Kljub temu jasnemu spoznanju Ivana Cankarja so bile revolucionarne sile jugoslovanskih narodov ob koncu prve svetovne vojne brez pravega vodstva, tako da so o načinu združitve in notranje ureditve nove države Jugoslavije odločale predvsem zmagovite antantne sile v skladu z razrednimi interesi domačih jugoslovanskih buržoazij.

Z razvojem imperializma se je pritisk nemškega in madžarskega vladajočega razreda v Avstro-Ogrski večal, z njim pa se je večal tudi odpor narodov, ki jih je Avstro-Ogrska zatirala.

Spomladi leta 1918 se je začelo v znamenju majniške deklaracije močno gibanje, ki je zajelo tudi slovenske vojake v Judenburgu, Radgoni, Muravu in drugod. To revolucionarno vrenje je pospešil še močan vpliv zmage oktobrske revolucije v Rusiji ter revolucionarni spopadi na Madžarskem, v Nemčiji ter drugod. V Sloveniji se je v takem položaju poleg JSDS celo SLS izjavila proti monarhiji. Delavstvo je šlo na ulice in je zahtevalo, naj dobi nova jugoslovanska država socialistično vsebino. Izbruhnile so velike stavke in spopadi, tako tudi v Ljubljani na Zaloški cesti. Buržoazija je bila ogrožena. Pomagala si je z Obznano in z Zakonom o zaščiti države, z njima so postavili revolucionarno delavsko gibanje izven zakona. Vsi ti ukrepi so zadeli predvsem KPJ, ki je imela v skupščini 58 poslancev (enemu mandat ni bil potrjen). Za razmerje sil v skupščini je značilno predvsem glasovanje za vidovdansko ustavo, saj je dobila le 13 glasov večine. Z izjemo Slovenije so Jugoslavijo sestavljala nerazvita področja; ta so zaradi opustošenja med prvo svetovno vojno zdrknila na še nižjo gospodarsko raven. Tuj kapital in nerazvita buržoazija sta skušala izvreči iz zaostale dežele kar največji dobiček. V rudniku Bor so francoski kapitalisti vloženi kapital amortizirali že v prvem letu. Tudi Angleži so zelo donosno vložili svoje funte v rudnika Mežico in Trepčo, Nemci pa v Trbovlje in KID (Kranjska industrijska družba), Švicarji v hidrocentralo Falo in tako dalje. Tudi na vasi so se razvijale skrajno ostre oblike izkoriščanja, zato je prišlo na boben veliko malih kmetov tudi v Sloveniji. Ob meji so posestva takih kmetov kupovali predvsem Avstrijci.

Tuji kapital je večji del svojih dobičkov odnašal v raznih oblikah v tujino, domača buržoazija pa je del svojih dohodkov trošila v neproduktivne namene.

Tuji kapital je prodiral k nam v razmerah, ki so bile za eksploatacije izredno ugodne. Tako so na primer v Mariboru, potem ko so naleteli na odpor klerikalnih veljakov v Pomurju — postavili tekstilno industrijo s preseljenimi starimi stroji iz Avstrije in Češke, vendar so ti, že amortizirani stroji, zaradi nizkih mezd prinašali velike dobičke. Tako je postajala Jugoslavija ekonomsko zmerom bolj odvisna. Nacionalne buržoazije so v medsebojnem boju iskale podporo v tujini. (Pavelić in Maček pri Mussoliniju, Korošec pa v Vatikanu.) Nacionalni spopadi so na široko odprli vrata tujemu vmešavanju, in sicer z vsemi sredstvi. Nasprotja med delavskim gibanjem in vladajočim razredom so se neprestano zaostrovala. Pod režimom Pašića-Prebicevića je Orjuna 1. junija 1924 organizirala pohod na Trbovlje. Reakcionarni politični sistem je postajal v Jugoslaviji vse bolj nevzdržen, revolucionarno-demokratska rešitev pa toliko nujnejša. Zaradi uboja Radića in drugih hrvaških poslancev v parlamentu 20. junija 1928 je izbruhnila huda kriza beograjskega režima. 27. junija 1928 je dr. Korošec sestavil vlado, a to je 6. januarja 1929 zamenjala monarhistična vojaška diktatura. Toda tudi ta diktatura kljub krvavemu obračunavanju z delavskim gibanjem in Komunistično partijo, kateri so pobili voditelje, med prvimi 25. aprila 1929 pri Sv. Duhu na Ostrem vrhu Djura Džakovića, ni mogla stabilizirati režima. Dne 3. septembra 1931 je kralj oktroiral ustavo in 8. novembra so bile razpisane IV. državnozborske volitve. Čeprav je bila Partija

France Mihelič: Muzikanti, 1958, gvaš

razbita in ni mogla učinkovito poseči v volilni boj, je pozvala delovno ljudstvo k aktivnemu bojkotu volitev, ki so jih priredili samo za Živkovićevo stranko.

Po volitvah se je začelo obdobje, v katerem narašča boj ljudskih množic za rešitev političnih, ekonomskih, socialnih in drugih vprašanj. Ta boj je zavzemal vedno večji obseg, z njim pa je rasel tudi vpliv Komunistične partije.

Dne 1. decembra 1932 je izšla prva številka revije Književnost, pri nji so sodelovali Edvard Kardelj, Boris Kidrič in drugi. Prav tako je to leto začel izhajati ilegalno Rdeči prapor, slovenski organ KPJ s prilogo Proletarka, glasilom revolucionarnih žena. Junija 1933 je izšla prva številka Celice, organizacijskega vestnika KPJ — pokrajinskega komiteja za Slovenijo. V tem letu je bila ustanovljena tudi založba ekonomska knjiga Enka. Pod pritiskom ljudskih množic so spodleteli poskusi, da bi uvedli fašizem. Poglavitna sila revolucionarnega demokratičnega gibanja pa je bilo slej ko prej delavsko gibanje in njegova prednja straža — Komunistična partija Jugoslavije; ta je začela pridobivati tudi večji ugled pri mednarodnem proletariatu. Aprila 1934 so komunistične stranke Jugoslavije, Avstrije in Italije podale izjavo o skupnem stališču do slovenskega vprašanja. Izrekle so se za neodločbo do odcepitve od imperialističnih držav in za podpiranje boja za združitev slovenskega naroda.

Za nadaljnji razvoj partijske organizacije in revolucionarnega gibanja v Sloveniji je bila velikega pomena pokrajinska partijska konferenca septembra 1934 v letnem škofiškem dvorcu v Goricanah pri Medvodah; te so se udeležili tudi Tito, Kardelj, Kidrič in drugi. Neposredno po tej konferenci 5. oktobra 1934 je začela izhajati v Lendavi Ljudska pravica in postala javen glasnik demokratičnih teženj ljudskih množic, ki so postajale vse bolj aktivne. O tem pričajo dogodki, kakor: spopad med Ljotičevci in protifašisti na Ljotičevem shodu v veliki unionski dvorani v Ljubljani 13. aprila 1935, shod, ki ga je na pobudo partijskega vodstva sklical 31. marca 1935 dr. Jože Vilfan v zvezi z razpisom volitev v državni zbor, predvsem pa volilna kampanja z namenom, da bi združili tiste opozicijske sile, ki naj bi postale temelj za antifašistično gibanje pod vodstvom KPJ z geslom: narodna enakopravnost, kruh, mir, svoboda.

Velik uspeh Partije je bilo antifašistično zborovanje 1. septembra 1935 v Ljutomeru. Na volitvah leta 1936 je v treh občinah Ložu, Starem trgu in Koroški Beli zmagala lista SLF, v 30 % občin pa so zmagale opozicijske liste v povezavi s slovensko ljudsko fronto. V znamenju teh uspehov in v smislu IV. konference KPJ v Ljubljani 24. in 25. decembra 1934 — je bil 18. aprila 1937 v Čebinovem nad Zagorjem ustanovni kongres KPS. Novo vodstvo s Titom na čelu je dobil v tem letu tudi CK KPJ. To vodstvo je uresničilo uspešno povezovanje Partije z delavskim razredom, razširilo je njen vpliv na sindikalne organizacije, pozivalo je revolucionarni boj sindikatov, aktiviziralo je mladino in uveljavilo je močnejši vpliv Partije na vrsto drugih množičnih organizacij, utrdilo pa je vpliv Partije tudi pri kmečkem ljudstvu. To se je po kongresu CK KPS izrazilo v množičnih akcijah, kakor so bili izleti na Tabor nad Ježico, na Stari grad nad Zalogom, nad Ihanom pri Domžalah, predvsem pa pri stavkovnih akcijah, pri katerih so kmetje pomagali stavkajočim s hrano in tudi drugače izražali solidarnost s stavkovnim gibanjem. Med 6. in 9. junijem 1937 je Živkovićevo propagandno potovanje po Sloveniji spravilo na noge velike ljudske množice, site diktature.

Dne 15. junija 1937 je izšel Delavski list, ki naj bi po prepovedi Ljudske pravice, Stare pravde in skupne Slovenske zemlje postal osrednje glasilo ljudskega gibanja pod vodstvom Partije. 3. decembra 1937 ga je režim zatrl. Toda že pred tem je začela 1. avgusta 1937 izhajati tedensko Sobota v Kranju, 21. avgusta pa štirinajstdnevnik Kmečka sloga, vanju sta v glavnem pisala Jože Slak in ing. Janez Marentič.

Močno se je v tem času razširilo solidarnostno gibanje z republikansko Španijo; tam so septembra 1937 ustanovili Cankarjevo četo, številni slovenski prostovoljci pa so bili tudi v drugih enotah, in to od vsega začetka.

Leta 1938 je bilo v Sloveniji več partijskih konferenc, teh se je udeležil tudi Tito. Takoj ko je Nemčija zasedla Avstrijo, je bila konferenca pri Sv. Petru pod Sv. gorami, ki so se je udeležili tudi delegati izven Slovenije, poleti pa je bila partijska konferenca nad St. Pavlom v Savinjski dolini in pri St. Lenartu nad Trbovljami. Po prepovedi Delavskega lista in Glasu delavca sta začela julija 1938 izhajati Tabor kot legalno glasilo in Slovenski poročevalec kot ilegalno glasilo ljudskega gibanja pod vodstvom Partije.

Dne 11. decembra so bile državnozboreske volitve in na njih je doživel Stojadinović hud poraz. Vlado je sestavil Dragiša Cvetković, toda zunanja politika se ni spremenila. Volitve so bile uspeh za našo Partijo, posebno v Prekmurju, kjer je kandidiral Miško Kranjec, v Trbovljah, kjer je kandidiral Lojze Hohkraut, in v ptujskem okraju, kjer je kandidiral Jože Lacko. Pred volitvami so bile demonstracije po vsej državi, zanje pa je dala pobudo Partija ob obisku dr. Beneša.

Dne 3. IX. 1939 je bila v Celju ustanovljena Zveza delovnega ljudstva in novembra izdala propagandni proglas Kaj hočemo, decembra pa brošuro V obrambo demokratičnih svoboščin. Dne 15. decembra 1939 je izšla Nova ljudska pravica.

Ko je bila Jugoslavija že v veliki nevarnosti, je začel režim v Bileci, Lepoglavu, Ivanjici in drugod ustanavljati koncentracijska taborišča za najdoslednejše borce proti fašizmu. Komunistični partiji pa je kljub vsemu uspelo, da je odpor zahodno-orientirane frakcije buržoazije in vojaških vrhov proti pristopu k Hitlerjevemu bloku usmerila v globlje revolucionarno gibanje proti domačim fašistom in proti njihovim tujim zaščitnikom.

Ko je aprila 1941 odpovedalo vodstvo jugoslovanske vojske, je Partija organizirala prostovoljce in njeni predstavniki so bili pripravljeni storiti še več, toda naleteli so na gluha ušesa tako pri ljubljanskem kakor tudi pri zagrebškem vojaškem poveljstvu. Nato je 15. aprila na jugu države najprej kapitulirala vojska

pod komando generala Nedića, potem pa 17. aprila še celotna jugoslovanska vojska. Že 10. aprila je bil pri Trebnjem sestanek članov CK KPS, ki so se vračali kot prostovoljci proti Ljubljani, 27. aprila pa je bila ustanovljena Protiimperialistična fronta. Dne 1. in 2. junija je bila partijska konferenca v Ljubljani, 22. junija je sledila ustanovitev glavnega poveljstva v Ljubljani, potem je sledil odhod političnih in vojaških organizatorjev na teren. Dne 22. julija se je začela splošna oborožena vstaja.

Na zahodnem Gorenjskem so nastale prve partizanske čete, ki so se kasneje združile v Cankarjev bataljon. Vstaja je zajela tudi kamniško področje, na Štajerskem pa je pohorska četa s svojimi akcijami na Pohorju vzbudila preplah med Nemci. Formirale so se tudi že savinjska, celjska in revirska četa, ki je združila trboveljske, zagorske in hrastniške partizane. Tudi na Dolenjskem in na Notranjskem je bilo več partizanskih žarišč. Novomeška, mokronoška, stiška in grosupeljska četa so se decembra 1941 združile v II. štajerski bataljon. Partizansko gibanje v Sloveniji je bilo že leta 1941 zelo konsolidirano in široko.

V Srbiji in na Hrvaškem je okupator sestavljal marionetni »nacionalni« vladil iz reakcionarnih fašističnih elementov, da bi z njuno pomočjo povzročil zmedo ter sovraštvo in pokol med narodi Jugoslavije. Del buržoazije pa je upal, da bo po vojni spet dobil oblast s pomočjo zahodnih zaveznikov v protihitlerjanski koaliciji. Ta del buržoazije, ki ga je predstavljala jugoslovanska vlada v emigraciji, je podpiral četniško gibanje, njemu pa so poveljevali oficirji bivše jugoslovanske vojske. Kakor nedičevci, ljotičevci in ustaši, so si tudi četniki prizadevali, da bi izzvali v deželi državljansko vojno in paralizirali narodnoosvobodilno gibanje. Toda ljudske množice so poslušale glas Komunistične partije in sprejele njeno politiko, metode in organizacijo boja. Boj proti okupatorju je bil uspešen predvsem zaradi pravilne politike in čvrste povezave narodnoosvobodilnega gibanja z množicami ter zaradi sposobnosti vojaško-političnega vodstva; to je uporabljalo in razvijalo spretnost partizanskega vojskovanja oziroma specifično strategijo in taktiko naše vojske; vse to je vplivalo, da so se neprenehoma krepile in se razvijale množične osnove vstaje, posebno v Sloveniji.

Takšna politika je omogočila, da se je narodnoosvobodilna vojska od partizanskih odredov leta 1941 prek proletarskih in narodnoosvobodilnih brigad, nato pa prek divizij in korpusov razširila v jugoslovanskem merilu na nekaj sto tisoč borcev in postala pomemben in izredno aktiven vojaški dejavnik v protihitlerjevski koaliciji. Okupator je bil prisiljen sprejeti boj, ki mu je bil vsiljen na tej novi fronti, in pripeljati divizije z drugih front in iz drugih okupiranih dežel, da bi zadušil oboroženo vstajo jugoslovanskih narodov; ta je bila po svoji razsežnosti in vojaški moči edinstvena v zasužnjeni Evropi in ni samo ogrožala pozicije sil osi na področju Jugoslavije, temveč je opozarjala tudi druge podjarmljene narode na možnost oboroženega boja znotraj Hitlerjevega »novega evropskega reda«.

Demokratske in socialistične težnje delavskih množic so se usrešničevale postopoma z uspehi vstaje in po organih revolucionarne ljudske oblasti — narodnoosvobodilnih odborov. Med vstajo in njenimi zmagami nad okupatorjem ter domačimi izdajalci se je sistem ljudske oblasti, narodnoosvobodilnih odborov, postopoma krepil in širil. Leta 1943 se je narodnoosvobodilno gibanje tudi v mednarodnih odnosih dokončno afirmiralo kot edina sila nacionalnega odpora proti fašističnemu okupatorju in kot edini nosilec oblasti ljudstva v Jugoslaviji. Novi organi oblasti na osvobojenih področjih so bili povezani v enoten demokratičen sistem politične oblasti ljudstva, ki je bil osnovan na načelih federacije enakopravnih narodov, da prinese boljše in srečnejše življenje ljudskim množicam.

Dokončen prelom narodnoosvobodilnega gibanja z begunsko vlado in s silami, ki jih je predstavljala, je postal nujen pogoj, brez katerega ni bil možen razvoj narodnoosvobodilne vstaje, prav tako tudi ne mobilizacija ljudskih množic.

To nalogo so opravili na drugem zasedanju Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ) v Jajcu 29. novembra 1943. leta. Sklepi tega revolucionarnega vrhovnega organa ljudske oblasti so uzakonili nastajanje nove Jugoslavije kot federativne, demokratične države delavskega razreda in delovnih ljudi, države, ki je jugoslovanski družbi zagotovila pot socialističnega razvoja. Ljudska oblast je že med vojno izvedla vrsto družbenih reform, četudi pravno ni spreminjala lastninskih odnosov. S tem, da je dosledno konfiscirala premoženje okupatorjevih sodelavcev in večinoma velike buržoazije, je začela že med vojno praktično uporabljati revolucionarne ukrepe socialističnega značaja. S tem je krepila politično in ekonomsko podlago socialističnih sil v nastajajoči novi Jugoslaviji.

Razorožitev, veliki problem naše dobe

MOSKOVSKI SPORAZUM

Dne 5. avgusta 1963 so predstavniki Sovjetske zveze, ZDA in Velike Britanije podpisali sporazum o prepovedi atomskih poskusov na zemlji, v ozračju, v vesolju in pod vodo. Niso se pa mogli sporazumeti o prepovedi poskusov pod zemljo.

Moskovskemu sporazumu se je kasneje pridružilo okrog 100 držav z izjemo Francije, LR Kitajske in nekaterih drugih manjših držav. Francija ga ni podpisala, ker je prav tedaj z velikanskimi stroški in naporu izdelovala svoje atomsko orožje, ki naj bi ji odprlo vrata v tako imenovani atomski klub in ji prineslo večji ugled in vpliv med zavezniki. Prav tako je v tem času že izdelovala svoje atomsko orožje LR Kitajska, pač v skladu s svojimi veličavimi ocenami vloge, ki naj bi jo igrala v mednarodnem življenju.

Moskovski sporazum je torej nepopoln bodisi zato, ker ne zajema podzemeljskih atomskih poskusov bodisi zato, ker ga nekatere velike države, atomske sile, niso hotele podpisati. Je pa navzlic temu prvi večji uspeh v dvajsetletnih razorožitvenih naporih.

Razume se, da ne gre pripisovati zasluge za ta prvi korak v razorožitvi nekakšni dobri volji atomskih sil; če bi taka dobra volja zares obstajala, prav gotovo ne bi ostalo le pri prvem koraku. Zaslugo za sporazum je treba predvsem pripisati nekaterim objektivnim okoliščinam:

1. pritisku svetovne javnosti, ki je glasno zahtevala, naj nehalo zastrupljati ozračje in zemeljske površine; postalo je namreč jasno, da tako zastrupljanje skriva v sebi velike nevarnosti za zdravje prihodnjih rodov;
2. dejstvu, da imajo atomske sile že danes dovolj atomskega orožja ne samo za medsebojno uničenje, ampak celo za uničenje življenja na zemlji;
3. ugotovitvi, da se sporazumu ni mogoče izogniti pod pretvezo morebitne tajne kršitve sprejetih obveznosti, kajti takih poskusov ni mogoče opraviti v tajnosti.

PODZEMELJSKI ATOMSKI POSKUSI

V Moskvi se o prepovedi podzemeljskih poskusov niso mogli sporazumeti zaradi ameriške trditve, da je poskuse pod zemljo mogoče skriti, ter zahteve, da bi posebne ameriške komisije v Sovjetski zvezi in sovjetske v ZDA pregledovale tista področja, ki bi lahko prišla v poštev za tajne podzemeljske poskuse.

Sovjetski predstavniki odgovarjajo, da te trditve ne držijo, da je tudi vsak podzemeljski poskus mogoče odkriti, pa naj bi ga izvedli v najbolj skitem kotičku sveta. V Moskvi so objavili tudi znanstveno dokumentacijo, ki kaže, da potresomeri zaznamujejo podzemeljsko atomsko eksplozijo vse drugače kot navaden potres, in izjavili so, da so kontrolne komisije nepotrebne in tudi nezaželeni, ker bi se neogibno ukvarjale z vohunstvom.

Koliko so te sovjetske trditve točne, lahko povedo le strokovnjaki. Dejstvo pa je, da je v zadnjih letih Sovjetska zveza napravila nekaj podzemeljskih poskusov

in so jih takoj zabeležile razne zahodnoevropske seizmološke postaje, in po vsej verjetnosti tudi ameriške. V tem pogledu je britansko stališče precej blizu sovjetskega, kajti tudi razni britanski strokovnjaki so mnenja, da podzemeljskih atomskih poskusov res ni mogoče prikrivati. Navzlic vsemu temu ostajajo ZDA pri svoji stari zahtevi po nadzorstvu in sporazuma ni.

V ameriškem stališču pa je še ena slabost, in sicer ta, da ne upošteva politično-moralnega momenta ter pripisuje nasprotniku namene, ki jih ta kratko malo ne more imeti. Zakaj? Pač zato, ker je podzemeljski poskus zapletena stvar, postopek, pri katerem sodeluje na tisoče ljudi; nekdo izmed teh tisočev bi vsekakor spregovoril in vlada, na katero bi padla odgovornost za tajno kršenje mednarodnega sporazuma o tako zelo važnem vprašanju, bi se pred lastnim ljudstvom in pred svetovno javnostjo popolnoma diskvalificirala in onemogočila. Kaj takega ne bi mogla tvegati nobena vlada na svetu in prav zato je jasno, da je tudi vprašanje prepovedi podzemeljskih atomskih poskusov danes za rešitev že popolnoma zrelo. Sporazum o taki prepovedi bi pomenil drugi važen korak na poti k razorožitvi in ustvaril bi pogoje za nadaljnje napredovanje k velikemu cilju splošne in popolne razorožitve.

RAZOROŽITVENA KONFERENCA 18 DRŽAV V ŽENEVI

Leta 1959 so se štiri velike sile sporazumele o ustanovitvi odbora za razorožitev; v njem bi bili predstavniki petih zahodnih držav — ZDA, Britanije, Francije, Kanade in Italije — ter petih vzhodnih držav — SZ, Českoslovaške, Poljske, Bolgarije in Romunije. 1961. leta sta se Amerika in Sovjetska zveza sporazumeli o razširitvi tega odbora s tem, da se mu pridružijo še predstavniki osmih držav, ki niso vezane na vojaške bloke. Te države so: Brazilija, Burma, Etiopija, Indija, Mehika, Nigerija, Švedska, ZAR.

Sestava tega razorožitvenega odbora je vsekakor zadovoljiva, saj vsebuje dragoceno priznanje vloge, ki jo imajo danes v svetu neuvrščene države. Francija, žal, noče sodelovati v odboru in njegova velika slabost je tudi v tem, da v njem ni predstavnika LR Kitajske. Pogoji za delo pa so vendarle dobri in samo pomanjkanje dobre volje velikih sil je krivo, če konferenca, kateri svetovna miroljubna javnost pripisuje velik pomen, katero so ob začetku zasedanj najvišji predstavniki velikih sil pozdravljali s poslanicami, polnimi lepih besed, in kljub pokroviteljstvu Združenih narodov in sedmih letih ni dosegla omembe vrednega uspeha.

To brezuspešno zasedanje razorožitvene konference sedemnajstih držav spet potrjuje, kako nujno je večje popuščanje napetosti v mednarodnih odnosih, da bi se pogajanja o razorožitvi končno premaknila z mrtve točke; kako potrebno je večje medsebojno zaupanje med atomskimi silami in predvsem med SZ in ZDA, ki pa ga je mogoče doseči samo s povsem novimi pogledi na mednarodne odnose, z obojestranskim spoznanjem, da je potrebno miroljubno sožitje, s spoštovanjem neodvisnosti in notranje ureditve posameznih držav ter medsebojno pomočjo.

Sprejem teh načel bi prinesel poživljajočo revolucijo v mednarodne politične in gospodarske odnose, tekma v oboroževanju bi izgubila vsak smisel, stroški za oboroževanje bi prispevali k likvidaciji absurdnega sedanjega stanja, da dve tretjini človeštva trpita lakoto ali pa najhujše pomanjkanje, dasi ni danes nujne naloge na svetu, ki je človeštvo s svojimi fantastično velikimi tehničnimi dosežki ne bi moglo obvladati.

Zakaj pa ne gremo po tej poti? Preprosto zato, ker so na delu mračne, nazadnjaške, sebične sile, ki gledajo samo nazaj, ki sanjajo o svetovnem gospostvu, ki hočejo z orožjem ali z grožnjo orožja ohraniti svojo oblast in privilegije, slepe pred tem, da je taka politika nevarna za ves svet.

DRUGI IN TRETJI KORAK NA POTI K RAZOROŽITVI

Ženevska razorožitvena konferenca ima pred seboj, vsaj za sedaj, dve vprašanji, ki sta zreli za rešitev: prepoved podzemeljskih atomskih poskusov in prepoved o širjenju atomskega orožja.

Kako je s prvim vprašanjem, smo že omenili. Očitno je, da danes tudi najbolj nezaupljiva atomska sila brez strahu podpiše tako pogodbo; nihče je ne bi mogel prekršiti, ne da bi ga takoj odkrili in razkrinkali.

Bolj zapletena je zadeva s širjenjem atomskega orožja, čeprav niti tu ni kakšnih bistvenih zaprek.

Kar se tiče Sovjetske zveze, so stvari jasne. Ta ne daje atomskega orožja nobeni izmed držav članic Varšavskega pakta in nobena izmed teh niti ne misli na možnost, da bi sama ali s pomočjo Sovjetske zveze izdelovala atomsko orožje. Ta trditev je kategorična in brez pridržkov preprosto zato, ker kakšnih izjav v nasprotnem smislu ni bilo doslej slišati niti iz najbolj zagrizenih konservativnih zahodnih krogov.

Drugačen je položaj v ZDA. Res je sicer, da so tudi ZDA pred lastnimi zavezniki dobro varovale svoje atomske tajnosti. Znano je ogorčenje Francije, ker ni mogla dobiti niti iz ZDA niti iz Britanije najmanjšega podatka o tehniki pri izdelavi atomskega orožja. Vse je morala proučiti sama, to pa jo je stalo velikanskega denarja in mnogo časa ter še danes išče tehnične rešitve, ki so jih v ZDA in v Britaniji že davno našli.

V Franciji in v večini držav-članic Atlantskega pakta so sicer skladišča atomskega orožja, toda to orožje je pod ameriškim nadzorstvom in v primeru vojnega spopada samo ZDA lahko odločijo, če ga je treba uporabiti ali ne.

To stanje je eden izmed povodov sedanje krize Atlantskega pakta. Zahodna Nemčija zahteva namreč drugačen odnos do tega atomskega orožja. Bonnskim politikom ni dovolj, da imajo na svojem ozemlju skladišča atomskih bomb pod ameriškim nadzorstvom, temveč hočejo dobiti pravico, da tudi oni držijo svoj prst na atomskem sprožilcu, to pa bi praktično pomenilo, da se bonnska armada dokoplje do atomskega orožja pod krinko tako imenovane večstranske atomske sile Atlantskega pakta.

Razprava na ženevski razorožitveni konferenci o neširjenju atomskega orožja se je zataknila prav tu in se ne gane z mesta.

Sovjetska zveza se naslanja na resolucijo generalne skupščine Združenih narodov in zahteva prepoved, da bi dajali atomsko orožje drugim državam bodisi neposredno bodisi posredno, prek tretjih sil ali prek vojaških paktov, medtem ko ameriški načrt o večstranskih atomskih silah odpira Zahodni Nemčiji možnost, da po ovinku dobi atomsko orožje.

To pa je kamen spotike. Ameriški predstavnik izjavlja, da je glavni namen Sovjetske zveze oslabiliti Atlantski pakt, da ZDA ne bodo podpisale nobenega sporazuma, ki bi pomenil kakršnokoli grožnjo za atlantsko zavezništvo in da ustanovitve večstranske atomske sile pakta ne pomeni širjenje atomskega orožja. Rusi odgovarjajo, da gre tu za prikrit poskus oborožiti Bundeswehr z atomskimi bombami, vendar pa tega ne bodo nikdar dovolili.

BONN ZAVIRA RAZOROŽITEV

Spor je torej okrog Zahodne Nemčije, kajti če bi se v Bonnu dejansko odrekli atomski oborožitvi, bi ženevska konferenca storila nedvomno korak naprej. Bonnska vlada sicer skuša zamešati karte, Erhard govori o miru, o razorožitvi in pravi celo, da Zahodna Nemčija sploh noče atomskega orožja; vse skupaj pa ni

nič drugega kot pesek v oči. Vsakikrat namreč, ko se zdi, da bodo zahodne sile v čem popustile ali pa so pripravljene na določene razorožitvene sporazume, se polasti bonnskih državnikov prava panika. Česa se v Bonnu tako boje?

Zahodnonemška vlada že celih 17 let razglša, da je zedinjenje obeh Nemčij in Berlina osnovna naloga, iz katere mora izhajati vsa njena zunanje-politična dejavnost. Zedinjenje obeh Nemčij pa je mogoče uresničiti, pravijo v Bonnu, po eni sami poti: prisiliti Sovjetsko zvezo, od katere naj bi bilo po bonnskem mnenju odvisno vse, da popusti. Bonn je torej za tekmo v oboroževanju in njegov račun je takle: oboroževanje je za Sovjetsko zvezo neprimerno težje breme kot za zahodni svet, ker je manj razvita in mora dajati v primerjavi z zahodnimi državami za oboroževanje precej večji del svojega nacionalnega dohodka. Oboroževanje tako preprečuje njeno gospodarsko rast, omejuje povečanje ljudskega standarda; če jo bomo prisilili — dopovedujejo v Bonnu — na vse večje oboroževanje, bo to končno povzročilo nezadovoljstvo in upor ljudstva. Skratka, nastalo bo stanje, v katerem bo Moskva morala popustiti in dovoliti Bonnu, da se polasti Vzhodne Nemčije ter pristati glede Poljske na drugačno mejo, kot je sedaj, na Odri in Nisi.

Seveda ni mogoče trditi, da so vse članice Atlantskega pakta navdušene nad to bonnsko politiko, to pa je tudi eden izmed vzrokov sedanje krize v paktu. Toda Bonn vztraja pri svojem in izjavlja ob vsaki priložnosti, da je vsako popuščanje napetosti med vzhodom in zahodom mogoče le za ceno predhodne nemške združitve, seveda po njegovem receptu.

Taka politika sili Bonn tudi na dejavnost, katere cilj je večanje mednarodne napetosti, na prestanu dokazovanje nevarnosti nekakšnega napada z vzhoda, na protikomunistično gonjo, na odpor proti vsakemu sporazumu o razorožitvi, na iskanje poti, po kateri bi prišel do atomskega orožja, na negativno ocenjevanje akcije neuvrščenih držav itd. Pač zato, ker bi popuščanje napetosti z vsemi njegovimi posledicami pomenilo propad 17-letne bonnske politike s postojank sile in bi se tedaj pokazalo, da je edina realistična pot k nemški združitvi postopno zблиževanje obeh delov dežele; začelo pa naj bi se z ustanovitvijo konfederacije, kot jo predlaga Nemška demokratična republika.

ZAKAJ JE RAZOROŽITEV NUJNA?

Razume se, da so še druge sile, ki zagovarjajo oboroževanje; dovolj je pomisliti na velikanske dobičke, ki jih pospravljajo fabrikanti orožja. Kljub temu odporu pa na splošno in popolno razorožitev danes nikakor ne gledamo le kot na nekakšno plemenito, a skorajda neuresničljivo željo. Sile miru so danes v svetu izredno močne in z njimi morajo računati tudi najbolj zaslepljeni nasprotniki novih odnosov v svetu.

Nekateri izmed teh dejavnikov, ki silijo k razorožitvi, so čisto tehnične, objektivne narave. V dosedanjih vojnah je tisti, ki jih je povzročil, vedno računal na zmago. Nova vojna, ki bi bila neogibno atomska, pa zmage ne bi prinesla nobenemu in ne bi bila nič drugega kot nedopovedljiva svetovna katastrofa, posledica človeške slepote.

Vztrajanje pri oboroževanju prinaša končno tudi nevarnost, da bi vojna izbruhnila po nesreči. Kako bi se mogla zgoditi taka nesreča, je dokaj jasno: rakete z atomskimi glavami so pripravljene na izstrelitev, letala z atomskim orožjem neprestano krožijo po zraku, podmornice z atomskimi raketami križarijo po oceanih in povsod je usodna odločitev praktično v rokah dveh, treh oficirjev. Čisto

po nesreči ali po pomoti lahko izbruhne požar, ki ga direktni »rdeči telefon« med Kremljem in Belo hišo po vsej verjetnosti ne bi mogel več pogasiti...

Absurdnost sedanjega stanja dokazujejo dalje tudi sredstva, ki jih požira oboroževanje, saj bosta letos samo Amerika in Sovjetska zveza dali za oboroževanje precej nad 100 milijard dolarjev.

Objektivni pogoji, ki zahtevajo razorožitev, seveda ne bi bili zadostni, če jih ne bi spremljale zahteve najširših množic, da je treba tej tekmi napraviti konec, da je treba preprečiti katastrofo in da je treba fantastično velikanska finančna sredstva, ki gredo za oboroževanje, posvetiti plemenitejšim namenom.

USPEHI V RAZOROŽITVI NISO ODVISNI SAMO OD VELIKIH SIL

Rešitev razorožitvenega vprašanja torej ni odvisna samo od velikih sil, dasi je vloga teh izredno velika. Toda odgovorne so vse, večje in manjše države in ni slučajno, da so o potrebi razorožitve in obrambe miru toliko govorili celo na lanskem vatikanskem koncilu. Zdi se, da se tudi cerkveni dostojanstveniki končno začnajo zavedati nevarnosti in odgovornosti.

Na beograjski konferenci nevezanih držav leta 1961 je predsednik Tito zelo poudarjal potrebo prispevka nevezanih držav v naporih za razorožitev. Opozoril je, da moramo odslej ta problem drugače obravnavati, se pravi, da moramo doseči široko in aktivno sodelovanje tudi tistih držav, ki niso vključene v oboroževalno tekmo in doslej niso sodelovale v pogajanjih o razorožitvi.

Ta vloga neuvrščenih držav se je kasneje dejansko uspešno uveljavila, tako v delu generalne skupščine kot na konferenci osemnajstih držav v Ženevi.

Tri leta kasneje je kairska konferenca nevezanih držav zavzela nova konstruktivna stališča in ocenila razorožitev kot enega izmed temeljnih problemov sodobnega sveta.

SVETOVNA KONFERENCA O RAZOROŽITVI

Resolucijo o svetovni konferenci za razorožitev so izglasovali na 20. zasedanju generalne skupščine ZN novembra preteklega leta. Konferenco naj bi sklicali najkasneje do leta 1967.

Zelo značilno je, da so nekatere zahodne države glasovale za to resolucijo nekako proti svoji volji, ker pač niso mogle storiti drugače, da se ne bi kompromitirale pred svetovno javnostjo. V zadnjih dvajsetih letih so o taki svetovni konferenci večkrat govorili in tem silam je uspelo pobude zavrniti pod pretvezo, da široka konferenca ne bi bila učinkovita, da ne bi bila primerna za pogajanja, da bi bilo treba prej ustvariti ugodnejše mednarodno ozračje itd. Lani pa s takimi pretvezami zaradi velikanskega pritiska svetovne javnosti že niso mogle več na dan in ideja o svetovni razorožitveni konferenci je prodrla. Seveda bi bil vsak pretiran optimizem nesmiseln, toda delni sporazumi so mogoči, zgovorno pa je samo dejstvo, da je do takega sklepa sploh prišlo.

Jugoslavija je že maja 1965 na zasedanju Komisije ZN za razorožitev izrazila prepričanje, da bi bila za doseg takšnih ali drugačnih sporazumov o razorožitvi najbolj primerna prav taka mednarodna konferenca, na katero bi povabili vse države. Na konferenci bi obenem pregledali dosedanja prizadevanja ter dali trdnjše in jasnejše smernice za nadaljnje delo v prizadevanjih za splošno in popolno razorožitev.

Sovjetska zveza in Amerika sta se tudi sporazumeli o nekaterih razorožitvenih ukrepih, na primer: da ne bosta pošiljali atomskega orožja v vesolje in bosta nekoliko zmanjšali proizvodnjo surovin za izdelavo atomskih bomb. Temu zadnjemu sklepu se je pridružila še Britanija, kakšne posebne vrednosti pa nima. Vse tri države imajo namreč atomskega eksplozivnega materiala več kot dovolj in bi tudi brez sporazuma svojo proizvodnjo znižale.

Sovjetska zveza je dala kot osnovo za razorožitvena pogajanja celo vrsto predlogov, ki pa so jih ZDA zavrnila, češ da so v nasprotju z interesi ZDA; pri tem se niso niti potrudile, da bi bile to svojo trditev podkrepile z argumenti. Zavrnitev posameznih predlogov so ZDA tu pa tam opravičevale le s splošno oceno, da bi njihovo sprejetje omajalo sedanje vojaško ravnotežje med Vzhodom in Zahodom v škodo zahodnih sil.

Razume se, da so tudi ZDA pripravile svojo listo razorožitvenih predlogov, vendar pa jih je Sovjetska zveza prav tako zavrnila, saj so v sedanji obliki zares težko sprejemljivi kot osnova za pogajanja. Številni opazovalci so celo mnenja, da so bili predlogi nalašč pripravljeni tako, da bi jih nasprotna stran morala zavrniti. Naj navedemo kot primer dva izmed teh predlogov: ZDA so za preprečitev širjenja atomskega orožja, toda hkrati hočejo razdeliti atomsko orožje nekaterim članicam vojaškega Atlantskega pakta. ZDA dalje predlagajo uničenje ameriških bombnikov B 47 in sovjetskih TU 16, izdelanih za prevoz atomskega orožja. Predlog pa je malo pomemben, ker sta oba tipa letal že zastarela in so jih začeli izločati iz uporabe.

Kot rečeno, je bil moskovski sporazum iz leta 1961 o prepovedi atomskih poskusov na zemlji, v vodi in v ozračju prvi resnejši korak k razorožitvi.

Drugi korak bi moral biti sporazum o prepovedi podzemeljskih atomskih poskusov in upravičeno upamo, da se bodo na ženevski razorožitveni konferenci o tem končno le sporazumeli.

Tretji, prav tako lažje uresničljiv korak bi morala biti prepoved o širjenju atomskega orožja.

Vse to bi odprlo pot k novim pobudam, na primer k sklenitvi sporazuma o nenapadanju med Atlantskim in Varšavskim vojaškim paktom ali pa celo k likvidaciji teh paktov, o katerih tudi razne zahodne sile izjavljajo, da so zastareli. Sovjetska zveza je že povedala, da bo takoj razpustila Varšavski pakt, če bi na Zahodu storili isto z Atlantskim.

Popolnoma uresničljivi so dalje predlogi nevezanih in manjših držav o brezatomskih conah.

Poljska že od leta 1957 zahteva ustanovitev brezatomske cone v osrednji Evropi. Zajela naj bi obe Nemčiji, Poljsko in Češkoslovaško. Pred dvema letoma so Poljaki svoj načrt izpopolnili s predlogom o zamrznitvi atomskega orožja na tem področju. Značilno je, da je najbolj odločno odklonila ta poljski načrt Zahodna Nemčija, čeprav neprestano izjavlja, da se ne poteguje za atomsko oborožitev in da se za vedno odreka uporabi sile za uresničitev svojih zahtev. Kako naj si torej razlagamo to bonnsko zavračanje poljskega predloga? Pač kratko malo z ugotovitvijo, da igra Bonn v tem pogledu dvojno igro.

Skupina afriških držav se že od leta 1961 zavzema, da bi razglasili celotno Afriko za neatomsko cono. Generalna skupščina je ta predlog tudi sprejela, toda akcija vse do danes ni pripeljala do nobenega uspeha.

Isto velja za Latinsko Ameriko.

Naj omenimo končno še vprašanje prepovedi uporabe atomskega orožja. Na pobudo Etiopije, ki so se ji pridružile še druge države, je generalna skupščina leta

1961 izglasovala deklaracijo o prepovedi uporabe takega orožja. Žal je proti resoluciji glasovalo 20 zahodnih držav; končno pa je tudi soglasno sprejeta resolucija generalne skupščine le priporočilo, ne pa obvezen sklep.

Svetovna razorožitvena konferenca se bo torej znašla pred velikimi nalogami in pred veliko odgovornostjo. In to bo veljalo za vse udeležence konference, za predstavnike vseh držav brez izjeme. Pomembno vlogo bodo pri tem imele neuvrščene države že zato, ker ne sodelujejo v oboroževalni tekmi in prav zaradi svoje neuvrščenosti lahko javno nakažejo pot, ki bi peljala iz sedanje slepe ulice, v kateri so se znašla prizadevanja za splošno in popolno razorožitev, čeprav je več kot očitno, da zagovorniki razorožitve, mednarodnega popuščanja in miroljubnega sožitja govorijo danes v imenu velike večine človeštva.

S. V.

Vojna in politika: agresivne in osvobodilne vojne

V tem članku o agresivnih in osvobodilnih vojnah navaja avtor svoje zanimive pripombe k zgodovinski transformaciji znane Klausevitzove teze o vojni kot nadaljevanju politike. Glede na pomen teme in številnost njenih različnih komponent bi radi objavili tudi druga mnenja.

V moderni sociološki in filozofski, v skladu s tem pa tudi vojnopolitični misli vlada, tako bi lahko rekli, pravcata zmeda na področju bistvenega vprašanja vojne in miru — vprašanje odnosov vojne in politike. Se posebej je zanimivo, da ta zmeda ni izključna rezultanta temeljito protislovnih socioloških, filozofskih in vojnopolitičnih orientacij na podlagi popolnoma nasprotnih ideoloških svetovnih razorov oziroma pogledov na vojno in mir.

Tako na Vzhodu kot na Zahodu so mnenja »neenotna«, celo protislovna. Številni zahodni buržoazni pisatelji zagovarjajo stališča, da vojna v sodobnih razmerah — posebno splošna jedrska vojna — ne more biti nadaljevanje politike; številni pa spet vztrajajo pri nespremenjeni veljavi Klausevitzove teze tudi v sodobnih razmerah. Pravijo, da je vojna nadaljevanje politike.

Ceprav so intencije in motivi drugačni, se gibljejo na Vzhodu stališča in mnenja bolj ali manj na istih relacijah. Kitajski teoretiki, pa ne samo ti, odločno zagovarjajo tezo, da je vojna tudi danes kakor »včeraj« nadaljevanje politike. V drugih socialističnih državah pa se znanstvena misel giblje v razponu, ki gre od poudarjanja Klausevitzove teze v njenem etiološkem pomenu prek izražanja dvoma o njeni nespremenjeni znanstveni vrednoti do negiranja takšne njene vrednosti v sodobnih zgodovinskih razmerah.

To bi bila ena izmed značilnosti sodobne znanstvene misli na ključnem področju vojne in miru. Druga značilnost tega stanja je zajeta v dejstvu, da analize odnosov vojne in politike govorijo o vojni kot takšni oziroma o vojni sploh. Trdijo namreč, da vojna je in ni nadaljevanje politike, neodvisno od njene družbene vsebine, to je neodvisno od tega, ali gre za osvajalno ali osvobodilno vojno. Naj

bomo še natančnejši, vojna se ali ne diferencira družbenopolitično, ali pa — če se to dogaja — v tem razumejo ali celo poudarjajo enak odnos osvajalne in osvobodilne vojne do politike. Seveda v tem pomenu, da trdijo ali razumejo, če gre za stališča, ki temeljijo na Klausevitzovi tezi, da so tudi danes osvajalne vojne od začetka do konca nadaljevanje osvajalne politike, osvobodilne vojne pa so v istih razsežnostih in razponih nadaljevanje osvobodilne politike.

Ta drugi problem — problem diferenciranja vojne kot nadaljevanje politike — je glavni predmet naših analiz. Preden pa bomo pisali o njem, je treba poiskati načelen odgovor na vprašanje: ali imajo prav tisti, ki trdijo, da je vojna tudi danes nadaljevanje politike enako kot v preteklosti, ko ta družbeni fenomen ni preživel svoje dobe, ali pa imajo prav tisti, ki trdijo nasprotno — da vojna v sodobnih razmerah ne more biti nadaljevanje politike.

Dejansko je vprašanje, ki zahteva odgovor, precej obsežnejše, kot je videti. Tisto explicite in implicite obsega te protislovne dileme. Če vojna danes ni ali pa sploh ne more biti nadaljevanje politike, kaj so potem sedanje vojne, o katerih vemo, da v bistvu ne morejo biti nič drugega kot politično dejanje? Če je vojna danes logično nadaljevanje politike tako kot v preteklosti, zakaj potem boj za mir, saj bi bil lahko tako samo samo filantropska utopija, brez stvarne osnove v materialni strukturi sodobnega sveta?

Odnos politike in vojne je v bistvu odnos politike in strategije.

Vojna se spočne na področju političnih odnosov, politika jo »rodi«. Ko pa jo »rodi«, postavi strategiji cilje oboroženega boja, v teh pa se v bistvu materializirajo politični cilji vojne v celoti. Razen tega politika teži k temu, da strategiji zagotovi možnosti zmage. Če je tako — tako pa je — potem ne more biti nobenega dvoma o tem, da je vojna tudi danes nadaljevanje politike v luči njenega rojstva na področju političnih odnosov, dalje v luči določanja ciljev subordinirani strategiji in končno v luči prizadevanj politike, da strategiji zagotovi možnosti za dosego teh ciljev (zmage). Toda če gre za agresivno vojno, potem (agresivna) politika v sodobnih zgodovinskih razmerah ni več sposobna (agresivni) strategiji zares tudi zagotoviti pogojev zmage. To potrjuje primer agresivne intervencionistične vojne ZDA v Vietnamu. To prav tako potrjujejo primeri bolj ali manj podobnih vojn od druge svetovne vojne sem (Indokina, Alžirija, Sueška »kampanja« itd.). To potrjuje tudi poraz agresorjev v svetovnih vojnah.

Izhaja torej, da agresivna vojna v našem času, za katerega je — po besedah predsednika Tita — značilno »zgodovinsko prebujanje narodov«, ne more biti več nadaljevanje politike v najbolj bistveni komponenti kompleksa odnosov vojne in politike, komponenti zmage. Zato tudi pravimo, da je vojna zgodovinsko preživeta, da je postala neumestna in tudi nesmiselna — celo neodvisna od orožja, ki ga v njej uporabljajo ali pa bi ga uporabili.

Zdaj bi lahko stvar strnili: nimajo prav niti tisti, ki trdijo, da je danes vojna nadaljevanje politike, pa tudi ne tisti, ki trdijo nasprotno, da to ni. Dejansko, namesto metafizičnega da ali ne je odgovor na vprašanje, ali je (agresivna) vojna nadaljevanje politike ali ne tudi v sodobnih razmerah dialektični odgovor: da in ne. Da v smislu njenega spočetja v naročju politike, v smislu, da ga dirigira politika, in v smislu prizadevanj politike, da zagotovi pogoje za zmago. Ne, ali pa vsaj načelno ne, — ker morebitne izjeme ne morejo spremeniti pravila — v pomenu nesposobnosti osvajalne in agresivne politike, da dejansko zagotovi pogoje zmage.

Za nasprotnimi stališči so po navadi — torej ne vedno — čisto jasne pragmatistične tendence in orientacije, ki so v nasprotju tako z znanstveno resnico kot s

težnjami človeštva po miru. Tako stoji na primer za tezo zahodnih pisateljev, da splošna jedrska vojna ne more biti nadaljevanje politike, težnja, da bi afirmirali omejene in lokalne vojne kot nekakšno logično in umestno nadaljevanje politike. Za kitajsko tezo, da je danes vsaka vojna nadaljevanje politike tako kot prej, pa se očitno skriva obramba stališča do vojne (oziroma do popačeno pojmovane socialistične revolucije), ki bi bila menda izraz in nadaljevanje revolucionarne politike.

Povedali smo, da za metafizičnimi stališči do problema odnosov vojne in politike ne stoji vedno apologetika vojne. Nekdaj je bilo namreč njeno ozadje plačevanje davka preteklosti, to je zaostajanje znanstvene misli za materialno stvarnostjo oziroma preprosto neugotavljanje tistega novega in izvirnega, kar je naš čas vnesel na področje vojne in v njen odnos do politike.

Razen že omenjenega je nova tudi nujnost diferenciranja vojn po družbenem bistvu, če gre za njihov medsebojni odnos s politiko. Kajti za razliko od osvajalne vojne, ki danes ne more več biti nadaljevanje politike v smislu realnih možnosti agresivne politike, da zagotovi pogoje zmage, je osvobodilna vojna tudi v našem času logično nadaljevanje politike od začetka do konca; torej ne samo po tem, da jo osvobodilna politika »rodi«, kot ista politika postavlja osvobodilni strategiji cilje in se trudi ustvariti pogoje za njihovo realizacijo (dotlej je tudi agresivna vojna »logično« nadaljevanje politike), temveč tudi po tem, da je osvobodilna politika resnično sposobna, da tudi v sodobnih okoliščinah res zagotovi pogoje zmage. Potrdilo nam nudi neizpodbitna zmaga osvobodilnih sil v navedenih vojnah, ki so se končale ali z zakonitim in neizogibnim porazom agresorja, ali pa so — kot vietnamska vojna — zašle v slepo ulico s stališča interesov in ciljev agresivne politike in strategije.

Če bi razsojali s stališča formalne logike na podlagi že omenjenega, bi lahko prišli do ugotovitve, da osvobodilne vojne našega časa »rešujejo« Klausevitzovo tezo o vojni kot nadaljevanju politike, to je, da osvobodilna politika našega časa konservira vojno za vse čase, s samim tem pa tudi dezavuirala boj za mir kot realno rešitev in miroljubno sožitje kot zakoniti družbeni imperativ. Toda znanstvena resnica ni bila seveda nikoli na področju formalne logike in metafizične eklektike.

Če in koliko namreč gre za njeno sociološko in filozofsko bisto, ni mogoče niti vojno gledati s stališča kategorij, ki so brez medsebojne zveze, obratno, fenomen vojne moramo opazovati v dialektični povezavi s samim družbenim bistvom, iz katerega se rodi vsaka vojna. Tako gledano nista dve osnovni kategoriji vojne — osvajalna in osvobodilna nič drugega kot lice in naličje enotne družbene medalje. Drugače povedano: ni in ne more biti osvobodilne brez osvajalne vojne. Osvobodilna vojna je samo reakcija na osvajalno vojno in njene konsekvence.

Iz tega izhaja logična ugotovitev, ki pravi: če je materialni razvoj sodobnega sveta odvzel agresivni politiki možnost, da zagotovi agresivni strategiji pogoje za izpolnitev osvajalnih ciljev vojne oziroma je ta razvoj pripeljal stvari tako daleč, da agresivna vojna ne more biti več nadaljevanje politike v smislu možnosti za izpolnitev ciljev takšne vojne — potem so v takšni realnosti naše dobe zajete tudi vse neizogibne materialne predpostavke za izločitev vsake, torej tudi osvobodilne vojne iz življenja mednarodne skupnosti kot odvečnega podaljševanja politike z drugimi, nasilnimi sredstvi.

Očitno je, da je zaradi sedanje neumestnosti in nesmiselnosti akcije (osvajalne vojne) v perspektivi odveč pa tudi nemogoča že sama reakcija (osvobodilna vojna), toda ne samo v nejasni in abstraktni perspektivi! Nasprotno, povsod tam, kjer imperialistične sile niso prav zaradi njene neumestnosti uporabile, denimo, kolonialne vojne, da bi ohranile svoje kolonialne posesti — je namreč tudi v času, v

katerem živimo, izostala njegova antiteza, to je osvobodilna vojna, ki je kot nadaljevanje politike v teh primerih odstopila svoje mesto tako imenovanim mirnim sredstvom boja kot svojevrstnemu in v danih razmerah primernejšemu nadaljevanju politike.

Kot je videti, je ves problem odnosa vojne in politike v naši prehodni dobi v stopnji dialektične mutacije, dialektičnega prehoda iz enega v drugo družbeno stanje. In kot se nikoli v zgodovini konservativne družbene sile niso avtomatsko sprijaznile s tistim, kar nastaja in nosi v sebi prihodnost, tako se tudi danes sile vojne ne morejo z lahkoto sprijazniti z dejstvom svoje družbene preživetosti. Kljub vsemu je tok zgodovine neizprosni. Samo tako in samo s tem je mogoče pojasniti dejstvo, da je iz dneva v dan vse manj tistih, ki si upajo trditi, da bi bila splošna vojna v sodobnih razmerah lahko logično in primerno nadaljevanje politike, pa tudi tistih, ki trdijo, da bi bile lahko to omejene in lokalne agresivne vojne. Še včeraj je takšne vojne vodila na primer Francija v Indokini in Alžiriji. Po grenkih izkušnjah novejši zgodovine vztraja zdaj ista Francija pri preživetosti takšnih vojn in se zavzema na primer za politično rešitev vietnamskega vprašanja. Končno, ali tudi v ZDA ne narašča število tistih, ki jih posebno vietnamski »primer« vse bolj prepričuje, da je kljubovanje osvobodilnim težnjam ljudstva z orožjem — Sizifov delo?

Vse to pa seveda nikakor ne pomeni, da je trden in trajen mir že tu, na doseg. Pomeni pa, da ima sodobni boj narodov za mir trdne družbene osnove v objektivni preživetosti vojne, sožitje kot njegova zakonita alternativa pa stvarno osnovo v dejstvu, da je teza o vojni kot nadaljevanju politike »nasedla« na praktični nesposobnosti agresivne politike in strategije, da bi zagotovili osvajalne cilje vojne. To pa ni niti malo niti nepomembno.

A. G.

Titova vojna pot

Original: Milorad Madić, podpolkovnik, in Milan Kavgić, major: Titovim ratnim putem. Založba Narodna armija, Beograd 1965.

Prevod: U(laga) N(ada): Titova vojna pot. Založba Borec. Ljubljana 1966.

Od tekstov o NOV bo ta knjižica — kar označimo jo s to zmanjševalnico, saj obsega bore 220 strani žepnega formata minus površina 25 posnetkov, medtem ko, vsaj tako se zdi, pomeni NOV pravzaprav neizčrpljivo obdobje — nemara med najbolj tveganimi. Zakaj? Avtorja sta jo sestavila s prav posebnim namenom, kakor pravita v uvodu, »za mladino, ki o vojni in revoluciji nima neposrednih predstav in kateri prav zavoljo tega želita približati Titovo osebnost v osvobodilni vojni.«

Ali sta uspela?

Preden se odločimo za oceno, prelistajmo Titovo vojno pot tako, kakor sta jo v knjigi orisala M. Madić in M. Kavgić!

Pisca sta se odločila za razdelitev te vojne poti na 13 delov in jih naslovila z zemljepisnimi pojmi oziroma z najznačilnejšimi dogodki: V okupiranem Zagrebu in Beogradu, Na osvobojenem ozemlju, Umik iz Užica, V Foči, V zahodne kraje, Daljnosežna predvidevanja, Bitka za ranjence, Na Sutjetski, V vzhodni Bosni, Med delegati AVNOJ, Desant na Drvar, Na Visu, V osvobojenem Beogradu.

Posamezne dele sta še nadalje »razkoščila«; izraz bo kar ustrezal, zakaj nekateri mejniki nosijo zgovorne napise — tja do čistih gesel.

Nekaj primerov: S salvo- na letala, Puška za darilo, Na gorskem konjičku, Partizanski žandarji, Nogavice za bosega tovariša, Izgubljena pečenka, Partizanska torta, Poučite ju!, Pogača v Bradini, Posvet v mlinu, Delili so cigarete, Poročila vsako jutro!, Kava, samo za goste, Poveljevati pomeni predvideti, Prozor (zelo utrjena sovražnikova postojanka) mora pasti!, Ne morem tega narediti niti kot vrhovni komandant niti kot človek, Človek je to, tovariši!, To ne sme biti tako!, Zmaga je v ljudeh, S tovariši iz Srbije, Sestanek s Churchillom,

Tujega nočemo, svojega ne damo! In tako dalje in tako naprej!

Vrnimo se k temeljni nalogi v knjigi Titova vojna pot! Kaj sta avtorja hotela?

»Knjiga je poskus pričarati vojne dni vrhovnega komandanta in čim bliže rekonstruirati njegovo vojno pot, od aprilskih dni 1941 do majskih dni 1945 v Zagrebu.«

Seveda s poudarkom »...v mejah možnosti ter v ustreznem sorazmerju z obsegom narodnoosvobodilnega gibanja in revolucijskega procesa v vseh krajih naše domovine.«

Pa še naprej: »...Knjiga je poskus bralcu neposredno prikazati Titov način poveljevanja bojnim enotam, njegov starejšinski in skrbni odnos do človeka, Titovo žilavost, hrabrost, neizčrpno energijo ter neomajno vero v ljudstvo in v njegove osvobodilne težnje.«

Dosledno tej zastavljeni nalogi oživljata avtorja Titovo nesporno zedinjevanje in usklajevanje vseh revolucijskih sil, tako da so enotno učinkovale na celotnem jugoslovanskem področju. Prav zavoljo tega je v knjigi toliko srečanj: Tito in vojaški poveljniki, Tito in borci, Tito in — ljudje — kjer koli v domovini, skratka; Tito in vsevidlj — živi ljudje med NOV!

Številni citati se kajpak dobesedno ujemajo z ohranjenimi zgodovinskimi dokumenti, objavljenimi zapisi pa tudi z izpovedmi soudeležencev, ki jih avtorja omenjata s priimki in imeni.

Sodeč že po naslovih znotraj 13 delov (obdobji Titove vojne poti 1941—1945), ki so tu pa tam morda nalašč za mladino izklesani, tako da skoraj morajo buri njeno fantazijo, sta avtorja vsekaror uspela.

Učinek izpiljenega berila povečujejo še posnetki — 25 po številu —, kajti izbrani so proporcionalno — nekako po dva na poglavja (del) —, mnogi med njimi pa so že tako domala prešli v zavest celotne živeče generacije — zlasti tisti, ki nekako opredeljujejo posamezna obdobja naše NOV, kot so na primer: Tito v Mliništu, na Visu itd.!

J. S.

Pavle Zidar: Sveti Pavel

Roman. Založba Obzorja, Maribor 1965. 164 strani. Opremil akademski slikar Janez Vidic.

V šolah so nas učili, da je recenzija ali slovensko presoja pač kratka ocena o enem samem knjižnem delu. Potemtakem nekaj preprostega ali skratka — posel, ki ga opraviš kar takole in mimo-grede.

No, kdor se s to rečjo malo dlje ukvarja, se s tako razlago ne bo strinjal. Tudi jaz se ne. Zakaj?

Ceprav je treba presojati le eno (to ali ono) literarno delo, ga vendar ni mogoče prebirati, ne da bi nam misli hkrati uhajale k drugim njegovim, pa seveda tudi delom drugih avtorjev, k bolj ali manj znanim podatkom iz njegovega življenja, k značilnostim dobe, v kateri naj bi se dejanje v ocenjevanem delu dogajalo, ali pa morda k okoliščinam, znotraj katerih je delo nastajalo, in tako dalje in tako naprej.

Ali je sploh mogoče ločeno presojati eno samo knjigo? Menim, da ne!

Pavle Zidar ima za sabo že tri samostojne publikacije: pesniško zbirko 1960 *Kaplje ognjene*, prozo z nagrado Prešernovega sklada 1962 *Soha z oltarja domovine* ter doživetja in spoznanja iz vojaškega življenja *S konji in sam* 1963.

Sveti Pavel je potemtakem njegova četrta knjiga.

Avtor je podnaslovil svoje delo z romanom in ga razdelil na poglavja: Mir, Zetev, Črni veter, Sveti Pavel, To in še pismo ter Lov.

Vprašanje je, če so to po običajnih merilih zares samo poglavja, zakaj povsem lahko bi bile samostojne literarne enote ne glede na medsebojno povezanost po osebah in kraju dogajanja. Sicer pa — licentia poetica — pesniku moramo pustiti svobodo, tudi kar zadeva označevanje dela.

In Pavle Zidar je — pesnik! Izpišimo samo dva dokaza! »Okoli treh ali pol štirih je moralo biti. Košatili so se že ptiči. Iz češmina in gloga si je slavec izmišljal svoje dolge pridige; človek bi lahko zaspal ob njih, on pa jih je trgal iz nič več kot palec debelega grla tako puhaste in mehke. V ta puh, ki je nihal nad temačno grapo, so se vmešavali tudi jutranji vetrovi.

Izpod ostrešij in hlevov pa je vrel ščebet lastov. Metale so se v jutranji hlad in šumele okoli odprtih oken, da bi si jih Debevc najraje priklical na posteljo...«

In spet jutro na vasi!

»Zunaj se je že svetlikal jutranji mir. Tako tiho je bilo kakor v knjigah. Le iz hleva je bilo čuti konja pa vole, ki so zabijali v tla svoj nemir. Votlo in topo je odmevalo pod oboki. Pod oknom pa se je v koprivah žibal veter. Tudi v oreh se je zapodil, v debele liste, ki so se gnetli drug ob drugem, svetli od rose in beli od sončne pripeke. Rinili so k ostrešju in se tam v zavetju, ki je dišalo po prekajenem, umirjali...«

Tako lahko piše samo človek — po doživetjih. Človek, ki so ga oplajala jutra in večeri na naši, slovenski vasi. Kjerkoli. Vendar v soseski malih ljudi. V slovenski kmečki srenji. V skupnosti tistih malih, človeških ljudi, ki so se strnili s predmeti, od cerkvenega zvonika prek osrednjega prostora za živinske sejme do gabra, ki razmejuje javno pot od sosedove njive, v nerazdružljivo celoto, v neuničljivo — eksistenco!

Zdravko Slamnjk — s psevdonimom *Pavle Zidar* — se je rodil na Slovenskem Javorniku 6. januarja 1932 ali takole: bilo mu je devet let, ko je začel spoznavati in na lastni koži čutiti grozovitost fašističnega okupatorja oziroma dvanajst let, ko je že moral zaradi sodelovanja v atentatu na gestapo oktobra 1944 za zidove v Begunjah... SKOJ in nato partizan kokrskega odreda... Po vojni v službi — sedem let na Dolenjskem. 1951 je maturiral na ljubljanskem učiteljsku. Od 1957 — učitelj v Piranu.

Takoj po NOV sedem let na Dolenjskem? Da!

Kako bi sicer mogel zapisati:

»...Pogledal je v dolino, ki je vsa mračna in še polna nočnega hladu, kot kak velikanski tolmun, pljuskala na desni ob Gorjance in ob Trško goro na levi. Nad Krko je ležala brada, vila se je in vila, bogve kam. — Dolina! je rekel tiho in postal. Kimal je nad časopisnim papirčkom, v katerega si je zavijal čike, ki jih je pobral na zadnji seji OF. Kimal je nad prsti, ki niso znali zviti tako debele cigarete. Doline se je bal. Bal se je vsakega vabila na tiste seje. Vse so bile strogo obvezne pa še z rdečim so zapisali SMRT FAZIZMU — SVOBODO NARODU!...«

— Na Dolenjskem — prva leta po NOV. Sedem polnih let! Kaj in kako je bilo takrat? Povsod in ne le na Dolenjskem. Pravzaprav bi z nekaj spremembami vsa zgodba bila mogoča tudi drugod na Slovenskem, kjerkoli!

Kaj pravi ta roman?

Kmečka srenja skriva očitnega vojnega odpadnika, Frenka Debevca, ki »za njim rijejo že dve leti, sprašujejo, brskajo in postajajo nevarni. Sorodnike so že najmanj dvakrat obrnili na hrbet. Imeli so nos. Ker ga živ krst ni nikjer videl, jih je nazadnje speljalo na pravo sled. Pri nekom je, so uganili. Samo pri kom?«

Pri nikomer in pri vseh. V srenji. V zvoniku Svetega Pavla. Kljub temu pa izročitev tega izdajalca oblasti v romanu ni — poglavitna zadeva. Srenja bi ga brez nadaljnega izročila, če...

»I, kaj boš! Dve leti po vojski hočeš vojsko! Ali ni dovolj grobov? Za vse tiste krave, ki si jih jim dal, za vino, ki si jim ga stočil, so ti pobrali še packe, vzeli mast, krompir. Zdaj pa hočeš dati še brata?«

Zena se dere na moža:

»Ne pustim!... Hudič naj jih, in tebe in tistega tvojega Stalina! In, in, in tiste zadruga pa ekonomije. Ti tja diši, vrag stari, da si boš osem ur pas zategoval namesto delat?«

Kam si gledal ti dve leti? V tiste zezname, kaj! Seveda, očala gor, pa na njivo, pa v hlev pa v hosto. Ti, rit lena, ko si se nasedel, pa malo po terenu s Franco...

Zdaj pa mu niti to ni več zadosti. Frenka hoče prijaviti. Frenka! Frenka, ki ti je kdaj že povedal, kar spomni se, kar spomni se, kam te bo to pripeljalo. Žlice ne boš imel za v usta!...

Misliš, da bo čas kar stal kakor ti, da se ne bo nič spremenilo? Da se ne bo nobenemu posvetilo, da tega pa onega ne bi bilo treba ubiti?

...Šla bom. Po dninah bo še kruha...«

Torej tu je tisti »če?«

Da!

Zapleta v romanu tudi zavoljo skrivajočega se izdajalca v cerkvenem zvoniku Svetega Pavla sploh ne bi bilo, če ne bi bila prva povojna leta vsa prepletena z bridkimi razočaranji naše kmečke srenje, kjer so zelo pogostni »bratje Pregarci«, ljudje brez slehernega prepričanja, ki pa so vendarle v imenu nove, ljudske oblasti z grobimi, z nespremenjenimi, nekdanjimi policijskimi metodami do živega, neusmiljeno pobirali poljske pridelke, grozdje, živino in celo pretepali...

»Krvava sta! je rekla Čigojka... Krvava!... Krvava! je shodilo med ljudmi.«

Sila proti sili! Srenja v Zidarjevem romanu se je stisnila v uporno molčeč tabor, ki sili noče predati niti izdajal-

ca... Ta »sila« se stopnjuje v zadnjem poglavju, v Lovu, do eksekucijske čete, ki srenjo brutalno stre...

»Ko se je džip čez slabe pol ure vrnil, so bili še zmerom vsi na dvorišču. Iz njega sta stopila najprej oficirja, potem sta pomagala s sedeža Debevki. Na Debevca izdajalca iz zvonika Svetega Pavla pa sta morala nekaj trenutkov počakati... Bil je bled in poraščen. Za hip ni vedel kam. Potem pa je mračno pogledal po ljudeh. Videl je vse, in ljudem se je zdelo, da prav vsakega izmed njih.«

Torej? Kaj je Sveti Pavel? Roman? Tretja proza oziroma četrto po zaporedju literarno delo Pavleta Zidarja?

Naj brskam po učbenikih o vrstah in oblikah besedne umetnosti kolikor koli še hočem, Zidarjevega Svetega Pavla ne bom mogel strpati v noben doslej »registriran« predal... Nekaj bo vselej ostalo zunaj ali pa bo znotraj zijala prevelika praznina.

Njegovi vzori?

Ko sem prebiral Svetega Pavla, sem čisto pomislil na Cankarjevo jedkost, Vorančevo naturnost, na Janka Kača, ki nikoli ni »reševal problemov«, marveč v vsakem zamotanem primeru enostavno »odlučil krastok«, na Kocbekov Strah in pogum, pa tja do resničajnosti in umetniške prepričljivosti Ignaca Koprivca v Poti, ki ne pelje v dolino...

Vendar pribijam, da je Pavle Zidar daleč od kakršnega koli epigonstva. Narobe! Trdim, da je prav on zastavil svoje pero na nov, poseben list v slovenski literaturi. Da pa se še išče...

Zdravko Slamnik kot Pavle Zidar v svojih delih predvsem priča. Priča o obdobju, ko so (ponekod) razvrednotili vrednote. To ni priča pred sodiščem! Ne! Pavle Zidar se prostovoljno izpoveduje. Rad bi se spokoril — kot član slovenske skupnosti iz prvih povojnih let... Če hočete jasno, nedvoumno besedo tudi — kot sokrivec! Sokrivec, kakor smo sokrivci mi vsi, ki smo bili takoj po NOV opravilno in poslovno in pravno sposobni ter moralno soodgovorni za tisto prvo povojno obdobje, ki še terja enakih del, čedalje bolj neusmiljenih ogledal...

Zavoljo — prihodnosti!

Pavle Zidar se je v Svetem Pavlu poskusil osvoboditi, očistiti... Pavleta Zidarja bomo še brali — tudi brez visokostrokovnih recenzij oziroma akviziterskih priporočil.

Jaka Štokan

Tone Svetina: Ukana

Pod naslovom Ukana je Tone Svetina izdal pri zavodu Borec prvo knjigo, in to zajetno knjigo skoraj 600 strani, svojega partizanskega romana. Ker gre za mladega avtorja, predvsem pa zato, ker gre za partizanski roman, za katerega si že dolgo želimo, da bi kot polnokrvna umetnina prišel na slovenski knjižni trg, zasluži Ukana vso pozornost. In kljub temu, da delo še ni zaključeno, je vredno temeljite analize in pretresa. Žal pa — to lahko ugotovimo takoj ob začetku tega poročila, — Ukana vendarle ni tisti tekst, ki ga pričakujemo. Kljub vsem odlikam, ki jih moramo priznati tako pisatelju kot njegovemu prvemu partizanskemu romanu, je ostala Ukana na pol poti. Toda čeprav tej pestri in barviti freski o bojih gorenjskih partizanov z Nemci ne manjka nekaj pristne umetniške izpovedi, ki bi roman privzdignila nad golo fabuliranje, pa nam izreden pisateljev pripovedni talent, njegov smisel za fabuliranje in njegovo očitno prizadevanje dvigniti tekst na neki višji nivo, budi upanje, da bo Svetina morda uspel prekoračiti most, ki za zdaj še močno loči njegov tekst od velike umetnine. Vse to pa nas sili, da si Svetinov roman podrobneje ogledamo.

Podatki o pisateljevem življenju prav gotovo niso brez vsega pomena za razumevanje njegovega teksta. Tone Svetina je doma na Bledu; tu so ga Nemci januarja 1943 kot osemnajstletnega fanta mobilizirali v delovno službo, nato pa nasilno vtaknili v vojsko. Decembra 1943 je Svetina pobegnil iz Münchna in stopil v partizane. Do konca vojne je bil v Prešernovi brigadi in v jurišnem bataljonu XXXI. divizije. V vojni je bil dvakrat ranjen in je dobil čin kapetana, po vojni pa je služboval v enotah KNOJ. Po tem je bil v službi na ministrstvu za gozdarstvo, zdaj je zaposlen pri gozdnem gospodarstvu na Bledu.

Seveda kot borec in oficir dobro pozna partizansko vojsko. In ker se je kot gorenjski partizan boril na Gorenjskem in Primorskem, so mu dobro znani ne samo gorenjski hribi, temveč tudi Primorska, kjer se dogaja večina njegovega romana. Svetina je očitno tudi lovec, saj je napisal povest Lovčeva hči in izdal zbirko novel Orlovo gnezdo. Zato je njegov roman delo človeka, ki pozna partizansko in nemško bojevanje, človeka, ki pozna naše gore, življenje v gozdu. Zato njegov roman ne izzveni samo kot zanimivo pripovedovanje, temveč kot

pristno in avtentično pričevanje. Ne pa sicer vseskozi. Kajti očitno je, da Svetina ni doživiljal okupacije Ljubljane. Ti opisi akcij v Ljubljani, predvsem pa opisi domobranske policije z likom klerikalno vzgojenega malomeščana Bogdana so namreč bolj blede. Zato je tudi odnos nemškega oficirja do domobranske policije le preveč karikiran, zato bralca povsem ne prepriča, čeprav bralcu jasno pove, zakaj so Nemci ustanovili domobransko policijo in domobranstvo sploh. Povsem drugačen je pisatelj tam, kjer opisuje boje, spopade, partizanske in nemške akcije, nočna srečanja v gozdu, partizansko življenje. Ti, po lastnih doživetjih opisani spopadi med Nemci in partizani, partizanske akcije in sploh celotna podoba osvobodilnega boja izzveni pristno in mogočno.

Toda pisatelju očitno ni šlo samo zato, da bi opisoval dogodke od jeseni 1943, samo spopade med partizani in Nemci, temveč je gotovo hotel poseči globlje. Težišče Svetinove pripovedi ni toliko v opisovanju zunanjih dogodkov, temveč v spopadu dveh služb, partizanske varnostne obveščevalne službe in nemškega gestapa. To je pisatelj poudaril že na prvi strani svoje knjige, saj je delo posvetil tudi članom VOS za Primorsko in Gorenjsko.

Osrednja moška oseba romana je vodja gestapa na Bledu major Wolf, ki je prežet s nietzschejanskimi in drugimi idejami o pravici močnejšega in vodi brezobzirno borbo s partizani. Toda v posmeh starim generalom ne s starimi preizkušenimi metodami, temveč z novimi prijemi. Da bi partizanom zadal odločilne udarce, uporablja taktiko, tako da uničuje partizanske štabe, partijske funkcionarje, seje nezaupanje v vrste narodnoosvobodilne vojske, zmedo, s pomočjo majhnih, a gibčnih enot nenadno vpadla na partizansko ozemlje. V ta namen uporablja tudi specialne agente. Eni izmed njih so navadni plačanci, ki jih Nemci po opravljeni sramotni nalogi navadno sami spravijo s poti. Drugi pa so več vredni in pomembnejši. To so prefinjeni, inteligentni izdajalci, ki delajo seveda vse večjo škodo osvobodilnemu gibanju. Vsem tem nasproti pa stoje partizani, večkrat samo preprosti borci, ki včasih po zdravi pameti in po naravnem občutku razlikujejo, kaj je prav in kaj ni, ki slutijo zlo v dejanjih in osebah, vendar pa včasih vsega tega ne morejo in ne smejo izraziti. Kajti izdajalci so se

prerinili tudi v štabe in na odgovorne položaje, kjer jim marsikateri nakana uspe. In nekaterim bi uspelo še marsikaj, če bi partizanska varnostna in obveščevalna služba ne bila neprestano odkrivala sovražnih nakan. Partizanski borci pa za ceno svojih življenj na vseh koncih iz zased tolčejo sovražne vojake.

V tem okviru vojne, borb, zased, spopadov, akcij, odločilnega spopada med posebnima službama osvobodilne vojske in gestapa stopa pred bralca cela vrsta oseb. Dve med njimi sta osrednji osebi. Nemški major Helmut Wolf in slovenska študentka Ana, ki je sicer hči nemške matere in malega slovenskega trgovskega potnika, v bistvu pa pošteno dekle; vendar postane izdajalka. Prav njo major Wolf spretno vključi v svoje delo in svoje načrte ter jo slednjič pošlje med partizane, kjer naj bi bila njena poglobitna naloga zastrupitev partizanskih borcev. Seveda zve za to svojo nalogo šele po krajšem bivanju v partizanih, kamor ji jo Wolf sporoči po drugih agentih v vrstah partizanov. Toda Ana je v svojem bistvu le poštena. Ko spozna partizanski boj in vidi, kaj vse prestajajo partizanski borci in zakaj se bore, ko pride v dotik z živimi ljudmi, borci za svobodo in ko se celo zaljubi v mitraljezo Primoža, začne omahovati in se razkrije partizanom, ki že sami močno sumijo o njej.

Kakor je nemški major odlično in prepričljivo prikazan in zaživi pred bralci kot resničen človeški lik, tako ostane vse preveč blede, neprepričljiva in neživljenjska glavna ženska oseba Ana. Motivi njene odločitve za izdajstvo so samo nakazani, so pa vsekakor neprepričljivi. Prav tako njena spreobrnitev, čeprav jo vseskozi slutimo in pričakujemo, ker je Ana v bistvu dobro dekle, samo s to napako, da se je iz nerazumljivih razlogov zapisala gestapu. V opisanju drugih likov je pisatelj pravičen in pošten ter tako nemške vojake in oficirje pa tudi partizane prikazuje kot ljudi s pozitivnimi in negativnimi lastnostmi, s svojimi problemi in slabostmi. Morda se nam sicer samo zdi, toda skoraj bi rekli, da so Nemci prepričljivejši,

— morda zato, ker jih tako ne poznamo — kot pa nekateri partizanski liki, ki včasih ostajajo le bolj deklaratorni, bolj tipični predstavniki določenih misli in idej kot pa pravi življenjski liki. Na splošno pa lahko rečemo, da ljudje vendarle bolj ali manj polnokrvno zažive z izjemno glavne junakinje.

Odpadlo pa bi lahko karikiranje domobranskih predstavnikov, saj je to delu v škodo. Če se spomnimo nekaterih srbskih pisateljev, ki sovražnike in izdajalce prikazujejo prav tako stvarno kot partizanske borce, potem bi lahko bili ti avtorji kot Čosić, Čopić, Lalić zgled našim pisateljem glede slikanja človeških likov.

Prenatrpanost teksta in predolgoveznost je vsekakor tudi ena izmed pomanjkljivosti Svetinovega romana. Pisatelju je treba priznati, da je izredno spreten fabulist in se bralec kar čudi, ker pisatelj jemlje snov za pripovedovanje novih in novih zgodb, pa čeprav so nekatere posnete po resničnih dogodkih. Toda krajšanje, preciznejše pripovedovanje, strnjevanje fabule bi bilo v delu samo v prid.

Svetini moramo vendarle priznati vso resnost prizadevanja, da napiše velik partizanski tekst, njegovo spretno fabuliranje in tudi zanimivost.

V partizanski literaturi razlikujemo danes pravzaprav že dovolj jasno dve vrsti tekstov. Na eni strani gre za preprostejše tekste, ki pomenijo bolj ali manj obnavljanje lastnih doživetij, za tekste, ki tudi nimajo kakih posebnih pretenzij. Na drugi strani imamo umetniško oblikovanje pripovedi, žal, precej redke. V zadnjem času pa dobivamo, — očitno v težnji po kvalitetnejših delih in zrelejšem obravnavanju partizanske tematike, — dela, ki so nekako v sredi med navedenimi. Dela, ki so lepo pripovedovana, tudi bolj ali manj spretno oblikovana, zanimiva, z idejnimi jedrom, dela, napisana v obliki povesti ali romanov. Roman Toneta Svetine je dober tekst, seveda z nekaterimi pomanjkljivostmi. Če pa si bo pisatelj še nadalje tako resno prizadeval, mu tudi ta korak ne bo izostal. Obeti z Ukano so.

Slavko Rupel

Iz tujih revij o drugi svetovni vojni

V lanskoletnih številkah sovjetskega zgodovinskega časopisa Voprosi istorii, ki ga izdaja oddelek za zgodovino sovjetske Akademije znanosti, najdemo več prispevkov o drugi svetovni vojni. Tako piše v šesti številki V. E. Sutoj o srečanju na Elbi med sovjetskimi in ameriškimi vojaki konec aprila 1945 in opozarja na obsežno literaturo o tem srečanju, pa tudi o nadaljnjih odnosih med SZ in zahodnimi zavezniki (v isti številki so objavljeni tudi novi dokumenti iz arhiva sovjetskega obrambnega ministrstva o ukazih posameznih nemških vojaških funkcionarjev).

I. O. Dmitrijev je v štirih nadaljevanjih (številke 3, 4, 6, in 7) objavil obširen članek o zaroti proti Mussoliniju, napisan na podlagi dokumentov, znanstveno-strokovne literature in posebnih publikacij, ki ga je objavil tudi naš dnevni tisk (Borba), zato o njem ne bomo podrobneje govorili.

V rubriki Spomini je posebno zanimiv članek I. G. Kuznecova Obkoljeni Leningrad in baltiška flota. Junaška obramba Leningrada je dobila namreč posebno mesto v zgodovini velike domovinske vojne, baltiška flota pa je odigrala pomembno vlogo pri obrambi mesta. Avtor članka je bil tedaj ljudski komisar baltiške flote. V svojem članku piše o nekaterih najpomembnejših bojih konec leta 1941 in 1942 vse do začetka leta 1943, ko se je po porazu hitlerjevcev na Volgi začelo prebijanje leningrajske blokade.

V deveti številki je objavljen tudi članek V. V. Zelenina Sovjetsko-jugoslovansko sodelovanje med drugo svetovno vojno. Avtor, kandidat zgodovinskih ved, proučuje sodobno zgodovino Jugoslavije. V članku opozarja na dokaj obsežno literaturo, ki je bila o tej problematiki do zdaj objavljena v SZ. Sklicuje se tudi na razna dela jugoslovanskih političnih voditeljev in zgodovinarjev. V članku ni nobenih takih podatkov, ki bi nam bili neznani, prav tako pa se avtor ne spušta v zahteve politične probleme priznanja jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja, temveč preprosto registrira najnovejše dejstvo o vojaškem sodelovanju. Tako na primer pravi, da so

na teheranski konferenci voditelji treh držav sklenili, da je treba povečati materialno pomoč narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije in podpirati njené akcije z letalstvom ter enotami komandosov. »14. decembra 1943 je sovjetska vlada sklenila, da odide sovjetska vojaška misija v Jugoslavijo, kjer je tedaj že bila anglo-ameriška vojaška misija« — pravi avtor in sploh ne skuša prodreti v problematiko, zakaj je anglo-ameriška misija prišla v Jugoslavijo pred sovjetsko. V celoti je njegov članek zanimiva informacija o vojaškem sodelovanju, ki se je intenzivneje začelo konec leta 1943, kulminacijo pa je doseglo konec leta 1944, v bojih za osvoboditev Beograda.

V isti številki je objavljen prvi del članka A. S. Grosmana z naslovom Hitlerjev testament in sodobni Hitlerjevi dediči. Uvod članka je posvečen različnim interpretacijam nacizma; avtor kritizira nekatere poskuse, ki jih je zdaj opaziti v ZR Nemčiji in katerih cilj je Hitlerjevo Nemčijo oprostiti krivde za drugo svetovno vojno. Se posebej kritizira knjigo ameriškega zgodovinarja D. L. Hoggana Der erzwungene Krieg (Izsiljena vojna), ki je izšla leta 1961 v Tübingenu in v nji avtor trdi, da je bil Hitler brez vsake osnove prisiljen v agresijo, da je bil menda »ljubitelj miru«; glavni krivec za vojno pa je bila Velika Britanija. Grosman pravi: »V ZR Nemčiji, pa tudi v drugih imperialističnih državah ponareja reakcionarna buržoazna historiografija dogodek, značaj in rezultate druge svetovne vojne, da bi rehabilitirala fašistično Nemčijo, njeno zunanjo in notranjo politiko, da bi zasnova upravičenost fašistične agresije glede na evropske narode, posebno pa misije nacionalsocializma v boju proti boljševiški nevarnosti. To vse počenja zato, da bi pripravila nemški narod na novo, tretjo svetovno vojno zaradi interesov nemškega imperializma in mednarodne reakcije.« V tej zvezi izkoriščajo številne nacistične dokumente in dela nacističnih voditeljev, posebno Hitlerja od knjige Mein Kampf do njegovih zadnjih člankov, znanih pod naslovom Testament Adolfa Hitlerja — meni avtor članka.

Hitlerjev Testament je nastal leta 1945 oziroma v zadnjih dneh tretjega rajha. Eden najognjevitějšíh Hitlerjevih sodelavcev Martin Bormann — še zdaj ga iščejo, ker menijo, da živi nekje v Južni Ameriki pod tujim imenom — je ukazal februarja 1945, ob firerjevem pristanku seveda, da zapišejo Hitlerjeve razgovore o raznih problemih. Te članke je Bormann izročil neke-mu uradniku, ta pa jih je shranil v banki v Badgasteinu. Testament je bil prvič objavljen leta 1959 v Franciji, leta 1961 pa so ga prevedli v angleščino. Grosman pravi, da je v buržoaznih državah doživel Testament senzacionalistično reklamo, to pa ni naključje, saj je v njegovem ozadju že omenjeni cilj — ponovno usmerjanje Nemčije na SZ. Nasprotno pa Grosman uporablja Testament, da bi pobil navedene trditve nekaterih buržoaznih zgodovinarjev o tem, da Hitler ni kriv svetovne vojne.

Zanimiva, čeprav delno nesmiselna razmišljanja že skoro potolčenega nacističnega voditelja se v glavnem sučejo okrog vprašanja: zakaj je Nemčija izgubila vojno (bilo bi jih treba navesti precej podrobnejše kot jih lahko v tem članku), govorijo o vzrokih druge svetovne vojne, o nemških zaveznikih (o njih v glavnem negativno) o nerazumevanju Anglije za novo evropsko ureditev, ki so jo hoteli ustvariti nacisti v Evropi in pustiti Angliji njen kolonialni imperij, o pripravah za napad na SZ itd. Skušali bomo navesti nekatere misli, ki se nam zdijo najpomembnejše.

»Sovražniki so nas potegnili in vojno,« pravi zapisek z dne 21. februarja 1945. Hitler namreč meni, če bi Anglija in Francija ne bi bili popustili leta 1938 v Münchnu, bi bila Nemčija prisiljena stopiti v vojno, ki bi bila lokalnega značaja, saj bi zadovoljila njene lokalne pretenzije na vzhodu (Poljska). Leto dni kasneje je vojna postala svetovna, pa tudi napad Nemčije na SZ ni pripeljal do želenega miru v Anglijo.

V Testamentu je precej prostora posvečenega napadu Nemčije na SZ. Po Hitlerjevi razlagi je bil ta napad »samo obračun«, ki je imel eno slabo točko — nedoseženi, vendar planirani mir z Anglijo. V začetku marca 1941 je Hitler izjavil: »Ni treba, da je vojna proti Rusiji viteška. To je boj ideologije in različnih ras, ki ga je treba biti z brezprimerno, nečustveno in neukrotljivo ogorčenostjo. Vsi oficirji morajo opustiti zastarela stališča. Nemški vojaki, krivci v kršenju mednarodnih pravic, ne bodo kaznovani.« Na sam dan napada na SZ je Hitler izjavil, da je cilj te kampanje dokončno uničenje Rusije kot kontinentalne države, zaveznice Velike Britanije; s tem bo Anglija izgubila vsako upanje, da bi

lahko spremenila svojo usodo s pomočjo te, tedaj še obstoječe velike države (mislił je SZ). Iz tega vidimo, da so bile Hitlerjeve želje o premirju z Anglijo samo vojno-tak-tična poteza, ne pa dejanska želja, kakor je v razgovorih z Bormannom Hitler vztrajno ponavljal pred koncem svojega življenja.

V tem trenutku je sanjal o nekakšni enotnosti anglo-nemških interesov, ki jo je pokvarila politika angleškega vodstva, za katero je menda svoj čas pokazal veliko zanimanje. »Britanija bi bila lahko končala vojno v začetku leta 1941... toda židje niso hoteli niti slišati o tem, njihova lakajja Churchill in Roosevelt pa nista dopustila miroljubnega izida. Sklenitev miru bi nam bila dovolila preprečiti vmešavanje Američanov v evropske zadeve. Pod vodstvom rajha bi bila Evropa kmalu Združena... Francija in Italija, poraženi v presledku komaj nekaj mesecev od dveh germanskih držav (Fracija od Nemčije, Mussolinijeva Italija pa od Anglije v vojni z Grčijo)... bi morali opustiti svoje neumestne pretenzije po veličini. Tedaj bi morale opustiti svoje pretenzije nad severno Afriko in Bliznjim vzhodom. Anglija pa bi se lahko, ko bi se otresla svojih skrbi v Evropi, posvetila utrjevanju svojega imperija. In končno, ko bi si Nemčija zagotovila svoj obstoj, bi se lahko z dušo in telesom posvetila cilju vsega svojega življenja, ki je raison d'être nacionalsocializma — uničenju boljšeizviza. To bi nam omogočilo osvojiti veliko ozemlja na vzhodu, ki bi zagotovilo blaginjo nemškega naroda v prihodnosti.

Takšna je bila videti v fantaziji podoba »najbolje organiziranega« dela sveta pod oblastjo Nemčije in Anglije. Toda iz že navedenih razlogov se to ni izpolnilo, Hitler pa je v svojem bunkerju z bojaznijo gledal na prihodnost »glavnega krivca«: »Britanski imperij je pri koncu. Je smrtno ranjen. Prihodnost angleškega naroda — umiranje za lakoto in tuberkulozo na njegovih prekletih otokih.« Čudno, Hitler ne misli tako črno o prihodnosti svojega naroda »ki ga je resda izdal, ki ga ni bil vreden« itd. Na dan pred samomorom 29. aprila 1945 je v svojem zadnjem pismu Keitlu dejal: »Najpore in žrtve nemškega naroda v tej vojni so bili veliki, vendar ne morejo biti zaman. Cilj ostane isti, osvojitve dežel na vzhodu na nemško ljudstvo.« Na drugem mestu pravi, da za uresničitev tega cilja ni dovolj eno življenje, ena generacija, temveč morajo naloge nadaljevati prihodnji rodovi.

Grosman navaja vrsto argumentov, po katerih so te sanje o zvezi z Anglijo zlagane. Med drugim navaja izjavo Hitlerja z dne 22. avgusta 1939, v kateri pravi, da je Anglija naš sovražnik in da bo oboroženi

spopad z njo boj, toda ne na življenje, temveč na smrt. Omenja tudi projekt »o organizaciji in funkcioniranju vojne administracije v Angliji«, potem ko bo končana operacija »Morski lev« (okupacija Anglije), ki se ne razlikuje veliko od načrtov, izvajanih v drugih okupiranih deželah.

V nadaljevanju članka navaja Grosman Hitlerjeve misli o svojih zaveznikih. O Italiji pravi, da je slab zaveznik, večja nevšečnost kot pomoč, pri tem misli predvsem na Mussolinijevo pustolovščino z Grčijo, kjer so morali Nemci priskočiti na pomoč in zaradi tega niso napadli SZ že sredi maja 1941. (To zamudo imajo zdaj nekateri zgodovinarji na zahodu za glavni razlog, da Nemčija ni uspela). Glede Španije Hitler priznava napako, ker je ni aktivno vključil v vojno (Grosman navaja vrsto argumentov, ki govorijo o nasprotnem, to je, da si je Hitler na vse kriplice prizadeval zaplesti Franca v vojno, vendar se je slednji trmasto upiral, najprej zaradi slabosti, ali kakor pravi Grosman iz bojazni, da bi oborožil ljudstvo, ki se je še nedavno borilo proti njemu, kasneje pa iz spoznanja, da so sile osi izgubile vojno). O Japonski govori zelo pohvalno, vendar ji vseeno očita, ker ni napadla SZ. Razumljivo je, da o svojih nasprotnikih, posebno pa o Franciji nima dobrega mnenja.

Ob koncu članka Grosman opozarja, da te Hitlerjeve ideje o nekakšni anglo-germanski dominaciji v Evropi še zdaj niso izginile. »Danes v Zahodni Nemčiji dviga glavo neofašizem in objavlja agresivne načrte zoper socialistične države. Vedno glasnejši so militaristični pozivi o 'novem pohodu na Vzhod', o osvoboditvi Nemcev iz 'vzhodne okupacijske cone', o vzpostavitvi Nemčije z mejami iz leta 1937. Vedno pogostejše zahteve državnih in političnih dejavnikov, da mora Zahodna Nemčija dobiti jedrsko orožje, pomenijo vedno hitrejšo uveljavljanje militarizacije.« Avtor ne vidi takšnih tendenc samo v Nemčiji, temveč v vrsti drugih kapitalističnih držav.

V 10. številki časopisa, v kateri je objavljen tudi drugi del Grosmanovega članka, je še prispevek V. V. Zagladina in A. S. Černjajeva Druga svetovna vojna in sodobnost. Članek obsega podobne ugotovitve. Avtorja pravita, da bi bila Nemčija po porazu v prvi svetovni vojni veliko huje kaznovana, če ne bi bila izbruhnila oktobrska revolucija in ne bi bila nastala SZ kot prva socialistična država. To popuščanje Hitlerjevi Nemčiji je pripeljalo do druge svetovne vojne, po porazu Nemčije pa se zgodovina ponavlja z nekaterimi specifičnostmi.

JUGOSLOVENSKI ISTORIJSKI ČASOPIS (3. števil., 1965.) Tretja številka je izšla šele letos pred kratkim. Vendar je pomembnejša kot časovna zamuda njena vsebina. Revija prinaša vrsto zanimivih člankov in razprav. Najpomembnejša je razprava Rada Guberina Oblike prostovoljnih prispevkov v narodnoosvobodilni fond v Dalmaciji. Zajeto je obdobje od 1941 do septembra 1942. leta. Uvodoma obravnava direktive CK KPJ in glavnega štaba, ki se nanašajo na oblike in načine zbiranja hrane, orožja, obleke itd. Avtor ugotavlja, da sta politično in vojaško vodstvo temu vprašanju posvečala toliko pozornost. Iz dokumentov, ki jih za to obdobje primanjkuje, je razvidno, da se je vodstvo narodnoosvobodilne borbe orientiralo na zbiranje prispevkov, ki jih je prebivalstvo dajalo prostovoljno, torej ni idealistično pričakovalo pomoči od zunaj. Nato avtor obrazloži oblike organizacije pri zbiranju prispevkov v Dalmaciji ter jih razdeli na dve osnovni obliki: prostovoljni prispevki ter prispevki v denarju in naravi. Prvi so bili najpomembnejša oblika prispevkov dalmatinskega prebivalstva v fond NOB in so stalno naraščali, tako da je že koncem leta 1942 sodelovala velika večina dalmatinskega prebivalstva. Sledi podrobno naštevanje količin in krajev, ki so dali svoje prispevke v hrani. Take vrste prispevki so bili najpomembnejša in najugodnejša oblika pomoči kmetijskega in ribiškega prebivalstva. Enako obravnava prispevke v obleki in obutvi, sanitetnega materiala, katerega zbiranje je bila stalna in ena najrazširjenjših nalog NOO in njihovih organov. Prostovoljni prispevki v denarju so bili najbolj razširjeni v večjih dalmatinskih mestih. Drugi del razprave obravnava druge prispevke, ki bi jih lahko imenovali: prispevek za dohodke v denarju, prispevek na dohodke v naravi in prispevek na promet. Te prispevke so uvedli najprej na področjih, kjer je bil vpliv KPJ zelo mčan in kjer je bilo prebivalstvo v celoti za NOB. Obstajala pa je še vrsta drugih oblik stalnih prispevkov. Na koncu daje avtor kratek pregled vseh oblik prispevkov, poudarjaje, da so bili dani prostovoljno.

Na uvodnem mestu revije je objavljen referat prof. B. Džurdževa z naslovom Stanovi, razredi in revolucija, ki ga je imel na XII. mednarodnem kongresu zgodovinarjev na Dunaju. Referat je prispevek k polemiki o vlogi revolucije v zgodovini. Avtorjeva osnovna misel je izražena, sicer nekoliko poenostavljeno rečeno, v naslednjem: mnogi marksisti s pravico navajajo Engelse besede, da so revolucije lokomotive zgodovine, toda pri tem pozabljajo, da v

starem in srednjem veku lokomotiv še ni bilo.

Rubrika Prispevki prinaša poleg drugega tri koreferate s posvetovanja o metodologiji družbenih ved, ki je bilo lani na Ohridu. J. Marjanovića za obdelavo nekaterih problemov raziskovalnega dela na področju novejših zgodovine; P. Morače. Nekateri problemi organizacije in metodologije pri delu pri zgodovini delavskega gibanja in revolucije; B. Petrovića Delo pri zgodovini socialistične revolucije in nekateri osnovni aspekti interdisciplinarnega sodelovanja. Potreba po iskanju novih metod pri proučevanju nove in novejših zgodovine se je pojavila, ker nosi ta zgodovina v sebi nekatere značilnosti, po katerih se precej razlikuje od zgodovine človeške družbe v starejših obdobjih. To pa zahteva posebno metodologijo v raziskovanju družbe v novjšem obdobju. Vsi trije avtorji dajejo vrsto predlogov v tem smislu.

V rubriki Diskusija ocenjuje in kritizira M. Petrović knjigo D. Vojovića Zdrži-žitev Crne gore in Srbije 1918 leta. Ocenjevalec meni, da delo ne bi moglo v celoti zadržati solidne in nepristranske znanstvene kritike. — F. Klopčič in P. Milosavljević razpravljata o številu komunističnih poslancev izbranih v ustavotvorno skupščino 1920. leta. — Med Prikazi in kritikami je zanimiv M. Perovića prikaz knjige dr. N. Martinovića Razvoj tiska in tiskarn v Črni gori od 1943 do 1945. leta. — B. Hrabak kritizira študijo L. Bobana Sporazum Cvetković—Maček. P. Morača na kratko prikazuje knjigo Beograjska operacija, ki je kolektivno delo ruskih in jugoslovanskih avtorjev v redakciji maršala Sovjetske zveze S. S. Birjuzova in general polkovnika JLA R. Hamovića.

M. L.

LES TEMPS MODERNES (2. št., 1966). Revija izhaja že enaindvajseto leto v Parizu. V prvem delu objavlja leposlovne prispevke v drugem pa aktualne članke s področja družbenega življenja. V februarški številki objavlja na prvem mestu prvo dejanje drame Poletje v Kongu, ki jo je napisal Aimé Césaire. Drama se dogaja v sodobnem Kongu. — Iz romana The painted Bird Jerzyja Kosinskiga je objavljeno poglavje Železniška proga. Roman — v veliki meri avtobiografski — pripoveduje o sedemletnem dečku, ki je izgubil sled za starši, potem ko so ga bili ob napadu Nemcev na Poljsko pustili pri dojilji na deželi. Toda deček se odpravi na pot od vasi do vasi. Na tej poti ga preganjajo zaradi njegovih črnih oči in las. Roman je

napisan v prvi osebi in je obsodba fašizma in rasizma. — Michel Tort polemizira z nekaterimi stališči psihoanalitika Freuda. — Med kronikami je objavljen prispevek M. A. Burniera Po volitvah. V njem analizira zadnje volitve predsednika Francije. Dotika se predvsem političnih procesov v strankah francoske levice in med njimi ter osvetljuje nekatere notranje in zunanje politične momente, ki so vplivali na volilni poraz francoske levice. Govori tudi o perspektivah francoske levice. — Zanimivo je razmišljanje Cristiana Zimmerja o dveh čeških filmih, ki smo ju pri nas že videli. Gre za filma Pikov as in Ko pride maček, ki ju označuje, kot filma, svobodna tako po vsebini in misli kot tudi po obliki.

MUNDO OBRERO (5., 6. št. 1966) — Uvodnik 5. številke Termonuklearne bombe nad Almerijo izraža protest španske javnosti spriči poletov ameriških vojaških letal nad Španijo in nevarnosti, ki jo povzročajo s prevažanjem jedrskega tovora. — Glasilo KP Španije poroča, da so bile 4. februarja pred ameriškim veleposlaništvom v Madridu protestne demonstracije, udeležilo pa se jih je več tisoč ljudi. Obenem kroži po Španiji peticija s podpisi uglednih znanstvenikov, umetnikov, pisateljev in akademikov, ki zahtevajo, naj prepovedo polete ameriških težkih bombnikov nad španskim ozemljem. — Časopis objavlja pismo iz jetnišnice Burgos z zahvalo političnih pripor-nikov vsem, ki jim moralno in materialno pomagajo. — Madridski odbor KP Španije je naslovil na madridsko prebivalstvo razglas, v katerem ga poziva, naj zahteva razveljavitev vojaških pogodb z ZDA. — Pise-c članka Zmage v boju zoper represalije ugotavlja, da sodišča sedaj izrekajo lažje kazni nasprotnikom frankističnega režima. Avtor pripisuje ta pojav množičnemu gibanju proti diktaturi. — Enrique Lopez piše v članku Množični boj kmetov je treba povezati z bojem za zemljo, da je glavna naloga kmetov doseči, da zemljo dobe tisti, ki jo obdelujejo. — Član Politbiroja KP Španije A. Mije priporoča delavcem in nameščencem, naj uporabijo vse možnosti, teh je sedaj čedalje več, da bi dosegli sindikalne svoboščine, pravico do stavk in s tem napredek v boju zoper fašistično strukturo. — V začetku tega leta je delegacija CK KP Španije obiskala Češkoslovaško. Glasilo prinaša poročilo o razgovorih, ki so jih ob tej priliki vodili predstavniki španskega CK s predstavniki CK češkoslovaške komunistične partije.

Uvodnik šeste številke Mundo obrero nosi naslov Za večjo organizacijo in koordinacijo

cijo delavskega gibanja. KP Španije je mnenja, da bi bila v sedanjih pogojih koristna štiriindvajseturna splošna stavka proti dražnji, za minimalne delavske plače, delavske pravice in druge zahteve delovnega ljudstva. Poleg tega priporoča delavcem, naj se udeležijo prihodnjih volitev uradnih sindikatov in izvolijo resnične zastopnike delavstva. Pri tem poudarja, da Partija ne bo zavrnila nobenega zaveznika s katerekoli strani, ki bi pripomogel k napredku delavskega gibanja. — Casopis objavlja poročilo CK KP Španije o smrti njegovega uglednega člana Ignacia Hidalga de Cisnerosa, ki je nenadoma preminul v Romuniji. — V glasilu so objavljeni izvlečki iz pisma metalurških delavcev Plenumu nacionalnega sindikata kovinarjev. Pismo vsebuje zahteve delavcev kovinske industrije. — List prinaša področno poročilo o demonstracijah, ki so bile 4. februarja v Madridu proti poletom ameriških vojaških letal, in protestno pismo s podpisi 5570 oseb, naslovljeno na zunanje ministrstvo ter ministrstvo za vojsko, letalstvo in mornarico z zahtevo, da se čimprej odpravi ameriška vojaška oporišča v Španiji in prepreče polete tujih vojaških letal nad španskim ozemljem. — Izvršni odbor KP Španije objavlja poziv na vse Špance k enotnim akcijam v boju zoper polete tujih letal in za ukinitev ameriških vojaških oporišč v Španiji.

J. K.

MEZDUNARODNAJA ŽIZN' (3. številka 1966) — V zvezi s XXIII. kongresom KPSZ je revija objavila več krajših člankov o glavnih smernicah sovjetske zunanje politike. Posamezni avtorji obravnavajo vprašanja socialističnega internacionalizma in zunanje politike, odnosov med SZ in mladimi neodvisnimi državami, odnosov med SZ in kapitalističnim svetom ter zunanjo politiko SZ v zvezi z zgodovinskimi smotri delavskega gibanja. — Nova eskalacija nerazsodnosti je naslov komentarja o napadalnih akcijah ZDA v jugovzhodni Aziji. — Prispevek dr. V. Zorina, uglednega sovjetskega diplomata, razkriva notranjepolitične razmere v ZDA. Pisec trdi, da sicer nobeden povojni predsednik ZDA ni imel tako popolnega nadzorstva nad državnim in strankinim aparatom, kakor ga ima Johnson, vendar pa tudi še nihče ni imel tako močne opozicije, kot jo ima sedanji

predsednik. Nezadovoljstvo z uradnim vodstvom demokratske stranke se bo verjetno pokazalo med novembrskimi volitvami, ko bodo v Ameriki ponovno volili tretjino senatnega sestava, vso predstavniško zbornico, guvernerje nekaterih držav in več predstavnikov lokalnih oblastnih organov. Pisec meni, da se bo v demokratski stranki dotle še povečal vpliv »liberalne« skupine, ki jo vodita brata Kennedy in senator Fulbright. Kar se tiče predsedniških volitev leta 1968 je Zorin mnenja, da nima noben sedanji funkcionar demokratske stranke toliko vpliva, da bi preprečil ponovno izvolitev Johnsona. Položaj se lahko bistveno spremeni šele l. 1972, vendar morda celo v korist sedanjega podpredsednika Humphreya. Republikanska stranka si še vedno ni opomogla od poraza, ki ga je utrpela na zadnjih predsedniških volitvah. Sodeč po izjavah njenih funkcionarjev, bi bil najprimernejši kandidat Nixon, medtem ko je večina političnih opazovalcev mnenja, da bo tedaj kandidiral guverner države Michigan, George Romney. — O. Tuganova piše o »političnih tendencah na arabskem vzhodu«. Avtorica poudarja, da je politika imperialističnih sil usmerjena na razkol arabske enotnosti, pri tem pa sta doslej igrali pomembno vlogo Saudova Arabija in Jordanija. — Članek J. Viktorova o Politiki ZDA v Evropi obravnava polom integracijske politike v zvezi z De Gaullovim stališčem. — J. Mihajlov piše o delu razorožitvenega odbora osemnajstih držav v Zenevi. — Prof. S. Gonionskij obravnava v članku Usoda medameriškega sistema politiko ZDA v Latinski Ameriki in rezultate konference v Rio de Janeiru. — Rasna diskriminacija in siromaštvo v ZDA sta tema članka I. Nazarenka, ki na podlagi številnih podatkov dokazuje, da se sedanjemu predsedniku ZDA ni posrečilo ustvariti »velike družine«, o kateri je govoril l. 1964 na Michiganski univerzi. — D. Mel'nikov komentira v prispevku Izpoved učenjaká-revanšista članek U. Nerliča v Europa-Archiv o Jedrski dilemi Federalne republike. — J. Jurjev piše o gospodarskih nasprotjih med Francijo in ZDA. — Poleg kratkih beležk o najnovejših mednarodnih dogodkih prinaša revija tudi pregled knjig in informacije v pomoč predavatelju; tu so podatki o aktualnih mednarodnih problemih. Revija objavlja na koncu še dokumente s Potsdamske konference voditeljev treh velesil.

J. K.

LEPOSLOVJE

BENEDIČIČ, Filibert: Razpoka. (Pesniška zbirka.) Platnice po osnutku Demetrija Ceja. Založništvo tržaškega tiska. V Trstu 1966. 83 str.

BEVK, France: Izbrani spisi. XII. knjiga: Kaplan Martin Čedermac — Bajtar Mihale — Granata — Menče — Cene Žonta — Smeh — Legende — Začudene oči. Uredila France Bevč in France Koblar. Opombe: France Koblar. Oprema Jakica Acetto. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1965. 517 + (III) str.

CANKAR, Ivan: Bela krizantema. Kritični polemični spisi. Izbral in uredil Boris Merhar. Na prilogah so izbrane risbe Hinka Smrekarja. Knjižnica Kondor 75. Urednik: Uroš Kraigher. Mladinska knjiga. Ljubljana 1966. 212 + (III) str. s 4 slikovnimi prilogami.

FINŽGAR, Franc S.: Pod svobodnim soncem. I, II. Povest davnih dedov. Opremil Štefan Planinc. Moja knjižnica I. letnik. Mladinska knjiga. Ljubljana 1965. I: 232 str., II: 248 str.

HARVEY, John: Zgodba (Whithim and Without.) Prevedel Boris Verbič. Zbirka KIsk 52 Urednik: Vital Klabus. Opremil Uroš Vagaja. DZS. Ljubljana 1966. 106 + (I) str.

HOMER: Odiseja. Poslovenil Anton Sovrè. Opremil Janez Bernik. Svetovni klasiki. DZS. Ljubljana 1966. 383 + (IV) str.

KAVČIČ, Vladimir: Upanje. Roman. Opremil Uroš Vagaja. Knjižna zbirka Nova obzorja 51. Založba Obzorja. Maribor 1966. 359 + (I) str.

KOVIČ, Kajetan: Ogenjvoda. (Pesniška zbirka.) Oprema: Jože Brumen. Cankarjeva založba v Ljubljani 1965. 46 + (II) str.

LANGFUS, Anna: Peščeno breme. (Les bagages de sable.) Prevedla Alenka Moder. Žepna knjiga Zenit 15. Urejuje Mira Miheličeva. Opremil Štefan Planinc. Mladinska knjiga. Ljubljana 1966. 177 + (II) str.

LANOUX, Armand: Dober dan, gospod Zola. (Bonjour, Monsieur Zola.) Prevedel Janez Menart. Zbirka Bios. Urednik Peter Levec. Oprema Grega Košak. Cankarjeva založba. Ljubljana 1965. 429 + (II) str.

PHILEPE, Anne: Kratko kakor vzdih. (Le temps d'un soupir.) Prevedel Stanko Potisk. Opremil Vojko Fajt. Svet v knjigi 25. Obzorja. Maribor 1966. 70 + (II) str. s 6 slik. prilogami.

POPOVIČ, Bogdan: Antologija novejših srbske lirike. (II. izdaja.) Predgovor in opombe za slovensko izdajo in komentar s slovarčkom za slovenske bralce sestavil dr. Janko Jurančič. Knjižnica Sivi kondor VI. Izbrana dela iz domače in svetovne književnosti. Skupna izdaja z založbo Savremena škola. Beograd. Urednika: Uglješa Krstić in Uroš Kraigher. Izbor reprodukcij portretov in kipov: Dejan Medaković. Mladinska knjiga — Vuk Karadžić. Beograd — Ljubljana 1965. 253 + (II) str.

TYRMAND, Leopold: Hudič. (Zly.) Po rokopisu za drugo, predelano izdajo prevedel Janko Moder. Moderni roman. Urednik Kajetan Kovič. DZS. Ljubljana 1965. 859 + (IV) str.

VOLTAIRE: Kandid ali optimizem. (Candide ou l'optimisme.) Spremnno besedo in opombe napisal Bogo Stopar. Knjižnica Kondor 74. Mladinska knjiga. Ljubljana 1966. 91 + (IV) str.

ČUKOVSKI, Nikolaj: Baltiško nebo. Roman. Iz ruščine prevedel Samo Savnik. Oprema: Janez Pirnat. Zavod Borec. Ljubljana 1965. 545 + (II) str.

DESTOVNIK — Kajuh, Karel: Zbrano delo. Pesmi. Zbral, uredil, uvodno študijo in opombe napisal Emil Cesar. Oprema: Miligoj Dominko. Zavod Borec. Ljubljana 1966. 315 + (V) str.

TOMAN, Josef: Sonce je zašlo nad Rimom. (Po nás potopa.) Iz češčine prevedla dr. Fran Bradač in Božidar Borko. Oprema: Karel Hrovatin. Zbirka Mozaik. Urednik Ivan Šušek. Cankarjeva založba v Ljubljani 1966. 579 + (I) str.

KALEB, Vjekoslav: Čudoviti prah. (Divotna prašine.) Prevedel Miroslav Ravbar. Opremil Ivo Seljak — Čopič. Moja knjižnica I. letnik. Mladinska knjiga v Ljubljani 1965. 192 str.

NAZOR, Vladimir: S partizani. 1943 do 1944. (S partizanima.) Prevedel Cvetko Zagorski. Opremil Ivo Seljak — Čopič. Moja knjižnica I. letnik. Mladinska knjiga v Ljubljani 1965. 187 + (IV) str.

UPORNA sila. Spomini otrok na čas osvobodilne borbe. (Izbor iz knjige »Še pomnite, tovariši!«.) Izdal in uredil Josip Ribičič. Opremil Aco Mavec. Moja knjižnica I. letnik. Mladinska knjiga v Ljubljani 1965. 174 + (II) str.

BEL, Hajnrih: I ne reče ni reči. (Heinrich Böll: Und sagte kein einziges Wort.) Sa njemačkog prevela Olga Trebičnik. Naslovna strana: M. Stojnič. Biblioteka Džepna knjiga 336. Urednik Risto Trifković. Svjetlost. Sarajevo 1965. 163 + (I) str.
DVADESET godina jugoslovenske proze. Urednici: Ivan Kušan, Slobodan Novak, Čedo Prica. I.—IV. knjiga. Oprema: Boris Dogan. Uvodna riječ: Slobodan Novak. 1964 do 1966. Naprijed. Zagreb 1966. I: 357 + (III) str., II: 391 + (IV) str., III: 363 + (IV) str., IV: 359 + (IV) str.

JONES, James: Trkači olovnih nogu. I, II, III. (Some came Running.) Preveo s engleskog Omer Lakomica. Omotnicu uredili: Nenadović-Sokolić. Otokar Keršovani. Rijeka 1965. I: 507 + (I) str., II: 533 + (II) str., III: 504 str.

PRATOLINI, Vasko: Hronika o siromašnim ljubavnicima. I, II. (Vasco Pratolini: Cronache di poveri amanti). S italijanskog prevele Razija Srajlić i Branka Rakić. Bibliotek Džepna 369. Naslovna strana: M. Stojnič. Svjetlost. Sarajevo 1966. 228 + 235 str.

SOLOHOV, Mihail: Uzorana ledina. (Podnjataja celina). S ruskog preveo Vitoimir Vuletić. Zaštitni ovitak: Željko Marjanović. Feniks — Biblioteka svjetske književnosti. Urednik: Milica Grabovac. Svjetlost. Sarajevo 1965. 666 + (I) str.

TOLSTOJ, L. N.: Rat i mir. I, II. (Vojna i mir.) Preveo Zlatko Crnković. (3. ispravljeno izdanje.) Oprema: Boris Dogan. Svjetski klasici 18 in 19 stoljeća. Naprijed. Zagreb 1965. 728 + 823 str.

VULETIĆ, Andjelko: Gorko sunce. Biblioteka Džepna knjiga 363. Nasl. strana: Mirko Stojnič. Svjetlost. Sarajevo 1966. 293 str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

TURK, Ivan: Stroški kot podlaga za poslovne odločitve. Zbirka Delavska univerza. Opremila Nadja Furlan. Cankarjeva založba v Ljubljani 1965. 120 + (III) str.

MARJANOVIĆ, Jovan: Socialistički savez u borbi za naprednu demokratiju i samoupravljanje. Biblioteka društveno-političke literature. Urednik: Radovan Blagojević. Kultura. Beograd 1965. 119 str.

MILADINOVIĆ, Milan M.: Moral kao jedan od oblika društvene svesti. Bibli-

oteka Savremeni problemi. Urednik: Ljubinka Krešić. Nacrt za korice: Djordje Simić. Izdavačko preduzeće Rad. Beograd 1965. 60 str.

MLADENović, dr. Marko: Porodica u socijalizmu. Savremeni problemi. Rad. Beograd 1965. 64 str.

PEJANOVIĆ, Obrad: Suština i oblici društvenih revolucija. Savremeni problemi. Rad. Beograd 1965. 50 + (II) str.

PEROVIĆ, Latinka: Kultura u socijalizmu. Savremeni problemi. Rad. Beograd 1965. 50 + (I) str.

SAMARDŽIJA, dr. Miloš: Privredni sistem Jugoslavije. II deo. Naučna knjiga. Beograd 1966. (IV) + 192 str.

STOKOVIĆ, Momir: Radnička klasa i radnički pokret Afrike. Savremeni problemi. Rad. Beograd 1965. 70 + (I) str.

ZAŠTITA na radu: Propisi o zaštiti na radu s napomenama. Informator. Zagreb 1966. 1156 str.

ZGODOVINA

AMBROŽIĆ — Novljan, Lado: Partizanska protiofenziva. Vojno-zgodovinska studija o zimskih bojih prvih štirih slovenskih brigad na Slovenskem in skupaj z dvema hrvatskima brigadama na Hrvatskem do 26. novembra 1942 do 26. marca 1943. Zbirka Dokazi. Ureja Mile Smolinsky. Opremil Ernest Krnaić. Zavod Borec. Ljubljana 1965. 236 + (III) str. + 3 pril. s slikami med besedilom.

PRVA proletarska. Zbornik. Slovensko izdajo so pripravili Milosav Bojić, Koča Jončić, Vlado Kavčić, Veljko Miladinović in Pavle Zavcer. Prevedli Viktor Konjar, Marjola Kobal in Jože Zupančič. Oprema: Miligoy Dominko. Zavod Borec. Ljubljana 1966. 622 + (V) str. + 1 zmd. s slikami in besedilom.

DJERDJA, Josip: Svet u 1965. Dokumenti današnjice. Nova serija V/139. Sedma sila. Beograd 1966. 63 + (I) str.

KRŽAVAC, Savo: Božidar Maslarić. Likovi revolucionara. Urednik: Branko Petričević. Rad. Beograd 1965. 78 + (I) str.

ŠOTRA, Milenko: Blagoje Parović. Likovi revolucije. Nacrt za korice: Djordje Simić. Rad. Beograd 1965. 101 + (II) str.

ČERČIL, Winston: Drugi svetski rat. (Winston S. Churchill: The second World War.) Tom I: Bura se sprema. Prevela Milica Mihailović. — Tom II: Njihov najbolji trenutak. Preveli Vojislav Colanović i Kalopa Nikolajević. Tom III: Velika alijansa. Preveo Svetomir Nikolajević. Predgovori

srpskohrvatskom izdanju: Vladimir Velebit i Jože Smole. Prosveta. Beograd 1965. I: LXIII + 784 + (II) str., II: XIX + 711 (I) str., III: XIX + 863 + (I) str.

ISTORIJA radničkog pokreta. Zbornik radova 2. Odg. urednik: Pero Morača. (Odeljenje za istoriju jugoslovenskog radničkog pokreta.) Institut za izučavanje radničkog pokreta. Beograd 1965. 485 + (V) str.

PRILOZI za istoriju socijalizma. 2 Redakcija: Dr. Marjan Britovšek, Pero Damjanović (glavni urednik), Orde Ivanovski, dr. Vera Mujbegović, Vladan Pantić, dr. Branka Pribičević, dr. Radoslav Ratković, Nada Sponza Mimica. (Odeljenje za istoriju medjunarodnog radničkog pokreta i razvoja socialističke misli.) Institut za izučavanje radničkog pokreta. Beograd 1965. (XII) + 433 + (III) str.

SEKELJ, Tibor: Karavana prijateljstva. Biblioteka Globus. Oprema Boris Dogan. Epoha. Zagreb 1965. 252 + (IV) str. s številnimi slikami, deloma barvnimi prilogami med besedilom.

TAJNA prepiska Roosevelt — Staljin. Preveo Frane Barbieri. Oprema Marijan

Jevšovar. Biblioteka C. Urednik: Fr. Barbieri. Epoha. Zagreb 1965. 406 + (II) str. + 7 slikovnih prilog med besedilom.

SPLOŠNO

STATISTIČNI koledar Jugoslavije 1966. Leto IX. Izhaja iz makedonščini, slovenščini, srbohrvaščini, angleščini, francoščini, nemščini in ruščini. Zvezni zavod za statistiko. Beograd februarja 1966. 271 + (I) str.

ZBORNİK fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti KP na Slovenskem. 1867—1941. Fotografski dokumenti o boju KP Slovenije I. 1. knjiga: November 1867 — december 1934. Uredniški odbor: Milica Kacin-Wohinz, France Klopčič, Ivan Križnar, Rozalija Rozman, Alenka Nedog, Franček Saje. Oprema: arh. Vlasto Kopač. Institut za zgodovino delavskega gibanja in Muzej ljudske revolucije. V Ljubljani 1964. 560 str.

ZBORNİK fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti KP na Slovenskem. 1867—1941. Fotografski dokumenti o boju KP Slovenije I. 2. knjiga. December 1934 — april 1941. Inšt. za zgodovino delavskega gibanja in Muzej ljudske revolucije. Ljubljana 1965. 472 str.

Vojnogodovinski inštitut poziva udeležence NOB k sodelovanju pri pisanju monografij vojaških enot

Ker je treba napisati monografije za okoli sedemsto vojaških enot in je doslej organizirano delo samo za petdeset enot, se obrača Vojnogodovinski inštitut iz Beograda na vse bivše borce, ki želijo sodelovati pri pisanju zgodovine vojaških enot.

V programu Vojnogodovinskega inštituta posvečajo posebno pozornost izdajanju monografij samostojnih bataljonov, odredov in brigad narodnoosvobodilne vojske. V teh delih se bodo rekonstruirale vojaška dejavnost in druge dejavnosti teh enot z namenom, da se odtegnje pozabi dogodki, pridobe koristne izkušnje, ohranijo borbene tradicije naših vojaških enot in se ustvarijo še večje možnosti za popolnejšo obdelavo in proučevanje vojne in revolucije naših narodov. To zelo pomembno in obsežno delo bo lahko najhitreje opravljeno z angažiranjem udeležencev narodnoosvobodilne borbe. Zaradi tega poziva Vojnogodovinski inštitut (Beograd, Kneza Miloša 41) vse bivše udeležence NOB, ki želijo pisati monografije svoje vojaške enote, da se nanj obrnejo s pismom. V njem naj navedejo: naslov in čin (če so aktivni ali rezervni oficirji), naziv vojaške enote, katere monografijo želijo pisati, koliko časa so bili v tej enoti in dolžnosti, ki so jih imeli v njej; vojaške in druge šole, ki so jih končali, in če so doslej sodelovali pri podobnem delu. Na osnovi teh podatkov bo Inštitut izbral avtorje in jim bo poslal podrobnejša navodila za delo ter sklenil na osnovi zakona o avtorskih pravicah in predpisov JLA z njimi pogodbo o obojestranskih obvezah.

Na ta poziv se lahko odzovejo tudi drugi, ki želijo pisati monografijo kakšne vojaške enote. Prijave je treba poslati do 1. julija letos.